

UNIVERZITET U SARAJEVU
EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

JAVNI NADZOR RADA REVIZORSKIH DRUŠTAVA U FBiH

Sarajevo, oktobar 2023. godine

NEIRA KUSTURA

U skladu sa članom 54. Pravila studiranja za I, II ciklus studija, integrisani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu, daje se

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Neira Kustura, studentica drugog (II) ciklusa studija, broj index-a 5343-74928 na programu Menadžment – bosanski jezik, smjer Računovodstvo i revizija, izjavljujem da sam završni rad na temu:

JAVNI NADZOR RADA REVIZORSKIH DRUŠTAVA U FBiH

pod mentorstvom prof. dr. Jahić Harisa izradila samostalno i da se zasniva na rezultatima mog vlastitog istraživanja. Rad ne sadrži prethodno objavljene ili neobjavljene materijale drugih autora, osim onih koji su priznati navođenjem literature i drugih izvora informacija uključujući i alate umjetne inteligencije.

Ovom izjavom potvrđujem da sam za potrebe arhiviranja predala elektronsku verziju rada koja je istovjetna štampanoj verziji završnog rada.

Dozvoljavam objavu ličnih podataka vezanih za završetak studija (ime, prezime, datum i mjesto rođenja, datum odbrane rada, naslov rada) na web stranici i u publikacijama Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta.

U skladu sa članom 34. 45. i 46. Zakona o autorskom i srodnim pravima (Službeni glasnik BiH, 63/10) dozvoljavam da gore navedeni završni rad bude trajno pohranjen u Institucionalnom repozitoriju Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta i da javno bude dostupan svima.

Sarajevo, 04.07.2023.

Potpis studentice:

SAŽETAK

Visoko kvalitetna revizija preduslov je povećanja kredibiliteta informacija sadržanih u finansijskim izvještajima. Povećani kredibilitet informacija u finansijskim izvještajima implicira povećanje povjerenja investitora u pouzdanost finansijskih izvještaja, što se u konačnici manifestuje pojačanim tržištem kapitala, te samim tim i pojačanom ekonomijom jedne zemlje. Kako bi se osiguralo obezbjeđenje visokog kvaliteta revizije, u posljednje dvije decenije ističe se značaj i potreba uspostavljanja i efikasnog funkcionisanja sistema javnog nadzora nad revizorskom praksom. Sa druge strane, kontrola kvalitete može doprinijeti poboljšanju povjerenja investitora samo ako se odvija na efikasan način. Cilj autora ovog rada jeste apeliranje za javnim nadzorom u FBiH kroz dokazivanje efikasnosti javnog nadzora na primjeru SAD-a. Efikasnost javnog nadzora će biti potvrđena kroz primjer SAD-a upravo iz razloga što su inicijalna ideja i izmjene tadašnje legislative upravo krenule sa navedenog odredišta, što ga čini adekvatnom osnovom za potvrđivanje uspješnosti sprovedene ideje u praksi nakon dva desetljeća. Drugi cilj ovog rada jeste sagledavanje usklađenosti legislative javnog nadzora nad revizijom u FBiH sa legislativom poznate svjetske prakse, odnosno Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država. U namjeri ispitivanja pravaca daljnjeg razvoja javnog nadzora u FBiH osvrnuli smo se na trenutno stanje u praksi, te iznijeli moguće modalitete poboljšanja kontrole rada revizijskih društava, odnosno potrebe za pokretanjem istog obzirom da je postupak do sada isključivo teorijski obrađen, dok praktični dio uveliko zaostaje.

ABSTRACT

A high-quality audit is a basis for increasing the credibility of information contained in financial statements. The increased credibility of information in financial statements implies an increase in investor confidence in the reliability of financial statements, which is ultimately manifested by a stronger capital market, and therefore a stronger economy of a country. In order to ensure the high audit quality, in the last two decades the importance and need of establishing and efficiently functioning public oversight over audit practice is highlighted. The aim of the author of this paper is to appeal for public oversight in FBiH by proving the effectiveness of public oversight on the example of the USA. The efficiency of public oversight will be confirmed on the example of the USA precisely because the initial idea, as well as the changes in the legislation, started from the specified destination, which makes it an adequate basis for confirming the accomplishment of the implemented idea in practice after two decades. The second aim of this paper is to assess the compliance of the legislation of public oversight in FBiH with the legislation of known world practice, the European Union and the United States of America. In order to examine the further development of public oversight in FBiH, we analyzed the current situation in practice, and presented possible adjustments to the control of auditors work, i.e. the need to initiate the public oversight, given that the procedure has only been theoretically processed, while the practical part lags behind.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Obrazloženje problema istraživanja	1
1.2. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja	2
1.3. Svrha i doprinos istraživanja	4
1.4. Istraživačka pitanja i hipoteze	5
1.5. Ciljevi istraživanja	7
1.6. Metodologija istraživanja	7
1.7. Struktura završnog rada	9
2. TEORIJSKI ASPEKT REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA	11
2.1. Pojam i uloga revizije finansijskih izvještaja	11
2.2. Odgovornost revizora u lancu finansijskog izvještavanja	14
3. JAVNI NADZOR I KONTROLA KVALITETE RADA DRUŠTAVA ZA REVIZIJU	20
3.1. Pojam i uloga javnog nadzora i kontrole kvalitete rada društava za reviziju ..	21
3.2. Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Sjedinjenih Američkih Država i EU	26
3.3. Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Federacije Bosne i Hercegovine	34
3.3.1. Revizorska komora	35
3.3.2. Odbor za javni nadzor.....	40
4. EMPIRIJSKI (ISTRAŽIVAČKI) DIO	43
4.1. Metodologija istraživanja	43
4.2. Rezultati istraživanja	44
4.3. Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja	64
5. ZAKLJUČAK	68
REFERENCE	71
PRILOZI	75

POPIS PRIKAZA

Prikaz 1. Shematski prikaz procesa kreiranja i prezentacije računovodstvenih informacija	11
Prikaz 2. Grafički prikaz historijskih podataka i podataka zasnovanih na prognoziranju/predviđanju preuzet iz statističkog programa IBM SPSS Statistics Version 21 – Forecasting Analysis	53
Prikaz 3. Lanac finansijskog izvještavanja	65

POPIS TABELA

Tabela 1. Odgovornosti revizora prema Međunarodnim revizijskih standardima (MRevS) koji se primjenjuju na području FBiH.....	14
Tabela 2. Uporedni prikaz odgovornosti Uprave (menadžmenta) i revizora.....	18
Tabela 3. Sumarni pregled poglavlja Sarbanes-Oxley Zakona	29
Tabela 4. Plan Evropske komisije sa deset prioriteta	31
Tabela 5. Sumarni prikaz poglavlja Osme Direktive (2006/43/EC).....	32
Tabela 6. Sumarni komparativni pregled nadležnosti Revizorske komore na području FBiH	36
Tabela 7. Sumarni komparativni pregled nadležnosti Odbora za javni nadzor na području FBiH.....	41
Tabela 8. Uporedni prikaz identifikovanih revizija sa nedostacima i ukupno obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju	45
Tabela 9. Sumarni prikaz učešća identifikovanih revizija sa nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju.....	46
Tabela 10. Sumarni prikaz učešća revizija bez nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju	48
Tabela 11. Analitički razrađen prikaz učešća revizija sa identifikovanim nedostacima i revizija bez identifikovanih nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju	50
Tabela 12. Sumarni prikaz historijskih podataka i podataka zasnovanih na prognoziranju uz upotrebu SPSS statističkog programa.....	52
Tabela 13. Sumarni prikaz učešća javno objavljenih nedostataka u kontroli kvalitete u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za tzv. „US“ revizorska društva – po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj.....	55
Tabela 14. Sumarni prikaz broja obavljenih inspekcija i javno objavljenih kritika kontrole kvalitete za US i inostrana revizorska društva tokom cjelokupnog perioda postojanja PCAOB-a (2004-2023)	57
Tabela 15. Sumarni pregled detalja nedostataka glede kontrole kvalitete – po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj	58
Tabela 16. Usporedba odredbi glede javnog nadzora i kontrole kvalitete zakonske regulative EU i FBiH.....	60

Tabela 17. Usporedba odredbi glede javnog nadzora i kontrole kvalitete zakonske regulative SAD-a i FBiH.....	62
--	----

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. Kretanje učešća revizija sa uočenim nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija u periodu od 2017. do 2021. godine za "Big 4" društva za reviziju.....	46
Grafikon 2. Kretanje učešća revizija sa identifikovanim nedostacima i revizija bez identifikovanih nedostataka u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju.....	50
Grafikon 3. Kretanje učešća javno objavljenih kritika kontrole kvalitete u ukupnom broju obavljenih inspekcija – po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj.....	55
Grafikon 4. Uporedni prikaz javno objavljenih kritika kontrole kvaliteta i ukupnog broja obavljenih inspekcija - po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj.....	56

POPIS PRILOGA

Prilog 1. Odbori za javni nadzor članica Evropske unije (engl. European Auditing Oversight Bodies)	1
Prilog 2. Analitički razrađen prikaz revizija sa identifikovanim nedostacima i bez identifikovanih nedostataka u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju.....	2
Prilog 3. Analitički razrađen prosječan prikaz učešća revizija sa identifikovanim nedostacima i bez identifikovanih nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju.....	3

POPIS SKRAĆENICA

AICPA – Association of International Certified Professional Accountants – Američki institut certificiranih javnih računovođa

ASB – Accounting Standards Board – Odbor za revizijske standarde

EU – Evropska unija

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

GAAP – Generally accepted accounting principles – Općeprihvaćeni računovodstveni principi

GAAS – Generally accepted auditing standards – Općeprihvaćeni računovodstveni standardi

IAASB – The International Auditing and Assurance Standards Board - Odbor za međunarodne revizijske i standarde izražavanja uvjerenja

ICAEW – The Institute of Chartered Accountants in England and Wales – Institut certificiranih računovođa Engleske i Velsa

IFAC – The International Federation of Accountants – Međunarodna federacija računovođa

MRevS/MSR – Međunarodni revizijski standardi

MSFI – Međunarodni standardni finansijskog izvještavanja

MSSK – Međunarodni standardi kontrole kvalitete

NAS – Non-audit services – Nerevizijske usluge

PCAOB – Public Company Accounting Oversight Board – Odbor za javni nadzor revizorskih društava

SAD – Sjedinjene Američke Države

SEC – The U.S. Securities and Exchange Commission - Komisija za vrijednosne papire i berzu SAD-a

SOX – Sarbanes Oxley Act

1. UVOD

1.1. Obrazloženje problema istraživanja

Revidiranje finansijskih izvještaja predstavlja posljednju poveznicu između finansijskog izvještavanja Društva i informisanja zainteresovanih korisnika o ključnim segmentima istog, koji u konačnici predstavlja osnovu za kvalitetno donošenje odluka. Naime, povjerenje investitora predstavlja temelj stabilnosti finansijskih tržišta u svijetu, međutim, isto zavisi od pouzdanosti i provjerenosti finansijskih informacija koje su im dostupne prilikom donošenja odluka o investiranju. Preciznije rečeno, stepen povjerenja investitora u direktnoj je korelaciji sa pouzdanošću finansijskih tržišta. Pozitivna korelacija između navedenih stavki ogleđa se u tome da povećanje stepena povjerenja investitora dovodi do povećanja pouzdanosti finansijskih tržišta, što predstavlja jedno od osnovnih pravila. U povećanju povjerenja investitora u stabilnost finansijskih tržišta ključnu ulogu igraju revizori koji nezavisno i objektivno potvrđuju da finansijski izvještaji za koje Uprava odgovara i koji su dostupni investitorima za donošenje odluka fer prezentuju, u skladu sa Međunarodnim standardima finansijskog izvještavanja (u nastavku: „MSFI“), finansijski položaj i finansijsku uspješnost Društva. **Pitanje koje se nameće jeste da ukoliko investitori nemaju povjerenja u revizorsku profesiju, na koji način je moguće osigurati stabilnost tržišta kapitala?** Analogno istaknutom, te uzimajući u obzir činjenicu da revizori, kao i svi pružaoci usluga, prvenstveno nastoje da zadovolje potrebe svojih klijenata, što ih primiče konsultanskoj, a sve više odmiče od revizorske djelatnosti, konačan efekat manifestira sa smanjenim povjerenjem u revizorsku profesiju. Kako bi se istaknuti rizik smanjio, pogotovo nakon računovodstvenih skandala sa početka 21. stoljeća, više pažnje je potrebno posvetiti kontroli rada revizora, sa akcentom na javni nadzor revizorske struke.

Iz prethodno navedenog zaključujemo da *problem istraživanja jeste ukazati na važnost kontrole rada revizora, sa posebnim naglaskom na javni nadzor, odnosno nadzor u ime države na području Federacije Bosne i Hercegovine.*

Kao temelj **dokazivanja potrebe javnog nadzora u Federaciji Bosne i Hercegovine** (u nastavku: „FBiH“), kao primjer uzet ćemo sistem javnog nadzora koji se sprovodi u Sjedinjenim Američkim Državama (u nastavku: „SAD“). Naime, uzimajući u obzir da je nepovjerenje u revizorsku profesiju nastalo nakon velikih računovodstveno-revizorskih skandala (Enron, Worldcom, itd.) u SAD-u, početkom 21. stoljeća, za očekivati je bilo da ključne promjene u struci započnu upravo tamo gdje su i otkriveni ključni problemi, odnosno unutar samoregulirajućeg sistema rada revizorskih društava. Veliki slom finansijskog tržišta u SAD-u rezultirao je sa saznanjem, odnosno zaključkom da je revizija identifikovana kao najslabija karika u cijelom procesu finansijskog izvještavanja. Kao odgovor, zakonodavstvo je veoma brzo reagovalo na način da je promijenjena legislativa koja je u određenim dijelovima bila stara preko 70 godina. Analogno istaknutom, u SAD-u zakonodavstvo je po prvi put uvelo pojam javnog nadzora revizijske struke 2002. godine, uspostavljanjem Zakona pod nazivom „Sarbanes Oxley Act“ (u nastavku: „SOX“), čiji zvanični naziv je bio Zakon o

reformi računovodstva javnih kompanija i zaštiti investitora (engl. *Public Company Accounting Reform and Investor Protection Act*). Navedeni Zakon bio je osnova za uspostavu PCAOB-a (engl. *Public Company Accounting Oversight Board*, u nastavku: „PCAOB“), čiji osnovni zadatak jeste nadzor revizora i revizorskih društava od strane državnog tijela, čija nezavisnost se ni u jednom momentu ne bi trebala dovoditi u pitanje obzirom da je riječ o državnoj instituciji. Značajnost i ozbiljnost navedenog odbora potvrđuje činjenica da je isti uspostavljen Zakonom, te da je na čelu prvog saziva postavljen bivši FBI i CIA direktor, koji je jedini u historiji države obnašao obje istaknute funkcije, što implicira na zaključak o ozbiljnosti osoblja. Svake godine, PCAOB vrši monitoring redovnim i posebnim inspekcijama rada revizorskih društava. Redovne inspekcije se vrše godišnje nad revizorskim društvima koja revidiraju preko stotinu javnih preduzeća i svake tri godine nad revizorskim društvima koja revidiraju manje od stotinu javnih preduzeća. Posebne inspekcije pokreću se u onom momentu kada postoje osnovane sumnje za kršenje standarda ili u svrhu rješavanja tekućih sudskih postupaka. Rezultate sprovedenih istraga PCAOB objavljuje javno, uključujući i preporuke i kazne, osim u slučajevima u kojima Komisija za vrijednosne papire i berzu SAD-a (u nastavku: „SEC“) upotrijebi pravo držanja istih u tajnosti.

Naime, transparentnost navedenih izvještaja i prezentovanih informacija unutar istih omogućava sprovođenje različitih analitičkih procedura za potrebe istraživanja, što će detaljnije biti objašnjeno u nastavku kroz formulaciju ciljeva, istraživačkih pitanja i hipoteza.

1.2. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja

Kada je riječ o javnom nadzoru i kontroli kvalitete društava za reviziju na području Federacije Bosne i Hercegovine, obzirom da sankcije glede nedovoljne kvalitete obavljenih revizija nisu sprovedene od strane nadležnih organa, nije bilo mogućnosti za sprovođenjem istraživanja na ovu temu. Analogno navedenom, istaknuta problematika do sada je teorijski obrazložena u vidu objavljena dva članka autorice Žilić Safije pod nazivima „Nadzor i kontrola kvaliteta rada revizorskih društava i ovlaštenih revizora“ iz 2021. godine i „Kontrola kvaliteta revizorskog rada kao pretpostavka kvaliteta finansijskih izvještaja“ iz 2022. godine, te jedan članak autora Jahić Harisa pod nazivom „Sistem javnog nadzora u BiH“, koji je objavljen 2011. godine.

Kao što je već naglašeno, obzirom da će dokazivanje efikasnosti javnog nadzora, pa tako i potrebe za istim na području Federacije Bosne i Hercegovine biti temeljeno na analiziranju sistema javnog nadzora na području SAD-a, potrebno je obrazložiti kratki pregled dosadašnjih istraživanja rada PCAOB-a, pogotovo kada je riječ o javnom nadzoru i sistemu kontrole kvalitete društava za reviziju.

Anantharaman (2012) je u svom istraživanju direktno uporedio rezultate iz samoregulacije (tzv. recenzije kolega) i zakonsku regulativu (PCAOB inspekcije) za ista društva. Rezultati istraživanja pokazali su da ona društva koje sama izabiru svoje „peer review-ere“ dobivala

mišljenja koja su povoljnija od PCAOB-ovih, što implicira na činjenicu da su društva sa samoregulacijom dobivale „prijateljske“ recenzije. Svakako se navedenim istraživanjem potvrđuje problematika nezavisnosti samoregulacije, kao i efikasnost inspekcija.

Hollingsworth i Li (2012) proučavali su efekte percepcije investitora o „važnosti“ klijenata (mjereno kao udio naknada za nerevizijske i/ili revizijske usluge u odnosu na ukupno ostvarene prihode društva za reviziju) na nezavisnost revizora. Autori dokumentuju značajno smanjenje povezanosti između nerevizijskih naknada i ukupnih naknada prije i poslije SOX-a, što sugerira da su se zabrinutosti investitora u vezi sa nezavisnošću revizora promijenile u periodu nakon SOX Zakona. Nadalje, autori smatraju da su ukupne naknade pozitivno korelirane sa naknadama za reviziju u periodu nakon SOX-a, što implicira da zahtjevi za nezavisnošću nakon SOX-a ublažavaju zabrinutost investitora zbog zavisnosti o naknadama.

Sumarno gledano, iako su pojedina istraživanja (Lennox i Pittman, 2010) preispitivala efikasnost inspeksijskog procesa, nekoliko studija je podržalo, empirijskim dokazima, doprinos PCAOB-ovog inspeksijskog procesa revizijskog profesiji. Konkretno, utvrđeno je da su PCAOB-ovi inspeksijski nalazi rezultirali tržišnim kaznama za revizijska društva (Abbott *et al.*, 2011; Daugherty *et al.*, 2011) dok je, s vremenom, postupak inspekcije doveo do poboljšane kvalitete revizije (Carcello *et al.*, 2011.; Gramling *et al.*, 2011).

Prvobitno, Lennox i Pittman, (2010) ispitali su 545 inspeksijskih izvještaja objavljenih tokom 2007. godine, međutim, nisu pronašli vezu između PCAOB-ovih inspeksijskih izvještaja i naknadne izmjene u klijentovom izboru revizorskih društava. Naravno, autori su istakli da su rezultati istraživanja pokazali navedene rezultate upravo zbog manjka javno dostupnih informacija od strane PCAOB-a kada je riječ o kontroli kvalitete revizije.

Daugherty *et al.* (2011) nakon analize zadržavanja klijenata nakon izdavanja 748 inspeksijskih izvještaja za revizorska društva koja podliježu kontroli svake tri godine, utvrdili su vezu između izvještaja o nedostacima i otpuštanja revizorskih društava od strane klijenata. Naravno, iz navedenog proizilazi logičan zaključak da će emitenti prije zatražiti uslugu od revizora koji ima uredan inspeksijski izvještaj nego od strane onih koji to nemaju. Konačno, zaključak sprovedenog istraživanja ukazuje na to da PCAOB-ovi inspeksijski izvještaji najvjerojatnije koštaju revizorska društva koja podliježu kontroli svake tri godine.

Slično prethodnom, Abbot *et al.* (2012), klasifikovali su inspeksijske izvještaje u tri kategorije: (1) čisti, (2) GAAS nalaz, ili (3) GAAP nalaz. Koristeći uzorak svih trogodišnje kontrolisanih, domaće registrovanih („US“) revizorskih društava u periodu od 2005. do 2007. godine, otkriveno je da su klijenti revizorskih društava sa GAAP nalazom imali veću vjerovatnoću da otpuste svog revizora u korist onih društava čiji inspeksijski nalaz je bio čist. Zanimljivo jeste da revizori nisu pronašli dokaze da klijenti koriste inspeksijske nalaze kako bi smanjili naknadu za revizijom u narednim godinama.

Gramling *et al.* (2011) istražili su da postoji veza između identifikovanih nalaza od strane PCAOB-a i promjene mišljenja o neograničenosti poslovanja revizorskih društava čija se

inspekcija vrši svake tri godine. Autori su koristili analitiku revizije i inspeksijske izvještaje kako bi povezali učestalost mišljenja o neograničenosti poslovanja izdatih od 2004. do 2006. godine za 407 trogodišnjih inspekcija (ukupno 11.879 zapažanja). Otkrili su da je veća vjerovatnoća da će preduzeća izdavati mišljenja o neograničenosti poslovanja nakon što su primile manjkav izvještaj o inspekciji. Autori su sugerirali da je ova promjena ponašanja ili (1) povećana spremnost, nakon inspekcije PCAOB-a, revizorskog društva da se „suprotstavi klijentu” i „bude čvrsto” u vezi sa važnim pitanjima izvještavanja, i/ili (2) povećan nivo kompetentnosti koji je proizašao iz odluke izvještaja.

Carcello *et al.* (2011) ispitali su abnormalna rezervisanja „Big 4” klijenata nakon prve dvije godine inspekcije njihovih društava (2004 – 2005). Autori su otkrili značajno smanjenje abnormalnih rezervisanja nakon prve PCAOB-ove inspekcije, te daljnje smanjenje abnormalnih rezervisanja nakon druge PCAOB-ove inspekcije.

Na kraju, Lobo i Zhou (2006) zaključili su da su nakon uvođenja SOX-a revizori postali mnogo konzervativniji prilikom sprovođenja revizijskih usluga.

1.3. Svrha i doprinos istraživanja

Obzirom da je kroz prethodne pasuse istaknuta važnost revizije finansijskih izvještaja za održavanje povjerenja investitora u kvalitet finansijskih izvještaja, koje je u direktnoj korelaciji sa stabilnošću tržišta kapitala, pa tako i same ekonomije jedne zemlje, možemo zaključiti da se svrha završnog rada svodi na *apeliranje za javnim nadzorom rada revizora u FBiH kroz dokazivanje efikasnosti sprovedenih monitoringa na primjeru SAD-a, kako sprovođenjem primarnog istraživanja, tako i upotrebom prethodnih istraživanja iz ove oblasti*. Efikasnost će biti potvrđena kroz primjer SAD-a upravo iz razloga što su inicijalna ideja javnog nadzora i izmjene tadašnje legislative upravo krenule sa navedenog odredišta, što ga čini adekvatnom osnovom za potvrđivanje uspješnosti sprovedene ideje u praksi nakon dva desetljeća.

Doprinos istraživanja, odnosno ispunjavanja svrhe istog temelji se na poboljšanju povjerenja investitora na području Federacije Bosne i Hercegovine. Naime, posjedujemo veoma slabo tržište kapitala i kontrola kvalitete revizijske prakse zasigurno predstavlja jedan od načina da povratimo povjerenje investitora, te samim tim ojačamo naše tržište kapitala, kao i samu ekonomiju, te da na takav način postanemo konkurentnijim i kvalitetnijim sudionikom na tržištu. Međutim, potrebno je naglasiti da kontrola kvalitete može doprinijeti poboljšanju povjerenja investitora samo ako se odvija na efikasan način.

Drugi cilj temelji se na *sagledavanju usklađenosti legislative javnog nadzora nad revizijom u Federaciji Bosne i Hercegovine sa legislativom poznate svjetske prakse*. Naime, potrebno se osvrnuti na trenutno stanje u FBiH, sa fokusom na moguće modalitete poboljšanja kontrole rada revizijskih društava, odnosno potrebe za pokretanjem istog, obzirom da je do sada kroz Zakon o računovodstvu i reviziji navedeni postupak isključivo teorijski obrađen, dok praktični dio uveliko zaostaje.

1.4. Istraživačka pitanja i hipoteze

Kako bismo adekvatno odgovorili na postavljeni problem istraživanja, koji se svodi na sugeriranje važnosti kontrole rada revizora, sa posebnim naglaskom na javni nadzor, odnosno nadzor u ime države na području Federacije Bosne i Hercegovine, istraživanje ćemo temeljiti na dokazivanju efikasnosti sistema javnog nadzora koji se sprovodi u SAD-u.

Istraživanje će biti sprovedeno na temelju izvještaja, odnosno prezentovanih informacija unutar istih, koji će predstavljati osnovu za sprovođenje analitičkih osvrta, kao i donošenje zaključka. Navedeni sekundarni podaci predstavljat će osnov za potvrđivanje da potreba za inspekcijom revizijskih društava postoji i nakon protoka 20 godina od 2002. godine kada je ideja uspostavljena i da će postojati još duži niz godina u budućnosti, uzimajući u obzir da je odgovornost velika, te da je povjerenje u profesiju izrazito narušeno. Navedeno će biti potvrđeno uvidom u izvještaje PCAOB-a za revizorska društva na području SAD-a za posljednjih pet godina (period posmatranja: 2018-2022).

Shodno svemu navedenom, prvo istraživačko pitanje na koje nastojimo dati odgovor kroz sprovedeno istraživanje jeste: *Da li kontinuirana (redovna) kontrola rada revizorskih društava kroz duži vremenski period dovodi do smanjenja grešaka u obavljanju revizije?*

Nadalje, kako bismo potvrdili efikasnost sprovođenja kontinuiranog javnog nadzora revizijskih društava, na primjeru od četiri najveća revizorska društava, kako u SAD-u, tako i u svijetu, pod nazivom „Big 4“ (Deloitte, Ernst & Young, KPMG i PWC) posmatrat ćemo trend, odnosno povećanje ili smanjenje uočenih grešaka u radu revizorskih društava kroz posmatrani vremenski period, sa ciljem izvođenja generalnog zaključka o efikasnosti sprovedenih monitoringa koji traju skoro dva desetljeća unazad, odnosno tendenciji ponavljanja grešaka iz prošlosti. Naime, navedena četiri društva uzet ćemo u obzir kao uzorak prvenstveno iz razloga što je riječ o društvima koji obavljaju reviziju preko stotinu javnih preduzeća, odnosno društvima za koje se monitoring sprovodi svake godine, što nam omogućava sprovođenje analiza trenda za više godina unazad.

Dodatno, zaključak o efikasnosti javnog nadzora, prvenstveno traženjem korelacije između kvalitete revizije i izvještaja PCAOB-a, potvrdit ćemo i uvidom u rezultate prethodnih istraživanja sprovedenih od strane američkih naučnika, koji su objavljeni ili u vidu naučnih članaka ili u vidu doktorskih disertacija.

Iz navedenog istraživačkog pitanja postavljena je sljedeća hipoteza, koja će rezultatima istraživanja biti potvrđena ili opovrgnuta:

H1: Kontrola rada istih revizorskih društava kroz duži vremenski period dovodi do smanjenja grešaka u obavljanju revizije.

Nadalje, obzirom da je pojam transparentnosti izrazito važan i pozitivno koreliran sa efikasnošću tržišta kapitala, odnosno finansijskih tržišta, drugo istraživačko pitanje na koje nastojimo dati odgovor kroz sprovedeno istraživanje jeste: *Da li transparentnost podataka,*

odnosno objavljivanje javnih kritika na sisteme kontrole kvaliteta utiče na smanjenje grešaka u kontroli kvalitete od strane revizorskih društava kroz određeni vremenski period?

Naime, navedeno ćemo potvrditi uz upotrebu javno objavljenih informacija od strane PCAOB-a, na način da ćemo posmatrati trend kretanja broja javno objavljenih kritika, odnosno kritika koje nisu ispravljene nakon zaprimljenog upozorenja za ispravkom, a koje se odnose na kontrolu kvaliteta rada revizora kroz period od pet godina.

Navedeno ćemo odraditi sa ciljem donošenja zaključka da javni nadzor, kao i javno objavljivanje pozitivno utiču na smanjenje grešaka u radu revizora, obzirom da su integritet i reputacija najvažniji. Preciznije rečeno, sa javnim objavljivanjem da revizorsko društvo nema odgovarajući stepen kontrole kvaliteta, javljaju se zaključci da će manji broj klijenata, odnosno društava odlučiti staviti povjerenje svojih investitora u ruke revizorskom društvu čiji je kvalitet upitan, kao i da će manje investitora vjerovati kvaliteti izvještaja onog revizorskog društva čiji je stepen kontrole kvaliteta nezadovoljavajući.

Iz navedenog istraživačkog pitanja postavljena je sljedeća hipoteza, koja će rezultatima istraživanja biti potvrđena ili opovrgnuta:

H2: Transparentnost podataka, odnosno objavljivanje javnih kritika o kontroli kvalitete revidiranih društava utiče na smanjenje grešaka od strane revizorskih društava.

Na kraju, osvrnut ćemo se na trenutno stanje u Federaciji Bosne i Hercegovine, te problematiku zaostajanja praktičnog nad teorijskim dijelom, te shodno navedenom, sa ciljem poboljšanja javnog nadzora i kontrole kvalitete, postavili smo treće istraživačko pitanje na koje nastojimo dati odgovor kroz sprovedeno istraživanje i koje glasi: *Da li se legislativa javnog nadzora revizorske struke u FBiH razlikuje od legislative u SAD-u i EU i da li je kao takva podložna preporukama, a sve u cilju povećanja povjerenja u revizorsku struku?*

Usporedbom legislative Direktive EU koja reguliše reviziju finansijskih izvještaja i SOX Zakona sa postojećom regulativom Federacije Bosne i Hercegovine koja reguliše sistem javnog nadzora i kontrole kvalitete društava za reviziju uočit ćemo najznačajnije razlike, te u skladu sa tim navesti **preporuke** koje bi se u skorijem vremenskom periodu trebale izmijeniti kako bi se cjelokupni proces počeo odvijati u skladu sa svjetskom praksom.

Iz navedenog istraživačkog pitanja postavljena je sljedeća hipoteza, koja će rezultatima istraživanja biti potvrđena ili opovrgnuta:

H3: Legislativa javnog nadzora revizorske struke u FBiH se razlikuje od legislative SAD-a i EU, te je kao takva podložna različitim preporukama, a sve u cilju povećanog povjerenja u revizorsku profesiju.

1.5. Ciljevi istraživanja

Shodno postavljenom predmetu istraživanja, istraživačkim pitanjima i hipotezama, definisani su sljedeći ciljevi istraživanja:

1. Ispitati, na uzorku od četiri najveća revizorska društva u svijetu („Big 4“), da li redovna kontrola rada revizorskih društava kroz određeni vremenski period dovodi do smanjenja grešaka u obavljanju revizije.
2. Ispitati da li transparentnost, odnosno javno objavljivanje kritika na sisteme kontrole kvaliteta utiče na smanjenje grešaka od strane revizorskih društava kroz posmatrani vremenski period od pet godina.
3. Dati sistematizirani prikaz rezultata monitoringa rada revizora od strane državne institucije (PCAOB) u posljednjih pet godina za revizorska društva sa područja SAD-a.
4. Dati sistematizirani prikaz prethodnih istraživanja kada je riječ o efektima PCAOB inspekcija u posljednja dva desetljeća od uspostavljanja javnog nadzora.
5. Ispitati da li se legislativa u FBiH razlikuje od legislative u SAD-u i EU. Kroz identifikovane razlike između navedenih legislativa osvrnuti se na mogućnosti unaprjeđenja istih u FBiH, sa konačnim ciljem povećanja povjerenja u revizorsku struku.
6. Na temelju dobivenih rezultata istraživanja dati preporuke o modalitetima unaprjeđenja kontrole rada revizijskih društava na području FBiH.

1.6. Metodologija istraživanja

Za potrebe sprovođenja empirijskog dijela završnog rada koristit će se sekundarni podaci (metoda desk istraživanja), koji će se prvenstveno odnositi na:

- izvještaje o sprovedenom monitoringu revizorskih društava od strane PCAOB-a za period od pet godina,
- prethodna istraživanja iz navedenih oblasti, kao i
- pregled zakonske regulative.

Navedeni izvještaji PCAOB-a su javno dostupni na zvaničnoj internet stranici spomenutog državnog organa koji obavlja monitoring rada revizorskih društava na području SAD-a.

Na osnovu sekundarnih izvora podataka sprovest će se primarno istraživanje za potrebe potvrđivanja prve dvije postavljene hipoteze, koristeći metodu analize, odnosno metodu kojom se raščlanjuju pojedinačni izvještaji kako bi se razumjela njihova suština.

Teorijski posmatrano, **metoda analize** predstavlja postupak naučnog istraživanja koji se temelji na raščlanjivanju složenih pojmova i zaključaka na njihove jednostavnije dijelove i elemente (Belak, 2005).

U kontekstu ovog istraživanja, „složeniji pojmovi“ predstavljaju inspekcijske izvještaje, koji će se iskoristiti za potrebe dobivanja sistematizovanog prikaza pronađenih nalaza kroz posmatrani period od pet godina, a koji će predstavljati osnovu za provođenje analiza trenda.

Preciznije rečeno, za potrebe uočavanja povećanja ili smanjenja određenih pojava kroz posmatrani vremenski period bit će korištene statističke analize trenda, obzirom da je riječ o vremenskim serijama. Trend je moguće definisati kao dugoročnu tendenciju kretanja pojave (Bajgorić *et al.*, 2019).

Dokazivanje ili opovrgavanje postavljenih hipoteza ostvarit će se upotrebom induktivne metode, koja će omogućiti iznošenje generalnog zaključka analiziranjem pojedinačnih slučajeva.

Teorijski posmatrano, **induktivna metoda** predstavlja primjenu induktivnog načina zaključivanja, koji znači da se na bazi analize pojedinačnih činjenica dolazi do generalnog zaključka (Belak, 2005).

Kada je riječ o trećoj postavljenoj hipotezi, ista će biti potvrđena na osnovu sekundarnih podataka, kao i prve dvije hipoteze, međutim pregledom zakonske regulative, te uz upotrebu komparativne metode istraživanja, na način da će se zakonska regulativa naše zemlje upoređivati sa svjetski priznatom zakonskom regulativom, a sve sa ciljem utvrđivanja sličnosti ili različitosti u pristupu istih kako bi se u konačnici iznijeli novi zaključci, odnosno preporuke.

Teorijski posmatrano, **komparativna metoda** predstavlja postupak usporedbe istih ili sličnih pojava, sa ciljem utvrđivanja sličnosti u njihovom ponašanju i intenzitetu, kao i razlika između njih. Ono što je specifično za navedenu metodu jeste omogućavanje različitih uopštavanja, te formulisanje novih zaključaka (Belak, 2005).

Dodatno, sa ciljem dobivanja sistematizovanih pregleda koji će predstavljati osnovu za donošenje zaključaka, kao i sprovođenje ostatka metoda, upotrijebit ćemo metodu sinteze. Teorijski posmatrano, **metoda sinteze** predstavlja postupak naučnog istraživanja koji se temelji na sintezi, odnosno spajanju jednostavnijih činjenica u složenije (Belak, 2005).

Pored navedenih metoda, koristit će se i metoda generalizacije i deskripcije. **Metoda generalizacije** predstavlja postupak uopštavanja, kojim se od pojedinačnih opažanja izvode generalni zaključci, dok **metoda deskripcije** predstavlja postupak opisivanja činjenica i procesa, bez naučnog tumačenja i objašnjavanja (Belak, 2005).

Shodno svemu istaknutom, potrebno je naglasiti da će cjelokupno istraživanje biti potkrijepljeno grafičkim i tabelarnim prikazima, na osnovu kojih će se posmatrati promjene

i kretanje, sličnosti i različitosti, te donositi krajnji zaključci potrebni za osporavanje ili potvrđivanje postavljenih hipoteza.

Na kraju, kao sekundarni izvori podataka, pored navedenih, bit će korištene i knjige iz računovodstvene i revizorske prakse, članci, doktorske disertacije, magistarski radovi, zakonska regulativa, kao i ostali relevantni izvori, koji sadrže kako teorijski osvrt na zadanu temu, tako i praktična istraživanja koja će predstavljati potporu za donošenje finalnog zaključka.

1.7. Struktura završnog rada

Sumarno gledano, završni rad sadržavat će dva dijela, odnosno teorijski i empirijski (istraživački) dio. Teorijski dio rada bit će razdvojen u dva dijela, pri čemu će se prvi bazirati na teorijskom aspektu revizije finansijskih izvještaja, dok će drugi biti usmjeren na javni nadzor i kontrolu kvalitete društava za reviziju. U nastavku prezentovat ćemo detaljniju elaboraciju strukture završnog rada po poglavljima.

Uvodni dio rada sadrži elaboraciju problema koji je predmet sprovedenog istraživanja, načina na koji su formirana istraživačka pitanja, postavljene hipoteze, kao i pregled metodologije korištene za sprovedbu istraživanja, odnosno potvrdu ili opovrgavanje postavljenih hipoteza. Dodatno, dat je i sumarni pregled rezultata prethodnih empirijskih istraživanja koja predočavaju dosadašnja saznanja o problematici koja se istražuje. Razmatranjem uvodnog dijela pruža se mogućnost razumijevanja svrhe istraživanja i njegovog doprinosa znanju iz oblasti računovodstva i revizije na području Federacije Bosne i Hercegovine.

U okviru poglavlja „*Teorijski aspekt revizije finansijskih izvještaja*“ cilj je bio prezentovati pojam i ulogu revizije finansijskih izvještaja unutar cjelokupnog lanca finansijskog izvještavanja. Naime, bez obrazloženja važnosti revizije za održavanje povjerenja investitora, što je u direktnoj korelaciji sa stabilnošću finansijskih tržišta, čitalac ne bi bio u mogućnosti shvatiti važnost uspostavljanja javnog nadzora i kontrole nad kvalitetom rada društava za reviziju, što je i jeste konačna svrha ovog završnog rada. Shodno tome, neophodno se osvrnuti i na veliku odgovornost koju revizor, kao učesnik lanca finansijskog izvještavanja, posjeduje, a sve sa ciljem što kvalitetnijeg finansijskog izvještavanja.

Nakon obrazloženja važnosti uloge revizije u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja, u okviru poglavlja „*Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju*“, tematiku, koja se direktno veže za temu istraživanja, razmatrali smo kroz tri potpoglavlja.

U okviru prvog potpoglavlja „*Pojam i uloga javnog nadzora i kontrole kvalitete rada društava za reviziju*“ poseban osvrt i fokus je, generalno, stavljen na pojam, potrebu i ulogu javnog nadzora i kontrole kvalitete u cilju što kvalitetnijeg finansijskog izvještavanja. Preciznije rečeno, izneseni su razlozi zbog kojih je javni nadzor postao potreba u cilju zaštite povjerenja investitora, uz poseban osvrt na slučaj Enron-a u SAD-u, te uticaj naknada po

osnovu nerevizijskih usluga na kvalitet usluga revizije, što implicira činjenicu da su se prije korporativnih skandala revizori sve više ponašali kao konsultanti, a sve manje kao revizori društva. Za potrebe efikasnijeg razumijevanja, razmatrana su saznanja iz sprovedenih empirijskih istraživanja na temu nerevizijskih usluga, te njihov uticaj na kvalitet revizijskih usluga.

Nadalje, obzirom da će se potvrda efikasnosti javnog nadzora temeljiti na analiziranju efikasnosti rada Odbora za javni nadzor SAD-a, PCAOB-a, u okviru drugog potpoglavlja „*Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Sjedinjenih Američkih Država i EU*“ obrađen je teorijski osvrt na pojam javnog nadzora i kontrole kvalitete na području SAD-a, uz poseban tretman odredbi SOX Zakona. Dodatno, u okviru istog potpoglavlja odrađen je i teorijski osvrt na pojam javnog nadzora i kontrole kvalitete na području Evropske unije, uz poseban tretman odredbi nove Direktive EU koja reguliše reviziju finansijskih izvještaja i to prvenstveno sa ciljem potvrđivanja, odnosno osporavanja treće postavljene hipoteze koja se temelji na uporednom prikazu svjetske regulative sa regulativom Federacije Bosne i Hercegovine.

Na kraju, u okviru posljednjeg potpoglavlja „*Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Federacije Bosne i Hercegovine*“ obrađen je teorijski osvrt na pojam javnog nadzora i kontrole kvalitete u skladu sa Zakonom o računovodstvu i reviziji koji je trenutno na snazi, sa posebnim osvrtom na nadležnosti Revizorske komore i Odbora za javni nadzor. Dodatno, obzirom da je 2021. godine uslijedila izmjena Zakona o računovodstvu i reviziji na nivou entiteta, napravljen je uporedni pregled različitosti odredbi dvije legislative.

U okviru poglavlja *Empirijski (istraživački) dio* prezentovani su rezultati istraživanja, odnosno primjena metoda istraživanja, čija je upotreba detaljnije objašnjena u pasusima iznad. Naime, prve dvije postavljene hipoteze, koje se direktno vežu uz efikasnost rada Odbora za javni nadzor SAD-a, provjerene su uz upotrebu javno dostupnih inspeksijskih izvještaja PCAOB-a za period od pet posljednjih godina, odnosno od 2018. do 2022. godine. Za razliku od prve dvije, posljednja hipoteza se direktno veže uz sistem javnog nadzora na području Federacije Bosne i Hercegovine, te je ista provjerena uporednim prikazom najznačajnijih odredbi zakonske legislative poznate svjetske prakse na navedenu tematiku, odnosno SAD-a i EU. Na osnovu predstavljenog prikaza iznesene su najvažnije razlike naše i svjetske prakse, te su u skladu sa tim prezentovane preporuke koje se moraju poduzeti kako bi sistem javnog nadzora dosegao makar približan praktični kvalitet kakav je uspostavljen u ostatku svijeta već dva desetljeća, a ne da se isti temelji isključivo na teorijskim odredbama, obzirom da se takvim pristupom neće moći dosegnuti željeni svjetski efekat koji je inicijalno zamišljen početkom 21. stoljeća.

Na kraju, u zaključku će, na sistematičan način, biti prikazan sažeti osvrt kompletnog sprovedenog istraživanja, sa fokusom na sintezi dobivenih spoznaja i nalaza po osnovu istog.

Završni dio rada objedinjen je listom referenci, te popisom priloga koji pružaju sveobuhvatnije razumijevanje problema istraživanja i sprovedenih procedura.

2. TEORIJSKI ASPEKT REVIZIJE FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA

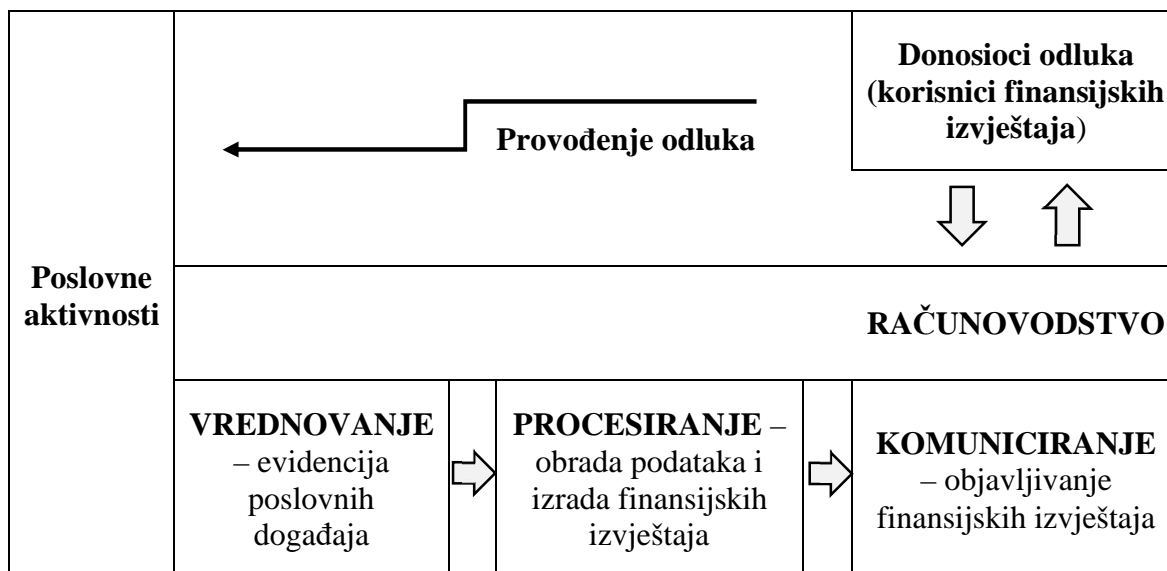
U ovom dijelu završnog rada obradit ćemo teorijski aspekt revizije finansijskih izvještaja, sa posebnim osvrtom na ulogu i važnost iste, te segmente odgovornosti revizora u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja društva.

2.1. Pojam i uloga revizije finansijskih izvještaja

Riječ „revizija“ potiče od latinske riječi „revisio“, što u suštini znači ponovno viđenje, odnosno ponovni pregled (Kurtanović *et al.*, 2015). Najčešće korištena definicija revizije za potrebe razumijevanja navedenog pojma jeste ona koju je formirao Odbor za osnovne revizijske koncepte (The Committee on Basic Auditing Concepts), a koja glasi: „**Revizija je sistematičan proces objektivnog prikupljanja i procjene dokaza o tvrdnjama vezanim za ekonomske događaje i aktivnosti, radi utvrđivanja stepena podudarnosti između izjava i unaprijed postavljenih kriterija, kao i saopštavanje rezultata navedene usposredbe zainteresovanim korisnicima**“ (AAA, 1973).

Kako bismo razumjeli važnost, odnosno potrebu za revizijom finansijskih izvještaja, potrebno se osvrnuti na proces kreiranja i prezentacije računovodstvenih informacija zainteresovanim korisnicima. Shematski prikaz navedenog procesa predstavljen je ispod u okviru prikaza 1.

Prikaz 1. Shematski prikaz procesa kreiranja i prezentacije računovodstvenih informacija

Izvor: Kapić (2011)

Prema autorima knjige „Revizija – Teorija i praksa“ (2009), prezentovani proces finansijskog izvještavanja („komunikacijski proces“) iznad ima dva ključna cilja:

1. Konvertovanje računovodstvenih podataka u korisne računovodstvene informacije o finansijskom položaju, finansijskoj uspješnosti, te novčanim tokovima društva, i

2. Prenošenje korisnih računovodstvenih informacija ka krajnjim korisnicima, koji im predstavljaju ključnu podlogu za potrebe donošenja odluka.

Postavlja se pitanje koja je uloga revizije u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja? Naime, uloga revizije finansijskih izvještaja uočljiva je u drugom od dva prethodno prezentovana cilja. Preciznije rečeno, uloga i zadatak revizije nije davanje vlastite interpretacije finansijskih izvještaja, već povećavanje njihove sigurnosti i pouzdanosti svojim nezavisnim mišljenjem, odnosno mišljenjem da sve što je iskazano u finansijskim izvještajima predstavlja istinitu i objektivnu realnost datog društva (Andrić *et al.*, 2009). Menadžeri, ulagači, zajmodavci, te zakonodavna tijela predstavljaju korisnike finansijskih izvještaja, pri čemu svaki od njih želi donijeti ispravne odluke kada je riječ o raspodjeli vlastitih resursa, međutim, za donošenje ispravnih odluka potrebne su im pouzdane informacije. Za povećavanje pouzdanosti prezentovanih informacija revizija igra ključnu ulogu pružajući objektivno i nezavisno mišljenje o pouzdanosti prezentovanih informacija (Messier, 1997), što njen zadatak poistovjećuje sa djelovanjem u javnom interesu (Zaman Groff i Hočevar, 2010). Potrebno je naglasiti da je u periodu industrijske revolucije, odvajanjem funkcije upravljanja od funkcije vlasništva, revizija kao profesija dobila veoma važnu ulogu u rješavanju agencijskog sukoba između suprotstavljenih interesa vlasnika i menadžmenta, što posljedično tome dovodi do toga da su revizori u konačnici doprinosili smanjivanju informacijske asimetrije između istaknutih strana (Zaman Groff i Hočevar, 2010).

Autori knjige „Revizija – Teorija i praksa“ (2009) ističu da je iz komunikacijskog procesa prezentovanog iznad moguće izvući sljedećih pet razloga koji generišu potrebu za revizijom finansijskih izvještaja:

- konflikt interesa,
- posljedice,
- kompleksnost,
- udaljenost,
- kvalitet informacija.

Nadalje, autori (Andrić *et al.*, 2009) detaljnije objašnjavaju svaki pojedinačni razlog, te navode da se potreba za nezavisnom provjerom finansijskih izvještaja javlja u cilju *smanjenja konflikta interesa* između menadžmenta i ostalih korisnika finansijskih izvještaja, u koje, između ostalih, spadaju i dioničari, odnosno vlasnici društva. Preciznije rečeno, konflikt interesa se pojavljuje zbog toga što je menadžment od početka do kraja uključen u računovodstveni proces, te u skladu sa tim posjeduje mogućnost da frizira finansijske izvještaje, odnosno da rezultate poslovanja prikazuje boljim nego što oni zapravo jesu, kako bi možda u budućnosti zaprimio veći iznos bonusa za bolji performans. Nadalje, potreba za eksternom revizijom javlja se i u cilju *smanjenja potencijalnih posljedica* koje mogu nastati korištenjem pogrešnih informacija koje su prezentovane u finansijskim izvještajima. Naime, korisnici finansijskih izvještaja spremni su platiti veći iznos novčanih sredstava kako bi dobili nezavisnu potvrdu da su informacije koje predstavljaju podlogu za donošenje njihovih

poslovnih odluka oslobođene pristrasnosti menadžmenta. Nadalje, potreba za eksternom revizijom javlja se i zbog *kompleksnosti* evidentiranih poslovnih transakcija, koje su korisnicima finansijskih izvještaja teške za razumijevanje i koje povećavaju vjerovatnoću nenamjernih grešaka, te im je potrebna treća, nezavisna i nadasve stručna strana koja će izvršiti potrebnu verifikaciju finansijskih izvještaja. Nadalje, ukoliko bi korisnik finansijskih izvještaja želio samostalno provjeriti ispravnost unesenih informacija, u takvom procesu javljaju se određena objektivna ograničenja, koja se ogledaju u njegovoj *udaljenosti* od samog računovodstvenog procesa, te mu je iz tog razloga potrebna nezavisna provjera da su informacije koje su prezentovane u finansijskim izvještajima ispravne. Na kraju, zbog činjenice da obezbjeđuje nezavisnu provjeru treće strane o ispravnosti informacija koje su prezentovane u finansijskim izvještajima, kao i činjenice da značajno stimuliše menadžere da posvete više pažnje vlastitoj efikasnosti, te kvaliteti prezentovanih informacija, revizija značajno doprinosi procesu finansijskog izvještavanja.

Autori knjige „Revizija – Teorija i praksa“ (2009) objašnjavaju da se uloga revizije i nezavisnog izvještaja revizora svodi na kontrolu vođenja ekonomskih aktivnosti, shvatajući je prvenstveno kao „**mehanizam kontrole**“. Naime, podloga za ovakvo gledište procesa revizije i njenog proizvoda – nezavisnog izvještaja revizora jeste nastojanje da se posredstvom iste društvo, kao i njegovi zaposlenici drže odgovornim za svoje postupke, što u konačnici omogućava stabilnost međusobnih odnosa, kako između pojedinaca, tako i između pojedinaca i društva.

Analogno prethodno navedenom, možemo zaključiti da je uloga revizije **povećavanje odgovornosti** društva, te njegovih zaposlenika. U skladu sa tim, autori (Andrić *et al.*, 2009) navode četiri temeljne uloge revizije i to:

1. društvena (javna),
2. ekonomska,
3. psihološka, i
4. politička.

Nadalje, autori (Andrić *et al.*, 2009) detaljnije objašnjavaju svaku pojedinačnu ulogu, te navode da je *društvena uloga revizije* od svih prethodno navedenih vjerovatno i najznačajnija. Naime, društvena uloga temelji se na saznanju da revizija pruža korisnu ulogu društvu, koji uključuje sve zainteresovane korisnike finansijskih izvještaja društva koje se revidira, te kroz reviziju traže sigurnost u ispravnost prezentovanih informacija. Nadalje, verifikacija od strane revizora ne pruža samo sigurnost, već i zaštitu kroz identifikovanje i prevenciju prezentovanja neistinih ili neispravnih informacija kojima mogu biti ugroženi interesi kako pojedinaca, tako i društva. Stoga, revizija ne predstavlja korist samo za pojedinca, već i za društvo u cjelini. *Ekonomska uloga revizije* ogleda se kroz smanjenje sumnji i nesigurnosti koje dovode do ograničene upotrebe informacija u finansijskim izvještajima. Naime, svaka ekonomska aktivnost može se posmatrati kroz alokaciju ograničenih resursa. Stoga, revizija kroz svoju ekonomsku ulogu nastoji unaprijediti informacije sadržane u finansijskim izvještajima, kako bi omogućila racionalnije

odlučivanje. *Psihološka uloga revizije* ogleda se kroz smanjenje sumnji, nesigurnosti i neizvjesnosti tako što utiče pozitivno na psihičko stanje pojedinca. Psihološku ulogu revizije najbolje objašnjava britanski autor (Lee, 1993) koji naglašava da pojedinci, kao i organizacije traže od revizora potvrdu, uvjerenje da u događaj u koji sumnjaju zapravo ne trebaju sumnjati. Na kraju, *politička uloga revizije* temelji se na argumentu da revizori tvrde da djeluju u javnom interesu, dok zapravo djeluju u sopstvenom interesu, očuvanjem statusa quo u postojećim odnosima u društvu. Status quo, prema zvaničnoj enciklopediji (Hrvatska enciklopedija, 2021), znači trenutno stanje, odnosno stanje kao prije. Precizije rečeno, odnosi snaga u društvu zasnivaju se na relaciji vlasnik kapitala – menadžment, prema kojoj vlasnik povjerava menadžmentu odgovornost za evidentiranje poslovnih aktivnosti, kao i korištenje sredstava društva, dok zauzvrat vlasnik očekuje fer i ispravno izvještavanje. Uloga revizora kao posrednika u takvom odnosu jeste osiguranje „*Fair Play-a*“, sa ciljem postizanja zadovoljavajućeg kvaliteta finansijskog izvještavanja na obostrano zadovoljstvo.

2.2. Odgovornost revizora u lancu finansijskog izvještavanja

Ključne odgovornosti revizora prilikom obavljanja preuzete obaveze izvođenja procesa nezavisne revizije finansijskih izvještaja definisane su sadržajem svakog pojedinačnog Međunarodnog revizijskog standarda (u nastavku: „MRevS“), pri čemu je sažetak istih predstavljen sadržajem tabele 1.

Tabela 1. Odgovornosti revizora prema Međunarodnim revizijskim standardima (MRevS) koji se primjenjuju na području FBiH

Standard	Naziv MRevS-a	Odgovornost revizora
MRevS 200	Opći ciljevi neovisnog revizora i obavljanje revizije u skladu sa MRevS	Obavljanje revizije finansijskih izvještaja u skladu sa MRevS
MRevS 210	Dogovaranje uslova revizijskih angažmana	Dogovaranje uslova revizijskog angažmana sa menadžmentom i, gdje je primjenjivo, onima koji su zaduženi za upravljanje
MRevS 220	Kontrola kvaliteta za reviziju finansijskih izvještaja	Odgovornosti u vezi s postupcima kontrole kvaliteta za reviziju finansijskih izvještaja
MRevS 230	Revizijska dokumentacija	Priprema revizijske dokumentacije za reviziju finansijskih izvještaja
MRevS 240	Revizorove odgovornosti u vezi sa prevarama u reviziji finansijskih izvještaja	Odgovornosti u pogledu prevara u reviziji finansijskih izvještaja
MRevS 250	Razmatranje zakona i regulative u reviziji finansijskih izvještaja	Razmatranje zakona i regulative u reviziji finansijskih izvještaja
MRevS 260	Komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje	Komuniciranje s onima koji su zaduženi za upravljanje u reviziji finansijskih izvještaja
MRevS 265	Saopštavanje nedostataka u internim kontrolama onima koji su zaduženi za upravljanje i menadžmentu	Adekvatno saopštavanje onima koji su zaduženi za upravljanje i menadžmentu nedostataka u internim kontrolama koje je revizor otkrio u reviziji finansijskih izvještaja
MRevS 300	Planiranje revizije finansijskih izvještaja	Planiranje procesa revizije finansijskih izvještaja

Tabela 1. Odgovornosti revizora prema Međunarodnim revizijskih standardima (MRevS) koji se primjenjuju na području FBiH (nastavak)

Standard	Naziv MRevS-a	Odgovornost revizora
MRevS 310	Prepoznavanje i procjenjivanje rizika značajnih pogrešnih prikazivanja tokom stjecanja razumijevanja subjekta i njegovog okruženja	Prepoznavanje i procjenjivanje rizika značajnog pogrešnog prikazivanja u finansijskim izvještajima, kroz stjecanje razumijevanja subjekta i njegovog okruženja, uključujući interne kontrole subjekta
MRevS 320	Značajnost u planiranju i obavljanju revizije	Primjena koncepta značajnosti u planiranju i obavljanju revizije finansijskih izvještaja
MRevS 330	Revizorove reakcije na procijenjene rizike	Oblikovanje i implementacija reakcija na rizike značajnog pogrešnog prikazivanja koje je tokom revizije finansijskih izvještaja revizor pronašao i procijenio u skladu sa MRevS-om 315
MRevS 402	Revizijska razmatranja u vezi sa subjektima koji koriste rad uslužnih organizacija	Pribavljanje dovoljno adekvatnih revizijskih dokaza u pogledu revizije kod subjekta koji koriste usluge jedne ili više uslužnih organizacija
MRevS 450	Ocjenjivanje pogrešnih prikaza ustanovljenih tokom revizije	Ocjena efekata pogrešnih prikaza otkrivenih u reviziji i neispravnih pogrešnih prikaza, ako ih ima, na finansijske izvještaje
MRevS 500	Revizijski dokazi	Osmišljavanje i sprovođenje revizijskih postupaka kojima će se pribaviti dovoljno adekvatni revizijski dokazi kako bi se mogli stvoriti razumni zaključci
MRevS 501	Revizijski dokazi – posebna razmatranja za odabrane stavke	Specifične odgovornosti u pribavljanju dovoljno adekvatnih revizijskih dokaza u skladu sa MRevS-om 330, MRevS-om 500 i ostalim relevantnim MRevS-ima
MRevS 505	Eksterne potvrde	Korištenje eksternog potvrđivanja zbog dobivanja revizijskih dokaza u skladu sa zahtjevima MRevS-a 330 i MRevS-a 550
MRevS 510	Početni revizijski angažmani – početna stanja	Odgovornosti u vezi sa početnim stanjima u prvoj godini revizijskog angažmana
MRevS 520	Analitički postupci	Primjena analitičkih postupaka kao dokaznih postupaka (dokazni analitički postupci)
MRevS 530	Revizijsko uzorkovanje	Izbor reprezentativnog uzorka na osnovu kojeg se mogu stvoriti razumni zaključci
MRevS 540	Revidiranje računovodstvenih procjena, uključujući računovodstvene procjene fer vrijednosti, i s tim povezana objavljivanja	Odgovornosti povezane sa računovodstvenim procjenama, uključujući računovodstvene procjene fer vrijednosti
MRevS 550	Povezane strane	Odgovornosti u reviziji vezanim za odnose i transakcije s povezanim stranama
MRevS 560	Naknadni događaji	Odgovornosti u vezi sa naknadnim događajima (događaji nakon datuma finansijskih izvještaja)
MRevS 570	Vremenska neograničenost poslovanja	Odgovornosti u reviziji u odnosu na to kako je menadžment primjenjivao pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja u sastavljanju finansijskih izvještaja
MRevS 580	Pisane izjave	Pribavljanje pisanih izjava od menadžmenta i, gdje je primjenjivo, onih koji su zaduženi za upravljanje
MRevS 600	Posebna razmatranja – revizija finansijskih izvještaja Grupe (uključujući rad revizora komponente)	Odgovornosti u vezi sa revizijom finansijskih izvještaja grupacije

Tabela 1. Odgovornosti revizora prema Međunarodnim revizijskim standardima (MRevS) koji se primjenjuju na području FBiH (nastavak)

Standard	Naziv MRevS-a	Odgovornost revizora
MRevS 610	Korištenje rada internih revizora	Odgovornosti revizora u situacijama u kojima može koristiti rad internog revizora, odnosno na situacije u kojima je eksterni revizor utvrdio da je, u skladu sa MRevS-om 315, interna revizija relevantna za sprovođenje revizijskog postupka
MRevS 620	Korištenje rada revizorovog eksperta	Odgovornosti u vezi sa radom pojedinaca ili organizacije sa ekspertizom van područja računovodstva ili revizije, kada se rad koristi kako bi pomogao revizoru u pribavljanju dovoljno adekvatnih revizorskih dokaza
MRevS 700	Formiranje mišljenja i izvještavanje o finansijskim izvještajima	Odgovornost za davanje adekvatnog mišljenja o finansijskim izvještajima
MRevS 705	Modifikacije mišljenja u izvještaju nezavisnog revizora	Odgovornost da izda odgovarajući izvještaj u okolnosti kada, pri formiranju mišljenja u skladu sa MRevS-om 700, revizor zaključi da je potrebna modifikacija revizorovog mišljenja o finansijskim izvještajima
MRevS 706	Odjeljci za isticanje pitanja i Odjeljci za ostala pitanja u izvještaju neovisnog revizora	Odgovornosti u vezi sa isticanjem i saopštavanjem dodatnih pitanja u izvještaju
MRevS 710	Uporedne informacije – uporedni iznosi i uporedni finansijski izvještaji	Odgovornost u reviziji izvještaja povezane sa uporednim informacijama
MRevS 720	Revizorove odgovornosti u vezi sa ostalim informacijama u dokumentima koji sadrže revidirane finansijske izvještaje	Odgovornost u vezi sa ostalim dokumentima koji sadrže revidirane finansijske izvještaje i revizorov izvještaj o njima
MRevS 800	Posebna razmatranja – revizije finansijskih izvještaja sastavljenih u skladu s okvirima posebne namjene	Odgovornost u vezi sa posebnim razmatranjima relevantnim za reviziju finansijskog izvještaja sastavljenog u skladu sa okvirom posebne namjene
MRevS 805	Posebna razmatranja – revizije pojedinačnih finansijskih izvještaja i određenih elemenata, računa ili stavki finansijskih izvještaja	Odgovornost u vezi sa posebnim razmatranjima relevantnim za reviziju pojedinog finansijskog izvještaja ili posebnog elementa, računa ili stavke finansijskog izvještaja
MRevS 810	Angažmani radi izvještavanja o sažetim finansijskim izvještajima	Odgovornosti u vezi sa angažmanom radi izvještavanja o sažetim finansijskim izvještajima izvedenim iz finansijskih izvještaja koje je isti revizor revidirao u skladu sa MRevS-ovima

Izvor: Vlastita izrada. Podaci preuzeti iz Međunarodnih revizijskih standarda (izdanje 2013), koji su preuzeti sa zvanične stranice Saveza računovođa, revizora i finansijskih djelatnika Federacije BiH. (dostupno na:

<https://www.srr-fbih.org/>)

Istaknuti Međunarodni revizijski standardi postavljeni su na način da ograđuju revizora od prevelikih očekivanja zainteresovanih korisnika. Najjednostavniji primjer koji se objašnjava kada je u pitanju navedena izjava jeste da korisnici prilikom analiziranja revizorskog izvještaja očekuju da ukoliko revizor izda pozitivno mišljenje postoji pozitivna korelacija da takvi finansijski izvještaji neće sadržavati greške, odnosno očekuju apsolutno uvjerenje revizora, dok revizori, u skladu sa MRevS-ovima, mogu izdati samo **razumno uvjerenje** uzimajući u obzir ograničenja koja su postavljena pred revizorskom praksom. Koncept razumnog, ali ne i apsolutnog uvjeravanja ukazuje na to da revizor nije osiguravatelj tačnosti

finansijskih izvještaja, što u konačnici znači da revizija može propustiti otkrivanje značajnih pogrešnih prikazivanja (Arens *et al.*, 2012). Naime, kao što je već prethodno izneseno, revizor izdaje razumno uvjeravanje zbog različitih ograničenja procesa revizije, koji se u teoriji nazivaju „inherentna ograničenja“.

Prema autorima Arens *et al.* (2012) inherentna ograničenja procesa revizije moguće je grupisati kako slijedi:

- Većina revizijskih dokaza temelji se na uzorku populacije, koje samo po sebi neizbježno uključuje rizik neotkrivanja značajnog pogrešnog prikazivanja. Dodatno, vrsta, obim, vrijeme, kao i evaluacija rezultata ispitivanja temelje se na prosudbi revizora. Naime, čak i uz najveći integritet, revizori mogu pogriješiti.
- Računovodstveni proces sadrži složene procjene, koje same po sebi uključuju neizvjesnost i zavisnost od budućih događaja. Kao rezultat toga, revizor se mora oslanjati na dokaze koji su ubjedljivi, ali ne i uvjerljivi.
- Revizoru je često izuzetno teško, ali ne i nemoguće, otkriti prevare u finansijskim izvještajima, posebno kada postoji tajni dogovor među menadžmentom.

Dodatno, autorica djela „Forenzično računodstvo“ (Isaković-Kaplan, 2016) navodi da se za svaku izjavu revizora vežu tzv. „*inherentna ograničenja*“, u koja, pored spomenutih, spadaju vremensko i troškovno ograničenje procesa revizije. Preciznije rečeno, mnogi korisnici očekuju da se revizorski izvještaj izda u jako kratkom vremenskom periodu, pri čemu društvo čiji se finansijski izvještaji revidiraju za navedenu uslugu plaćaju manje novčanih sredstava, što se kosi sa njihovim prevelikim očekivanjima, jer uz manje resurse, kako ljudske, tako i novčane i vremenske, mnoge greške će ostati neotkrivene.

U skladu sa navedenim, autorica Isaković-Kaplan (2016) navodi četiri očekivanja koje korisnici finansijskih izvještaja stavljaju pred proces revizije, a to su:

- potvrda istinitosti i pouzdanosti finansijskih izvještaja,
- potvrda sposobnosti preduzeća da posluje u skladu sa načelom vremenske neograničenosti poslovanja,
- procjena kvaliteta sistema internih kontrola,
- objavljivanje pogrešnih prikazivanja usljed prevare i/ili greške.

Navedena četiri očekivanja od procesa revizije, autorica Isaković-Kaplan (2016) detaljnije objašnjava, navodeći da revizor niti u jednom slučaju revizorski rizik ne može svesti na nulu, odnosno, bez obzira koliko dobro planirao proces revizije, postavio materijalnost, te bez obzira koliko kvalitetne revizorske dokaze prikupio, postojat će rizik da će određene greške ipak ostati neotkrivene. Navedeno proizilazi iz tzv. inherentnih ograničenja procesa revizije, koji su već objašnjeni u prethodnom pasusu. Nadalje, kroz historiju je potvrđeno da mnoga društva u dogleđno vrijeme prestanu sa radom iako je revizorsko društvo za ista izrazilo pozitivno mišljenje u svim segmentima poslovanja. Naime, iako bi revizorsko društvo, teorijski gledano, trebalo obavijestiti korisnike finansijskih izvještaja ukoliko sumnjaju u

vremensku neograničenost poslovanja istog, u praksi je dosta teže procijeniti buduće događaje. Navedena dilema podržana je MRevS-om 570 – „Vremenska neograničenost poslovanja“, pri čemu se u 7. paragrafu navodi da nepostojanje pozivanja revizora na neizvjesnost nastavka vremenski neograničenog poslovanja ne može garantovati sposobnost društva da nastavi sa vremenski neograničenim poslovanjem (IAASB, 2013). Nadalje, autorica Isaković-Kaplan (2016) naglašava da je revizor odgovoran za priopćavanje uočenih značajnih slabosti u sistemu internih kontrola menadžmentu i onima koji su zaduženi za upravljanje u društvu, a sve u skladu sa odredbama MRevS-a 265. Nadalje, kada je riječ o odgovornosti revizora za otkrivanje prevara, prema odredbama MRevS-a 240 – „Revizorove odgovornosti u vezi sa prevarama u reviziji finansijskih izvještaja“, odgovornost za otkrivanje i sprječavanje pogrešnih prikazivanja usljed prevare ili greške u finansijskim izvještajima pripada Upravi društva (menadžmentu), dok se revizorova odgovornost svodi na efikasno planiranje procesa revizije sa ciljem sticanja razumnog uvjerenja da su finansijski izvještaji bez značajnih pogrešnih prikazivanja (IAASB, 2013). Najznačajnije razlike između odgovornosti menadžmenta i onih koji su zaduženi za upravljanje, te revizora prezentovane su u okviru tabelarnog prikaza 2.

Tabela 2. Usporedni prikaz odgovornosti Uprave (menadžmenta) i revizora

UPOREDNI PRIKAZ ODGOVORNOSTI	
Menadžment (Uprava) i svi koji su zaduženi za upravljanje	Revizor, kao predstavnik revizorske prakse
Evidentiranje poslovnih događaja	Provođenje postupka revizije
Oblikovanje i uspostava sistema internih kontrola	Saopštavanje uočenih nedostataka u internim kontrolama menadžmentu i onima koji su zaduženi za upravljanje
Sastavljanje finansijskih izvještavanja	Izdavanje nezavisnog i objektivnog mišljenja
Primjena zakonskih propisa, sprječavanje neusklađenosti sa zakonskim propisima	Sticanje razumnog uvjerenja da su finansijski izvještaji bez značajnih pogrešnih prikazivanja
Detekcija i prevencija prevare	Sticanje razumnog uvjerenja da su finansijski izvještaji bez značajnih pogrešnih prikazivanja

Izvor: Vlastita izrada. Podaci preuzeti iz Međunarodnih revizijskih standarda (izdanje 2013), koji su preuzeti sa zvanične stranice Saveza računovođa, revizora i finansijskih djelatnika Federacije BiH. (dostupno na: <https://www.srr-fbih.org/>)

Nadalje, kada je riječ o praksi u SAD-u, AICPA-ov Odbor za revizijske standarde (Auditing Standards Board – ASB) donosi **općeprihvaćene revizijske standarde** (u nastavku: „GAAS“), kao i upute za njihovu primjenu. Naime, u teoriji i praksi postoji deset standarda, koji su prezentovani kroz tri grupe, pri čemu je za svaki standard definisana odgovornost koja se očekuje od revizora (Andrić *et al.*, 2009):

- **Opći standardi**
 1. Adekvatna obuka i stručnost
 2. Nezavisnost revizora

3. Dužna profesionalna pažnja
- **Standardi obavljanja revizije**
 4. Planiranje revizije
 5. Razmatranje efikasnosti interne kontrole
 6. Pribavljanje pouzdanih dokaza
- **Standardi izvještavanja**
 7. Usklađenost sa općeprivaćenim računovodstvenim standardima (u nastavku: „GAAP“)
 8. Konzistentna primjena GAAP-a
 9. Adekvatno objavljivanje
 10. Pravila izražavanja konačnog mišljenja revizora

Kroz prethodne pasuse objasnili smo odgovornost revizora u skladu sa MRevS-ovima i GAAS-ovima, pri čemu smo identifikovali ograđivanja MRevS-a od prevelikih očekivanja korisnika finansijskih izvještaja koji su zabilježeni kroz historiju. U nastavku, za potrebe razmišljanja tematike završnog rada, detaljnije ćemo objasniti generalnu odgovornost revizora, kao predstavnika revizorske struke, u okviru lanca finansijskog izvještavanja.

Naime, kada je riječ o odgovornosti revizije u lancu finansijskog izvještavanja, u okviru interpretacije prikaza 1, identifikovali smo da je uloga revizora izdavanje nezavisnog i objektivnog mišljenja, sa ciljem povećavanja pouzdanosti i sigurnosti finansijskog izvještavanja. Proces finansijskog izvještavanja kreće od društva, u kojem se evidentiraju poslovne transakcije, na osnovu kojih se sačinjavaju finansijski izvještaji, koji se u konačnici prezentuju zainteresovanim korisnicima finansijskih izvještaja. Pozicija revizije u prethodno prezentovanom procesu smještena je između finansijskog izvještavanja društva i informisanja zainteresovanih korisnika o istom. Naime, revizija je, kao profesija, osmišljena sa ciljem poboljšavanja procesa finansijskog izvještavanja, kroz iznošenje pouzdanih informacija o finansijskim izvještajima društva svim zainteresovanim korisnicima. Pored koristi koju donosi investitorima, revizija također smanjuje troškove razmjene informacija za obje strane, odnosno za menadžment i vlasnike kapitala (Dopuch i Simunic, 1980).

Naime, svakog investitora prije nego što uloži određeni kapital u izabrano društvo interesuje da li podaci, kao što je neto dobit ili veličina aktive, koji su prezentovani u finansijskim izvještajima i koji predstavljaju osnovu prilikom donošenja odluke o investiranju, odgovaraju stvarnim, odnosno da li su finansijski izvještaji frizirani, te da li kao takvi sadrže pogrešna prikazivanja. Stoga, informacije predstavljaju jedan od ključnih resursa za donošenje odluka, što u konačnici implicira činjenicu da bez istih nije moguće donositi pravovremene i kvalitetne poslovne odluke (Mikulić, 2020), pri čemu izvor istih predstavljaju finansijski izvještaji, čiji cilj jeste pružanje informacija o finansijskom stanju, uspješnosti poslovanja i novčanim tokovima poslovnog subjekta (Brkanić, 2007). Na kraju, možemo zaključiti da revizorski izvještaji, koji potvrđuju ispravnost informacija prezentovanih u finansijskim izvještajima društva, igraju ključnu ulogu kod donošenja odluka od strane investitora, samo ukoliko su isti proizvod kvalitetno sprovedene revizije. Stoga, odgovornost revizora temelji

se na ispravnom i efikasnom sprovođenju procesa revizije (Bonić i Đorđević, 2013), koji će u konačnici predstavljati dostatnu podlogu za zadržavanje povjerenja investitora.

Nadalje, ulaganje kapitala od strane investitora doprinosi povećanju stabilnosti tržišta kapitala, što u konačnici znači da **veće povjerenje od strane investitora dovodi do povećane stabilnosti tržišta kapitala, pri čemu se povjerenje investitora direktno veže uz pouzdanost revizorske profesije**. Povjerenje investitora je veoma važno, obzirom na to da jedino tačne, potpune i kvalitetne informacije imaju pozitivan efekat, odnosno da će investitor jedino takve informacije uzimati kao relevantne za potrebe donošenja svojih poslovnih odluka, a da bi iste smatrao potpunim i kvalitetnim mora imati povjerenje u pouzdanost revizorske profesije. Nadalje, zadržavanje povjerenja postojećih investitora i pridobivanje novih može se postići samo uspješnim vođenjem društva, što se dokazuje rastom dobiti, rastom cijena dionica i tržišne vrijednosti društva, očuvanjem i unaprjeđenjem pozicije društva u okviru djelatnosti kojom se bavi i slično (Vukoja, 2019).

Nadalje, moguće je postaviti pitanje zbog čega je važna stabilnost finansijskih tržišta? Finansijska tržišta mogu se poistovijetiti, te definisati kao finansijska okolina u kojoj djeluju privredni subjekti (Horne, 2002), u okviru kojih učesnici, bilo domaći ili inostrani, međusobno saraduju. Shodno tome, autor Kumalić (2013) smatra da ukoliko su finansijska tržišta stabilnija, razvijenija, međusobna saradnja je sigurnija, lakša i produktivnija, što predstavlja krajnji cilj koji u konačnici dovodi do poboljšanja standarda i boljitka cijele društvene zajednice. Dodatno, razvijena i stabilna finansijska tržišta su otpornija na vanjske udare i krize. **Stabilnost finansijskog tržišta u direktnoj je korelaciji sa stabilnošću privrednog razvoja** (Kumalić, 2013).

Sa druge strane, sa ciljem objašnjenja ogromne odgovornosti revizorske prakse, potrebno je naglasiti da su posljedice oskudno sprovedene revizije višestruke, te imaju negativan učinak, kako na donosioce poslovnih odluka koji odluke formiraju na osnovu revizijskih izvještaja, tako i na tržište kapitala i ekonomiju na nacionalnom i globalnom nivou. Stoga, kako doprinos revizije povećanom kvalitetu finansijskog izvještavanja može biti postignut samo ukoliko je revizija kao proces iznesena i odrađena efikasno, problematika kontrole kvalitete revizije ističe se kao sve važnija. (Đorđević i Đukić, 2022).

3. JAVNI NADZOR I KONTROLA KVALITETE RADA DRUŠTAVA ZA REVIZIJU

U ovom dijelu završnog rada obradit ćemo teorijski aspekt javnog nadzora i kontrole kvalitete rada društava za reviziju, sa posebnim osvrtom na pojam, potrebu i ulogu javnog nadzora, te zakonsku legislativu na području Sjedinjenih Američkih Država, Europske unije (u nastavku: „EU“), te Federacije Bosne i Hercegovine, sa ciljem iznošenja sumarnog komparativnog pregleda.

3.1. Pojam i uloga javnog nadzora i kontrole kvalitete rada društava za reviziju

Uzimajući u obzir odgovornost koja stoji pred revizijskom praksom, koja je detaljnije obrazložena u prethodnom poglavlju, čija srž jeste doprinos kvaliteti finansijskog izvještavanja kroz efikasno iznošenje procesa revizije, problematika kontrole kvalitete revizije sve se više ističe. Obzirom da je povećanje povjerenja investitora pozitivno korelirano sa kvalitetnim finansijskim izvještavanjem, te zavisi od pouzdanosti revizijske profesije, postavlja se pitanje da li je moguće održati stepen povjerenja investitora, kao i privući nove investitore bez *efikasnosti* eksterne revizije kao mehanizma sigurnosti?

Kako bismo dokazali teorijsku potrebu za javnim nadzorom i kontrolom kvalitete rada društava za reviziju, prvobitno je potrebno obrazložiti razloge zbog kojih je izgubljeno povjerenje u revizorsku praksu, što će biti i elaborirano u narednim pasusima, koje je inicijalno i dovelo do stvaranja ideje za kontrolisanjem rada revizora.

Propast Enron-a u Sjedinjenim Američkim Državama početkom 21. stoljeća, te posljedično i saučesnika, revizorskog društva, Arthur Andersen, poljuljala je povjerenje u svjetsko tržište kapitala (Beattie i Fearnley, 2002). Propast usljed računovodstvenog skandala jedne od najvećih kompanija u SAD-u prouzrokovalo je lančane posljedice koje su se ogledale u povećanju nepovjerenja u tačnost informacija društava koji kotiraju na berzama, historijski pad tržišnih cijena na berzama, propast jednog od najvećih revizorskih društava u to vrijeme, te pojavljivanje sličnih računovodstvenih skandala (Sridharan, 2002). Naime, navedeni skandal rezultirao je izgubljenim povjerenjem u **nezavisnost revizora**, pri čemu je potrebno naglasiti da ukoliko revizor nije nezavisan od menadžmenta društva, sama revizija kao profesija gubi vrijednost u svim segmentima (Beattie i Fearnley, 2002).

Kritika koja je iznesena više puta tokom niza godina jeste da pružanje nerevizijskih usluga menadžmentu, zajedno sa uslugama revizije negativno utiče na njihovu nezavisnost (Beattie i Fearnley, 2002). Slučaj Enron-a zapravo je pokazao da zarada od pružanja nerevizijskih usluga ugrožava nezavisnost revizora (Quick i Rasmussen, 2005). Naime, praktičan primjer koji potvrđuje da pružanje nerevizijskih usluga ugrožava nezavisnost revizora jeste Enron, iz razloga što je revizorsko društvo Arthur Andersen bilo previše zavisno od društva koje revidira, obzirom da je pored eksternog revizora, obnašalo funkciju internog revizora, te poreznog konsultanta (Sridharan, 2002). Naime, za istaknuto revizijsko društvo, naknada za revizijske usluge od strane Enron-a iznosila je 25 miliona dolara, dok je za nerevizijske usluge ista iznosila 27 miliona dolara (Beattie i Fearnley, 2002), što čini razliku od 2 miliona dolara u korist nerevizijskih usluga. Ključno je zaključiti da postoje mnogi kritičari oko potencijalnog konflikta interesa od strane društava za reviziju, koji prouzrokuju veće naknade za pružene nerevizijske usluge od strane klijenata kojim se primarno pruža usluga revizije (e.g. Finacial Times, 2001a).

Nerevizijske usluge (eng. *Non audit services* – „NAS“) predstavljaju bilo koje usluge koje ne pripadaju usluzi revizije, a pružaju se klijentima kojima se pruža i usluga revizije od strane revizora. Prema Beattie i Fearnley (2002) nerevizijske usluge se najčešće

poistovjećuju sa uslugama savjetovanja ili konsultantskim uslugama, međutim, autorice su mišljenja da nerevizijske usluge uključuju i usluge kao što su računovodstveno i porezno savjetovanje, due diligence, te usluge interne revizije.

Zbog svih posljedica koje je prouzročio istaknuti praktični primjer, mnogi akademici, stručnjaci i istraživači usredotočili su se na istraživanje uticaja nerevizijskih usluga (u nastavku: „NAS“), kao što su: Defond *et al.*, 2002; Markelevich *et al.*, 2005; Felix *et al.*, 2005.

Defond *et al.* (2002) primijetili su da su istraživači zabrinuti zbog dva efekta NAS-a. Prvi je strah da NAS naknade čine revizore finansijski zavisnim o klijentima, te stoga manje spremnim da podnesu pritisak Uprave zbog straha od gubitka angažmana. Drugi efekat ogledao da u činjenici da savjetodavna priroda mnogih NAS-ova stavlja revizore u upravljačke uloge, što potencijalno ugrožava njihovu nezavisnost o transakcijama koje revidiraju. Nadalje, Felix *et al.* (2005) tvrde da kada revizori pružaju NAS klijentima revizije, nivo pritiska klijenata raste i oni postaju manje zabrinuti za kvalitetu revizije, kao primarne usluge, što znači da takva situacija utiče na odluke prilikom prikupljanja revizijskih dokaza, što je direktno povezano sa izražavanjem konačnog mišljenja revizora.

Odgovor američkog zakonodavstva na uticaj nerevizijskih usluga na nezavisnost revizora temeljio se na zabrani istih kroz odredbe SOX Zakona iz 2002. godine, od kojeg će biti više riječi u narednom potpoglavlju. Naime, članom SOX-a zabranjeno je pružanje nerevizijskih usluga, što uključuje (Hussein i Hanefah, 2013):

1. dizajn finansijskih informativnih sistema, njihovu implementaciju i knjigovodstvo,
2. usluge procjene i usluge interne revizije,
3. funkcije menadžmenta i HR funkcije – funkcije ljudskih resursa,
4. brokersko-dilerske i pravne usluge.

Prema ovoj perspektivi, Markelevich *et al.* (2005) primijetili su da pružanje NAS-a vodi do narušavanje nezavisnosti, niže kvalitete revizije i povećanje vjerovatnoće kršenja odredbi GAAP-a.

Nasuprot tome, mnoge studije nisu pronašle korelaciju između NAS-a i kvalitete revizije. Prema Arruanda (1999) pružanje NAS-a smanjuje ukupne troškove, povećava kompetenciju i motivira intenzivnije natjecanje. Arruanda dodaje da to ne mora nužno naštetiti nezavisnosti revizora ili kvaliteti NAS-a. Reynolds *et al.* (2004) zaključuju da postoji jako malo dokaza koji podupiru negativne učinke NAS-a na nezavisnost i objektivnost revizora. Lennox (1999) nalazi da NAS povećava znanje revizora o klijentima, kao i vjerovatnoću otkrivanja nepravilnosti.

Nakon što su obrazloženi ključni razlozi gubitka povjerenja u revizorsku praksu, te obzirom na prethodno istaknutu odgovornost revizora, smatram da je jasan razlog zbog čega je inicijalno izražena potreba za kontrolom rada revizorskih društava. U nastavku, izvršit će se elaboracija definicija javnog nadzora, te kontrole kvaliteta rada društava za reviziju.

Prvobitno je potrebno napraviti razliku između **eksterne i interne kontrole kvaliteta**. Đorđević i Đukić (2022) internu kontrolu kvaliteta definišu kao kontrolu koja se sprovodi na nivou revizorskog društva i angažmana revizije uspostavom i implementacijom odgovarajućeg sistema kontrole kvalitete koji se zahtijeva odredbama Međunarodnog standarda kontrole kvalitete 1 (u nastavku: „MSKK“). Sa druge strane, posebna važnost pripisuje se eksternoj kontroli kvalitete čija je krajnja odgovornost osigurati da revizori obavljaju svoje zadatke samostalno i sa profesionalnom dužnom pažnjom (Soltani, 2010). Eksterna kontrola kvalitete sprovodi se od strane regulatornih tijela kroz **sistem javnog nadzora** koji omogućava nadzor nad registracijom revizora i revizorskih društava, usvajanjem etičkih standarda i standarda interne kontrole kvalitete, kontinuiranu profesionalnu edukaciju, istrage, te disciplinske mjere, odnosno sankcije. Kao takav, javni nadzor je efikasan mehanizam za osiguranje povjerenja javnosti u revizorsku profesiju, odnosno u kvalitet sprovedene revizije (Đorđević i Đukić, 2022). Preciznije rečeno, javni nadzor, odnosno eksterno osiguranje kvaliteta je oblik jamstva svim zainteresovanim stranama da se revizija obavlja u skladu sa usvojenim standardima revizije, te u skladu sa općeprihvaćenim etičkim pravilima (Zaman Groff i Hočevar, 2010). U nastavku, dat će se detaljnije objašnjenje koncepta kvalitete revizije.

Kvalitet revizije je veoma kompleksan pojam, koji još uvijek nema univerzalnu definiciju uprkos brojnim pokušajima (Bonić i Đorđević, 2013). Najjednostavnija definicija za objašnjavanje istaknutog pojma jeste od strane Instituta certificiranih računovođa Engleske i Velsa (u nastavku: „ICAEW“), prema kojoj kvalitet revizije predstavlja **iznošenje profesionalnog mišljenja zasnovanog na dostatnim dokazima i objektivnom prosuđivanju. Revizori obezbjeđuju kvalitetnu uslugu vlasnicima ukoliko obezbjede izvještaj koji je nezavisan, pouzdan, te zasnovan na dostatnim revizorskim dokazima** (ICAEW, 2010).

Proces obezbjeđivanja kontrole revizije je veoma zahtjevan proces, imajući u vidu da je isti pod uticajem više faktora (Bonić i Đorđević, 2013). Navedena problematika bila je temelj istraživanja brojnih autora, te je Ghadhab *et al.* (2019) navode da je kvaliteta revizije uvjetovana *veličinom revizorskog društva* (veća revizorska društva posjeduju veću motivaciju za pružanje bolje usluge revizije, te ne žele riskirati gubitak ugleda), *visinom naknade za reviziju* (viša naknada vezana je za veća revizorska društva, obzirom da ista ulažu značajna sredstva u obrazovanje i usavršavanje svojih zaposlenika, informacijsko-tehnička rješenja koja su preduvjet za kvalitetniju reviziju, te u skladu sa tim očekuju odgovarajuću kompenzaciju za uložena sredstva) i *konkurencijom među revizorskim društvima* (većoj kvaliteti revizije pridonosi i veća konkurencija među revizijskim društvima obzirom da je jedan od uslova zadržavanja klijenata kvalitetnije pružena usluga).

S druge strane, Hosseinniakani *et al.* (2014), uz veličinu revizorskog društva i visinu naknade za reviziju, kao faktore kvalitete revizije navode i *specijalizaciju revizora u relevantnim industrijama* (veća stručnost revizora u relevantnoj industriji dovodi do bolje revizije), *period saradnje između revizora i klijenta* (dugoročna saradnja, ponavljanje angažmana, može ugroziti nezavisnost revizora i time smanjiti kvalitetu revizije), *pružanje*

nerevizijskih usluga (pružanje nerevizijskih usluga menadžmentu može stvoriti atmosferu većeg rizika i ugroziti nezavisnost revizora, što zauzvrat smanjuje kvalitetu revizije).

Dodatno, Odbor za međunarodne standarde revizije i usluge uvjeravanja (eng. *International Auditing and Assurance Standards Boards* – „IAASB“) formirao je tri grupe za potrebe objašnjavanja faktora kojima je determinisan kvalitet revizije i to: input, output, te dodatni faktori. Bonić i Đorđević (2013) naglašavaju da u inpute spadaju standardi revizije, proces revizije, lične vještine, kompetencije, iskustvo i etičke vrijednosti revizora. Nadalje, autorice ističu da su outputi revizije izvještaj revizora, njegov sadržaj, te sva dodatna objavljivanja i dodatne komunikacije koje se ostvaruju sa revizorom. Na kraju, pod dodatnim faktorima ubrajaju se zakonska regulativa, kvalitete korporativnog upravljanja i slično.

Postavlja se pitanje zbog čega je važan sistem kontrole kvaliteta za potrebe uspostave javnog nadzora? Bonić i Đorđević (2013) navode koristi od adekvatno uspostavljenog sistema kontrole kvalitete revizije, i to:

- **minimiziranje rizika loše sprovedenih revizija**, odnosno svođenje rizika na najmanju moguću mjeru,
- **osiguranje da rezultati revizije ispune očekivanja svih zainteresovanih strana**, te ujedno odgovore svim izazovima sa kojima se revizija suočava.

Dodatno, Andrić *et al.* (2009) mišljenja su da svi subjekti čiji je interes pouzdanost revizijskih izvještaja, koji su rezultat kvalitetno sprovedenog revizijskog postupka, moraju biti **aktivno** uključeni u proces kontrole kvaliteta. Subjekte, u prvom redu, čine ovlašteni revizori koji potpisuju revizorski izvještaj, revizorsko društvo, revizorska profesija, te zainteresovani korisnici finansijskih izvještaja. Iz navedenog iznesen je i zaključak da kontrola kvaliteta revizije predstavlja višeslojni mehanizam koji djeluje u dva nivoa, odnosno kao interna i eksterna kontrola (Andrić *et al.*, 2009).

Kroz prethodne pasuse identifikovali smo da sprovođenje postupka revizije u skladu sa standardima revizije predstavlja jedan od značajnih faktora kojima je determinisana kvaliteta revizije. Stoga, pored toga što definišu smjernice za sprovođenje postupka revizije, standardi doneseni od strane IAASB-a predstavljaju i osnovne faktore u kontroli kvalitete revizije (Bonić i Đorđević, 2013).

Međunarodna federacija računovođa (u nastavku: „IFAC“) izdala je Priručnik Međunarodnih revizijskih standarda, čiji sadržaj je preveden od strane domaćeg tijela – Saveza računovođa, revizora i finansijskih djelatnika Federacije BiH, u čijem je sadržaju, pored novih MRevS-ova, i jedan Međunarodni standard kontrole kvalitete 1. Potrebno je napraviti razliku između MSKK-a 1 i MRevS-a 220 – „Kontrola kvaliteta za reviziju finansijskih izvještaja“. Naime, prema Žager i Sever (2009) MRevS 220 uređuje kontrolu kvalitete na nivou pojedinačne revizije, dok MSKK 1 uređuje kontrolu kvalitete na nivou pojedinačnog društva za reviziju.

MSKK 1 ukazuje da svako revizorsko društvo mora uspostaviti i implementirati adekvatan sistem kontrole kvaliteta, dok, sa druge strane, prema MRevS 220, revizor treba da adekvatno sprovede kontrolne procese kako bi se steklo uvjerenje da je rad revizora u skladu sa odredbama međunarodnih standarda, te ostalih regulatornih i zakonskih odredbi, te da su izvještaji koje potpisuje revizorsko društvo primjereni u datim okolnostima (IAASB, 2013).

Odredbes MSKK-a 1 i MRevS-a 220 odrađene su na veoma sličan način, te prema Bonić i Đorđević (2013) ukazuju na oblasti u kojima revizorska društva, te njihovi revizori mogu da poduzmu aktivnosti u cilju obezbjeđivanja visokog nivoa kontrole kvalitete, pri čemu navedene aktivnosti obuhvataju:

- odgovornost Uprave za kvalitet revizije,
- primjenu etičkih zahtjeva,
- prihvatanje i nastavak saradnje sa klijentom,
- politiku upravljanja ljudskim resursima,
- sprovođenje angažmana, i
- monitoring (nadzor).

Žager i Sever (2009), te Bonić i Đorđević (2013) detaljnije objašnjavaju svih sedam aktivnosti, pri čemu *odgovornost Uprave* znači da je predstavnik Uprave dužan preuzeti odgovornost za kontrolu kvalitete rada društva za reviziju prilikom obavljanja konkretnog angažmana. Nadalje, iznose da društvo za reviziju treba da *uspostavi relevantne politike i procedure* koje će omogućiti razumno uvjerenje da revizori zaista djeluju u skladu sa etičkim zahtjevima, pri čemu se standard poziva na zahtjeve sadržane u IESBA-ovom (eng. *International Ethics Standards Board for Accountants*) Kodeksu etike profesionalnih računovođa, čija načela uključuju poštovanje integriteta, objektivnosti, profesionalne dužne pažnje, pouzdanosti, te profesionalnog ponašanja. Na zvaničnoj stranici Saveza računovođa, revizora i finansijskih djelatnika Federacije Bosne i Hercegovine, dostupno je najnovije izdanje Priručnika sa Međunarodnim kodeksom etike za profesionalne računovođe s Međunarodnim standardima nezavisnosti iz 2022. godine. Kao što je i prethodno naglašeno, jedna od temeljnih pretpostavki kvalitetno obavljene revizije jeste osiguranje nezavisnosti revizora. Žager i Sever (2009) ističu da je najmanje jednom godišnje potrebno osigurati pisanu izjavu svih članova angažovanog tima za reviziju o ispunjavanju uvjeta nezavisnosti, te raspolagati sa svim informacijama koje bi mogle narušiti pitanje nezavisnosti, te o tome na vrijeme obavijestiti klijenta.

Nadalje, društvo za reviziju je dužno sprovoditi postupke provjere *prihvatanja novih, te preispitivanja postojećih klijenata* prilikom sklapanja novih ugovora o pružanju usluge, što uključuje potvrdu da je revizor kompetentan za sprovođenje postupka revizije, odnosno da posjeduje adekvatne ljudske, vremenske i ostale resurse (Žager i Sever, 2009).

Politika upravljanja ljudskim resursima podrazumijeva da je svako revizorsko društvo dužno dokumentovati, odnosno pružiti uvjerenje da posjeduje dovoljno kompetentno i

kvalificirano osoblje, a sve u cilju postizanja višeg nivoa kontrole kvalitete na nivou društva (Bonić i Đorđević, 2013).

Kada je riječ o sprovođenju angažmana, prema autoricama Bonić i Đorđević (2013), revizorsko društvo je dužno da uspostavi politike i procedure kojima će dokumentovati da se revizorski angažmani obavljaju u skladu sa profesionalnim standardima, zakonskim i regulatornim zahtjevima.

Posljednja, ali jednako važna odredba ovog standarda jeste nadzor na već implementiranim sistemom kontrole kvalitete rada revizora, što, prema autorima Žager i Sever (2009), znači da se uspostavljeni postupci kontinuirano moraju preispitivati, a uočene slabosti procjenjivati, pravovremeno komunicirati, te u slučaju potrebe i korigovati.

3.2. Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Sjedinjenih Američkih Država i EU

U prethodnom dijelu objašnjen je razlog gubitka povjerenja investitora u efikasnost sprovođenja revizijskog postupka, te se isti u suštini temelji na računovodstvenom skandalu Enron-a, čiji saučesnik je bio revizijsko društvo Arthur Andersen, uzimajući u obzir da je finansijske izvještaje prikazivao tačnim, iako su imali podatke da je riječ o nepravilnim prikazivanjima usljed kojih su finansijski izvještaji bili frizirani.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, obzirom da je Enron bilo društvo iz Sjedinjenih Američkih Država, za očekivati je bilo da početkom 21. stoljeća ključne promjene započnu upravo tamo gdje su i otkriveni ključni problemi, odnosno unutar samoregulirajućeg sistema rada revizorskih društava na području SAD-a. Analogno navedenom, prvobitno ćemo iznijeti karakteristike javnog nadzora i kontrole kvalitete rada revizorskih društava na području SAD-a, obzirom da je inicijalna ideja i prva praktična primjena javnog nadzora obavljena upravo u SAD-u.

Koncept kontrole kvalitete revizijskog društva, pa tako i revizora, u SAD-u nije novijeg porijekla, te isti karakteriše više oblika kontrole revizije (Bonić i Đorđević, 2013). Preciznije rečeno, sistem kontrole kvaliteta rada kao pojam nije nastao poslije računovodstvenih skandala, odnosno početkom 21. stoljeća, samo je isti bio primjenjivan u drugačijem obliku, odnosno kontrola kvaliteta rada revizorskih društava nije bila realizovana javno.

Prije računovodstvenih skandala krajem 20. i početkom 21. stoljeća, Komisija za vrijednosne papire i berzu SAD-a (eng. *US Securities and Exchange Commission*, u nastavku: „SEC“), koja je osnovana 1934. godine, nadzirala je revizorsku profesiju putem **samoregulirajućeg sistema** (Elshandidy *et al.*, 2021), što obuhvata period duži od 25 godina (Zaman Groff i Hočevar, 2010).

Kako bi se u potpunosti shvatili nedostaci samoregulirajućeg postupka, što je prevod od engleskog naziva „Peer Review“, prvobitno je potrebno shvatiti značenje istog. Naime,

samoregulirajući postupak kontrole kvalitete podrazumijeva nadzor koji se sprovodi od strane drugih revizora, pri čemu je ključno održati nezavisnost inspektora, odnosno revizora (Sever Mališ *et al.*, 2012).

Nedostatak nezavisnosti samoregulirajućeg procesa kontrole kvalitete, što se karakterisalo kao inherentni nedostatak, optužen je za nemogućnost osiguranja snažnog nadzora potrebnog za otkrivanje i sprječavanje brojnih računovodstvenih skandala u kasnim 1990-im i ranim 2000-im (Wainverg, 2010).

Na osnovu navedenog, za postupak samoregulacije vrlo jednostavno je upotrijebiti sinonim „**recenzija kolega**“, čime se i ističe osnovni nedostatak – **nezavisnost**. Manjkavost navedenog sistema potvrđuje i činjenica da je jedno od većih revizorskog društava, Deloitte, davao pozitivno mišljenje revizorskom društvu Arthur Andersen i nakon što su Enron i ostali finansijski skandali izašli na vidjelo (Zaman Groff i Hočevar, 2010). Dodatno, Casterella *et al.* (2009) pokazali su da su sva revizorska društva koja su bila uključena u bilo kakav vid finansijskog skandala dobivala nemodifikovano, odnosno pozitivno mišljenje nakon nadzora od strane drugih revizora (Casterella *et al.*, 2009).

Uočavanjem istaknutih manjkavosti, cjelokupan sistem nadzora, odnosno kontrole revizijske profesije temeljito je promijenjen uvođenjem odredbi SOX Zakona 2002. godine, čiji zvanični naziv jeste *Public Company Accounting Reform and Investor Protection Act*, što u prijevodu znači Zakon o reformi računovodstva javnih kompanija i zaštiti investitora.

Najznačajnije promjene koje je inicirao istaknuti Zakon jesu sljedeće (Bonić i Đorđević, 2013):

- uspostavljenje Odbora za javni nadzor revizorskih društava (eng. *Public Company Oversight Board*, u nastavku: „PCAOB“),
- uvođenje nadzorne uloge Odbora za reviziju nad sprovođenjem eksterne revizije, i
- direktno uključivanje donosioca legislative (SEC-a, NYSE-a, NASDAQ-a, AMEX-a) u postupak kontrole kvalitete postupka revizije.

Naime, cjelokupan proces kontrole kvalitete rada revizorskih društava stavljen je na odgovornost PCAOB-u, pri čemu se cilj uspostavljanja navedenog odbora svodi na zaštitu investitora i promicanje javnog interesa nadgledanjem rada revizorskih društava koji obavljaju reviziju društava kojima se javno trguje (The Center for Audit Quality, 2012). Obzirom da je cjelokupan proces stavljen na odgovornost samo jednog tijela, moguće je primijetiti visok nivo centralizacije na području SAD-a (Elshandidy *et al.*, 2013).

Autorice Bonić i Đorđević (2013) izdvajaju sljedeće dužnosti PCAOB-a kao najznačajnije:

- **vođenje registra društava za reviziju,**
- **donošenje standarda revizije, kontrole kvalitete i nezavisnosti,**
- **redovni nadzor (inspekcija) društava za reviziju, i**
- **sprovođenje specijalnih istraga i disciplinskih postupaka.**

Navedene četiri dužnosti PCAOB sprovodi bez delegiranja profesionalnim računovodstvenim tijelima, što aludira na visoko konzervativan pristup nadzora revizijske profesije (Elshandidy *et al.*, 2013).

PCAOB vrši monitoring primjene donesenih standarda revizije, kontrole kvalitete i nezavisnosti kroz tzv. redovne i specijalne inspekcije. Redovne inspekcije obuhvataju godišnji monitoring rada revizorskih društava koja godišnje revidiraju preko stotinu javnih društava, te trogodišnji monitoring rada onih revizorskih društava koja godišnje revidiraju manje od stotinu javnih društava. Također, PCAOB vrši monitoring registrovanih društava koje ne izdaju revizorske izvještaje, ali imaju značajnu ulogu u reviziji javnih društava (The Center for Audit Quality, 2012).

Sušтина PCAOB-ovih inspekcija jeste analiziranje načina sprovođenja revizije, te odgovaranje na sljedeća ključna pitanja (The Center of Audit Quality, 2012):

- da li društvo prati procedure zahtjevane odredbama PCAOB-ovih revizijskih standarda,
- da li je društvo identifikovalo bilo koje područje u kojem finansijski izvještaji, u materijalnom aspektu, nisu bili u skladu sa GAAP-om,
- na koji način je društvo postupilo u vezi sa potencijalnim prilagodbama finansijskih izvještaja,
- da li postoji bilo kakva naznaka da revizorsko društvo ne ispunjava uvjete nezavisnosti koji se zahtijevaju odredbama SEC-a i PCAOB-a.

Sva društva za reviziju, bez obzira da li su sa područja SAD ili su stranog porijekla, koja vrše reviziju društava koja kotiraju na američkim finansijskim tržištima moraju se registrovati u PCAOB-u (Bonić i Đorđević, 2013), te u skladu sa tim činiti ukupnu bazu koja je dostupna javno na zvaničnoj internet stranici spomenutog Odbora.

Prema najažurnijem pregledu, u periodu pisanja završnog rada, na zvaničnoj stranici PCAOB-a ukupan broj registrovanih društava iznosi ukupno 1.632 društva, pri čemu je, prema podacima iz zvaničnog Vodiča, registrovano preko 800 stranih revizorskih društava (The Center for Audit Quality, 2012).

Osim navedenog, na zvaničnoj stranici PCAOB-a u dijelu *Sažetak firme* (eng. The Firm Summary) moguće je vidjeti datume registracije društava, podnošenja godišnjih finansijskih izvještaja, inspeksijskih izvještaja, te eventualnih disciplinskih mjera.

Potrebno je naglasiti da se pored uspostavljanja PCAOB-a, Zakon se bavi i drugim poglavljima koji ipak nisu u vezi sa odgovornošću i unaprjeđenjem rada istog. Sumarni pregled poglavlja dat je u okviru tabele broj 3.

Tabela 3. Sumarni pregled poglavlja Sarbanes-Oxley Zakona

Poglavlje 1	Uspostavljanje Odbora za nadzor revizije javnih društava - PCAOB
Poglavlje 2	Nezavisnost revizora
Poglavlje 3	Korporativna odgovornost
Poglavlje 4	Detaljnija financijska objavljivanja
Poglavlje 5	Sukobi interesa analitičara
Poglavlje 6	Resursi i ovlaštenja komisije
Poglavlje 7	Studije i izvještaji
Poglavlje 8	Korporativna odgovornost i odgovornost za kriminal
Poglavlje 9	Pooštrene kazne za kriminal „bijelih okovratnika“
Poglavlje 10	Korporativne poreske prijave
Poglavlje 11	Korporativne prevare i odgovornost

Izvor: Vukšić (2013)

Nacrt inspeksijskog izvještaja PCAOB-ovog osoblja nastaje nakon završetka inspeksijskog rada na terenu i primitka odgovora društva za reviziju iz obrasca za komentare. Sama riječ nacrt uključuje mogućnosti nekoliko promjena, kako od strane internog PCAOB-ovog pregleda, tako i od strane društva za reviziju. Prvobitno se vrši interni pregled, čijim kompletiranjem dolazi do slanja nacrta izvještaja društvu na pregled. Po završetku navedenih procedura, inspeksijsko osoblje predstavlja izvještaj i odgovor društva za reviziju Odboru PCAOB-a, koji iste razmatra sa osobljem, te je u mogućnosti inicirati promjene u samom izvještaju. Inspeksijski izvještaj postaje konačan kada dobije odobrenje većine glasova Upravnog odbora PCAOB-a. Nakon odobrenja PCAOB-a, finalna verzija izvještaja o inspekciji šalje se društvu za reviziju, koje ima priliku zatražiti reviziju izvještaja od strane SEC-a. Ako društvo ne zatraži reviziju od strane SEC-a, **PCAOB objavljuje javni dio izvješća na svojoj web stranici**. Ako društvo zatraži pregled SEC-a, javno objavljivanje izvještaja se odgađa dok se pregled ne završi (The Center for Audit Quality, 2012).

Iz navedenog možemo zaključiti da je transparentnost zadovoljena, u smislu da svi zainteresovani korisnici, kako oni na području SAD-a, tako i cijelog svijeta, mogu vidjeti rezultate inspeksijskog izvještaja. **Moguće je postaviti pitanje na koji način transparentnost dovodi do poboljšanja kvalitete revizije, što je i glavni razlog uspostavljanja Odbora za nadzor?** Naime, zainteresovani korisnik može biti potencijalno društvo, odnosno njegovi vlasnici, koji neće zaključiti ugovor o saradnji sa onim revizorskim društvom koje reviziju ne obavlja na propisani način, te takvim postupkom ugroziti povjerenje trenutnih, te potencijalnih investitora. Također, zainteresovani korisnik može biti i postojeći klijent revizorskog društva, koji neće produžiti saradnju sa onim revizorskim društvom koji ne obavlja zatraženu uslugu onako kako je propisano. U skladu sa navedenim, za društvo za reviziju je veoma bitan rezultat inspeksijskog nalaza, te će se u skladu sa tim truditi da greške iz prošlosti smanji, odnosno minimizira što je više moguće, kako ne bi izgubio povjerenje svojih klijenata, jer i sam opstanak revizorskog društva zavisi od broja klijenata, te zaračunatih cijena na pružene usluge.

Nadalje, teorijski i praktično, reputacija revizora je veoma važan faktor koji utiče na odabir od strane društva za obavljanje usluga revizije, na što svakako utiče negativan inspekcijski izvještaj, koji je prije svega, objavljen javno, iako u skraćenoj verziji.

Kao što je već prethodno naglašeno, svaka inspekcija PCAOB-a rezultira izdavanjem izvještaja o inspekciji, koji predstavlja zapis onoga što su inspektori zaključili na temelju terenskog rada. Svaki izvještaji posjeduju javni dio (I dio), dok većina njih uključuje i nejavni dio, koji govori o kontroli kvalitete revizorskog društva (II dio). Naime, ukoliko inspekcija nije rezultirala kritikama, odnosno nalazima na sistem kontrole kvalitete, I dio navodi tu činjenicu, te u takvim slučajevima nema nejavnog dijela izvještaja. Nadalje, ukoliko PCAOB utvrdi određeni nedostatak u kontrolama kvalitete prvobitno daje mogućnost revizorskom društvu u periodu od godinu dana da navedenu kritiku ispravi, te ukoliko društvo navedeno ne uradi PCAOB objavljuje kritiku, sa opisom iste na zvaničnoj web stranici (The Center for Audit Quality, 2012).

Kada je riječ o nadzoru sistema kontrole kvalitete rada revizorskih društava, pregled PCAOB-a usredotočen je na način funkcionisanja sistema u praksi, kao i uticaj istih na revizijske angažmane. Prema Vodiću kroz PCAOB-ove inspekcije (The Center for Audit Quality, 2012), dati su primjeri vrsta problema koji se rješavaju, te isti uključuju:

- pregled strukture menadžmenta,
- pregled partnera,
- pregled prihvaćanja i zadržavanja angažmana,
- pregled korištenja revizijskog posla koji obavljaju inostrana povezana društva,
- pregled procesa društva za praćenje sprovedene revizije (The Center for Audit Quality, 2012).

Na kraju, Palmrose (2013) je identifikovao sljedeće strategije koje su upražnjavane od strane PCAOB-a sa ciljem vraćanja povjerenja u tržište kapitala:

- **poboljšanje kvalitete revizije,**
- **smanjivanje rizika od revizijskih grešaka, i**
- **promovisanje provjerenja u rad revizora.**

Nakon elaboracije kontrole kvalitete rada revizorskih društava na području SAD-a, u nastavku će se razmatrati ista tematika, samo na području Evropske unije.

Uzimajući u obzir da su finansijski skandali kompromitovali reviziju, početkom 21. stoljeća, profesionalna i regulatorna tijela EU započela su promjene u pristupu prema kontroli kvaliteta, javnom nadzoru, te samoregulaciji revizorske prakse (Bonić i Đorđević, 2013).

Iako nije bilo mnogo finansijskih skandala u Evropi u koje su direktno bili uključeni revizori, Evropska unija je odlučila prihvatiti model pooštrene kontrole rada revizora od strane SAD-a, kako bi spriječili potencijalne probleme u budućnosti (Jahić, 2011).

Analogno navedenom, Evropska komisija je 21. maja 2003. godine objavila dva izvještaja. Sadržaj prvog izvještaja bio je usmjeren na harmonizaciju i poboljšanje sistema kontrole kvalitete u zemljama EU, uspostavom deset prioriteta, dok je sadržaj drugog izvještaja bio usmjeren na trgovačko pravo i korporativno upravljanje. Plan Komsije bio je podijeljen na kratkoročne i srednjeročne prioritete (Bonić i Đorđević, 2013), čiji sadržaj je dat u tabeli 4.

Tabela 4. Plan Evropske komisije sa deset prioriteta

Kratkoročni prioriteti	
1	Modernizovanje Osme direktive
2	Osnivanje Regulatornog odbora za reviziju
3	Jačanje javnog nadzora nad revizorskom profesijom u EU
4	Obavezna upotreba Međunarodnih standarda revizije za sve revizije od 2005. godine
Dugoročni prioriteti	
5	Poboljšanje sistema disciplinskih sankcija
6	Intenziviranje transparentnosti društava za reviziju
7	Korporativno upravljanje, jačanje revizorskih odbora i interne kontrole
8	Jačanje revizorske nezavisnosti i pridržavanje kodeksa etike
9	Intenziviranje internog tržišta za usluge revizije
10	Ocjenjivanje odgovornosti revizora

Izvor: Soltani (2010)

Cilj oba izvještaja bio je usmjeren na osiguranje tačnosti revidiranih izvještaja investitorima i drugim zainteresovanim korisnicima, što je u konačnici trebalo da dovede do sprječavanja sukoba interesa, te unaprjeđenja zaštite protiv korporativnih skandala (Soltani, 2009).

Potrebno je naglasiti da je cilj Evropske komisije za harmonizaciju regulative u reviziji ostvarena uz pomoć dva instrumenta, odnosno **Direktive** i **Uredbe**. Direktive koje su povezane sa revizorskom praksom jesu **Osma Direktiva koja se odnosi na reviziju finansijskih izvještaja (84/253/EEC)** (u nastavku: „Direktiva“) i **Direktiva Vijeća (89/48/EEC)** (Bonić i Đorđević, 2013). Temeljna svrha navedenih instrumenata bila je poboljšanje realnosti i komparabilnosti finansijskih informacija, kao i osiguranje povjerenja, a sve sa ciljem efikasnog djelovanja tržišta kapitala u Evropskoj uniji (Sever Mališ *et al.*, 2012).

Kao što je vidljivo iz tabele broj 4 prvi kratkoročni prioritet bio je usmjeren na modernizaciju Direktive. Naime, Direktiva je prvi put donesena 10. aprila 1984. godine, te je propisivala jednake kriterije obavljanja revizije finansijskih izvještaja za sve članice Evropske unije. Međutim, neusklađenost pojedinih odredbi rezultirala je najznačajnijim izmjenama, odnosno donošenjem nove Direktive u maju 2004. godine (Žager i Sever, 2009).

Nedostatak preciznosti prvobitne Direktive posebno se odnosio na pitanja nezavisnosti revizora, odobravanje lica koja su odgovorna za reviziju od strane ovlaštenih tijela, uspostavljanje stručnih pravila za izvođenje revizije odobrenih od strane profesionalnih tijela, što je i rezultiralo razlikama između nacionalnih zakonodavstava članica EU. Bonić i Đorđević (2013) mišljenja su da **ni nova Direktiva nije obezbjedila kompletnu**

harmonizaciju, obzirom da je članicama ostavljena mogućnost uvođenja strožijih pravila od onih koji su propisani Direktivom.

Nova Direktiva Evropske unije podijeljena je u 12 poglavlja, te sadrži 55 članaka koja uređuju proces revizije godišnjih i konsolidovanih finansijskih izvještaja. Sadržaji poglavlja Direktive iz 2006. godine predstavljeni su u okviru tabele broj 5.

Tabela 5. Sumarni prikaz poglavlja Osme Direktive (2006/43/EC)

Poglavljje 1	Područje ispitivanja i definicije pojmova
Poglavljje 2	Ovlaštenja, kontinuirana profesionalna edukacija i međusobno povjerenje
Poglavljje 3	Registracija
Poglavljje 4	Profesionalna etika, nezavisnost, objektivnost, povjerljivost i profesionalna tajna
Poglavljje 5	Standardi revizije i izvještavanje revizora
Poglavljje 6	Kontrola kvalitete revizije
Poglavljje 7	Istraga i kaznene odredbe
Poglavljje 8	Javni nadzor i regulatorne odredbe između članica EU
Poglavljje 9	Imenovanje revizora i prekid saradnje
Poglavljje 10	Poseban pristup za potrebe obavljanja revizije subjekata od posebnog javnog interesa
Poglavljje 11	Međunarodni aspekt
Poglavljje 12	Prelazne i završne odredbe

Izvor: Žager i Sever (2009)

Osnovni ciljevi koji se žele postići Direktivom jesu sljedeći (Jahić, 2011):

- harmonizacija regulative iz oblasti revizije u EU,
- uspostavljanje jedinstvenog tržišta revizijskih usluga u EU,
- unaprjeđenje kvaliteta rada revizora, i
- zaštita finansijskih tržišta u EU.

Solatani (2009) ističe da je nova Direktiva postrojila nadzor nad revizijskom profesijom, na način da je uspostavila pravila za osiguranje kvalitete revizije, istaknula pravila o nezavisnosti i etičnosti, te nametnula upotrebu revizijskih standarda visoke kvalitete.

Među najznačajnijim pitanja koje reguliše Direktiva jesu **pitanja kontrole kvaliteta revizora i revizorskih društava (interna kontrola) i pitanja javnog nadzora (eksterna kontrola)**.

Novom Direktivom dati su prijedlozi za poboljšanje kvalitete rada revizora i revizorskih društava (Bonić i Đorđević, 2013):

1. Uključivanje načela da je revizor grupe odgovoran za izvještaj o reviziji konsolidovanih finansijskih izvještaja grupe društava,
2. Osiguranje zahtjeva za postojanjem nezavisnih Odbora za reviziju u svim društvima koja kotiraju na berzi,

3. Poboljšanje programa edukacije revizora, koji trebaju uključivati poznavanje MRS, MSFI i MRevS,
4. Definisanje temeljnih načela profesionalne etike,
5. Zakonska podrška principu nezavisnosti revizora,
6. Obaveza za postavljanjem pravila za naknade za reviziju kako bi se osigurao kvalitet revizije i spriječilo pružanje revizijskih usluga po niskim naknadama koje bi se mogle kompenzovati sa ostvarenim naknadama od nerevizijskih usluga,
7. Uvođenje zahtjeva za zemlje članice sa ciljem organizovanja sistema obezbjeđenja kvalitete revizije po jasno definisanim načelima,
8. Obaveza zemalja članica za uvođenjem efikasnih istražnih i disciplinskih sistema,
9. Obaveza za uvođenjem pravila koja se odnose na imenovanje i ostavke revizora i društava za reviziju, te uvođenje pravila da društva moraju dokumentovati svoju komunikaciju sa revizorom ili društvom za reviziju,
10. Uvođenje godišnjeg izvještavanja o transparentnosti rada revizorskog društva,
11. Zahtjev da se pregled kvaliteta revizije vrši najmanje jednom u šest godina, a za revizore i društva za reviziju koji vrše revizije društava od javnog interesa najmanje jednom u tri godine.

Kontrola kvalitete revizije treba da se zasniva na sljedećem (Jahić, 2011):

- pregledu izabranih revizijskih dosijea,
- procjeni poštivanja zahtjeva Međunarodnih revizijskih standarda i etičkih zahtjeva,
- ocjeni kvantiteta i kvaliteta ljudskih i drugih resursa koji su uloženi u pojedinačne revizije,
- ocjeni internog sistema kontrole kvaliteta revizije uspostavljenog na nivou društva za reviziju.

Rezultati sprovedenih kontrola kvaliteta trebaju biti **javno objavljeni** svake godine, pri čemu revizori i društva za reviziju moraju da postupe u skladu sa preporukama i zaključcima kontrole kvalitete u razumnom roku, ili će se u suprotnom protiv istih poduzeti disciplinske mjere (Jahić, 2011).

Kada je riječ o javnom nadzoru na području EU, Evropska komisija je utvrdila mjere za sisteme obezbjeđenja kvaliteta, te eksplicitno istaknula da takvi sistemi i disciplinski režimi moraju biti povezani na nacionalnom nivou. Navedeno znači da svaka od zemalja članica EU treba da organizuje efikasan sistem javnog nadzora za sva društva za reviziju i za sve revizore (Bonić i Đorđević, 2013).

Stvarna organizacija kontrole kvaliteta **se razlikuje među državama članicama u zavisnosti od značaja vlastitog nadgledanja profesije**, dok je Evropska komisija osnovala grupu tijela za nadzor revizije („EAOB“), čiji cilj jeste osiguranje efikasne koordinacije sistema javnog nadzora (Solatani, 2009).

Shodno navedenom, specifičnost Direktive proizilazi iz činjenice da je zemljama članicama ostavljena mogućnost izbora vlastitog sistema za osiguranje kvaliteta, pri čemu je moguće izabrati isključivo monitoring, isključivo „peer review“, ili kombinaciju navedena dva pristupa. Monitoring podrazumijeva osiguranje kvalitete koji sprovode zaposlenici nadzorne organizacije, dok se pod peer review-om podrazumijeva sprovođenje kvalitete od strane kolega revizora. Pored navedenog, specifičnost Direktive proizilazi iz činjenice da je svakoj zemlji članici ostavljena mogućnost da izabere načine vlastitog finansiranja, te su do sada u praksi zabilježena dva načina finansiranja i to iz državnog budžeta ili po osnovu članarina prikupljenih od revizora i revizorskih društava (Zaman Groff i Hočevar, 2010). Prvobitni način finansiranja povezan je sa monitoringom, dok je drugi vezan za recenzije kolega, odnosno peer review način kontrole rada.

Iz oba slučaja u praksi proizilaze određene problematike, koje detaljnije razmatraju autori Zaman Groff i Hočevar (2010). Naime, ukoliko se finansiranje temelji na budžetu, postavlja se pitanje da li će iznos dostupnih sredstava uticati na kvalitet rada nadzornog tijela? Sa druge strane, ukoliko se finansiranje temelji na naknadama revizorskih društva, javlja se problematika nezavisnosti, koja je, naučno dokazano, povezana sa kvalitetom sprovedene revizije. Sa druge strane, ukoliko se finansiranje onih koji sprovode nadzor temelji na državnom budžetu, njihova nezavisnost se generalno ne bi trebala dovoditi u pitanje, jedina problematika koja može proizaći jeste osiguranje inspektora koji posjeduju profesionalne kompetencije, te imaju veliko iskustvo (Zaman Groff i Hočevar, 2010).

Shodno svemu navedenom, potvrđena je prethodno istaknuta teza pojedinih autora da postoje značajne razlike između javnog nadzora i kontrole kvalitete revizorskih društava između članica Evropske unije, odnosno da ni nova Direktiva nije obezbjedila potpunu harmonizaciju regulative.

Nadalje, sistem javnog nadzora treba da bude **postavljen na način da bude nezavisan od revizorske prakse, ali da njime upravljaju stručnjaci koji posjeduju dovoljno znanja, te imaju dovoljno iskustva u reviziji**. Preciznije rečeno, kako bi se osigurala nezavisnost spomenutih stručnjaka u cjelokupnom procesu zahtijeva se da isti trenutno ne rade u revizorskoj praksi (Andrić *et al.*, 2009).

3.3. Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Federacije Bosne i Hercegovine

Prva značajnija izmjena zakonske regulative na području Bosne i Hercegovine nakon velikih finansijskih skandala, koje smo objasnili u prethodnom poglavlju, odnosila se na donošenje, po prvi put nakon uspostave nezavisnosti države, Zakona o računovodstvu i reviziji na državnom nivou 2004. godine, koji je rezultirao negativnim izvještajem Svjetske banke ROSSC & AA u Bosni i Hercegovini (Jahić, 2011).

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju prihvaćena je i obaveza da zakonodavstvo Bosne i Hercegovine mora biti prilagođeno sa *Acquis communautaire* (Jahić,

2011), koji predstavlja izraz francuskog porijekla, a čije zvanično značenje jeste pravna stečevina Evropske unije.

Zakon o računovodstvu i reviziji Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH broj 83/09, 2009) koji je objavljen 2009. godine po prvi put je detaljno uređivao oblast računovodstva, revizije i finansijskog izvještavanja, te je većinu odredbi regulisao u skladu sa odredbama Direktive Evropske unije. Najvažniji pomak u odnosu na prethodni Zakon o računovodstvu i reviziji koji je donesen 2004. godine i koji je naišao na brojne kritike jesu odredbe koje se tiču osiguranja kvalitete revizije i javnog nadzora (Jahić, 2011).

Obzirom da je 2021. godine donesen novi Zakon o računovodstvu i reviziji, teorijski osvrt bit će usmjeren na analiziranje odredbi istog obzirom da je njegovim donošenjem Zakon o računovodstvu i reviziji iz 2009. godine stavljen van upotrebe. Dodatno, napraviti ćemo usporedni prikaz odredbi Zakona iz 2009. i 2021. godine kada je riječ o kontroli kvalitete i javnom nadzoru revizorske prakse.

Prethodno je istaknuto da postoje dva načina kontrole kvalitete rada društava za reviziju, a to su monitoring od strane nezavisnog profesionalnog tijela ili regulatora i „Peer review“, odnosno nadzor od strane kolega revizora.

Zakoni o računovodstvu i reviziji, kako iz 2009. godine, tako i iz 2021. godine, odlučili su se za kombinaciju istaknuta dva oblika kontrole rada revizora, obzirom da se nadzor revizijske prakse sprovodi uz uspostavu Odbora za javni nadzor, te tijela unutar Revizorske komore. U nastavku donosimo pregled ovlaštenja navedenih tijela prema Zakonu o računovodstvu i reviziji.

3.3.1. Revizorska komora

Prema Zakonu o računovodstvu i reviziji iz 2009. godine (Službene novine broj 83/09, 2009), Revizorska komora definisana je kao *stručna organizacija društava za reviziju i ovlaštenih revizora* koji posluju na teritoriji FBiH.

Ono što se može izvući kao nedostatak definicije Revizorske komore iz 2009. godine jeste nedostatak **nezavisnosti**, obzirom da je ista definisana kao **dio revizorske profesije, a ne kao profesionalno tijelo** koje prvenstveno nezavisno obavlja nadzor nad revizorskom profesijom.

Zakonom o računovodstvu i reviziji iz 2021. godine (Službene novine broj 15/21, 2021), Revizorska komora definisana je kao **nezavisna** profesionalna organizacija licenciranih ovlaštenih revizora i društava za reviziju koja posluju na teritoriji FBiH. Prema navedenom, problematika nezavisnosti iz 2009. godine, koja je prethodno obrazložena, može se smatrati barem „teorijski“ razriješenom, obzirom da je naglašeno da Revizorska komora posluje nezavisno od revizorske profesije.

Sumarni komparativni pregled nadležnosti Revizorske komore prema dva Zakona o računovodstvu i reviziji prezentovan je u okviru tabele broj 6.

Tabela 6. Sumarni komparativni pregled nadležnosti Revizorske komore na području FBiH

Nadležnosti Revizorske komore	
Zakon o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2021. godine (na snazi od 2021. godine)	Zakon o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2009. godine (van snage od 2021. godine)
Vođenje registra članova Komore	Određuje visinu članarine i drugih prihoda
Utvrđivanje članarine za članove Komore	Brine se o ugledu revizorske profesije
Utvrđivanje iznosa naknade za upis u registar Komore i potvrde o evidencijama koje vodi Komora	Izrađuje minimalnu metodologiju obavljanja kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora
Donošenje godišnjeg plana provjere kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora	<u>Nadzire</u> kvalitetu rada revizorskih društava i ovlaštenih revizora
Donošenje metodologije za provjeru kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora	Prema potrebi, poduzima mjere o sankcionisanju utvrđenih nepravilnosti, pri čemu svakih šest mjeseci obavještava Ministarstvo
Propisuje minimum radne dokumentacije koja čini sadržaj metodologije	N/A
Obavlja kontrolu kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora	N/A
Izvršava uvid u izvještaje, ugovore i naknade obavljenih revizija, ocjenjuje sistem interne kontrole kvalitete društva za reviziju, provjerava upravljačke i vlasničke strukture, nadzire proces zapošljavanja ovlaštenih revizora, te provjerava druga područja u skladu sa odredbama ovog Zakona	N/A
Organizuje profesionalno usavršavanje ovlaštenih revizora	N/A

Izvor: Vlastita izrada. Podaci preuzeti iz Zakona o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2021. godine (Službene novine 15/21) i Zakona o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2009. godine (Službene novine 83/09)

Možemo uočiti da su 2021. godine nadležnosti Revizorske komore dosta detaljnije obrazložene, uz ključnu izmjenu da Revizorska komora **obavlja** kontrolu kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora, dok je 2009. godine **nadzirala** kvalitetu rada revizorskih društava, što je bilo nedovoljno precizno definisano.

Dodatno, u okviru Zakona o računovodstvu i reviziji iz 2021. godine (Službene novine 15/21, 2021), u 96. članu, istaknuta je javnost rada Komore, pri čemu je naglašeno da je Komora **dužna obavještavati javnost** o svim pitanjima iz nadležnosti iste.

U skladu sa Pravilnikom o nadzoru i kontroli kvalitete rada društava za reviziju i licenciranih ovlaštenih revizora (2022), kontrola kvalitete rada koja se sprovodi od strane Revizorske komore temelji se na provjeri da li se postupak revizije obavlja u skladu sa Međunarodnim standardima revizije, odredbama Zakona, kao i drugim pravilima revizorske struke. U skladu sa tim, obavljanje neposredne kontrole kvalitete rada društava za reviziju obuhvata sljedeće (Revizorska komora Federacije Bosne i Hercegovine, 2022):

1. pregled sistema interne kontrole kvaliteta društava za reviziju,
2. provjeru nezavisnosti ovlaštenih revizora i društava za reviziju,
3. provjeru usklađenosti postupaka revizije sa Međunarodnim standardima revizije,
4. ocjenu kvaliteta u pogledu angažovanih resursa, kao što su sastav tima revizije, te radni sati,
5. pregled obračunatih naknada za revizijske usluge,
6. neposredne provjere kvalitete rada ovlaštenih revizora.

Nadalje, u skladu sa stavom četiri člana 4. Pravilnika o nadzoru i kontroli kvalitete rada društava za reviziju i licenciranih ovlaštenih revizora (2022) pregledom sistema interne kontrole kvalitete, utvrđuje se da li društvo za reviziju ima uspostavljene postupke za:

- preuzimanje odgovornosti povezanih sa kvalitetom obavljenog posla,
- pridržavanje etičkih zahtjeva,
- uspostavu i održavanje odnosa sa obveznicima procesa revizije finansijskih izvještaja,
- formiranje tima za obavljanje revizije, i
- obavljanje revizije u skladu sa Međunarodnim revizijskim standardima.

Kontrola kvalitete rada društva za reviziju u skladu sa Pravilnikom (2022) sprovodi se kroz:

- praćenje, prikupljanje i provjeru izvještaja koja Komori podnose društva za reviziju i ovlašteni revizori,
- **obavljanje neposredne kontrole kvalitete rada društava za reviziju – neposredni nadzor,**
- izricanje mjera u postupku kontrole kvaliteta, a sve u skladu sa Zakonom.

Prvi način sprovođenja kontrole kvalitete rada društva za reviziju odnosi se na podnošenje godišnjeg izvještaja društava za reviziju, čija forma se nalazi na zvaničnoj stranici Revizorske komore. Unutar godišnjeg izvještaja koji podnose Komori, društva za reviziju su dužna do 30.04. tekuće za prethodnu godinu dostaviti sljedeće podatke:

- podatke o imaočima dionica i udjela u društvu za reviziju, te podatke o sticanju i promjeni vlasnika dionica, odnosno udjela,
- podatke o ulaganjima – sticanju učešća u drugim pravnim licima,
- podatke o promjeni statuta,
- podatke o izračunu osiguranja iz 58. člana, stava (7), (8) i (9) Zakona, te podatke o polisi osiguranja,
- podatke o zaposlenicima, te broju izvještaja o reviziji koji su potpisani od strane ovlaštenog revizora,
- podatke o ugovorima o reviziji finansijskih izvještaja koji su zaključeni u izvještajnom periodu,
- podatke o ostvarenom prihodu u izvještajnom periodu, uključujući razvrstavanje na prihode od revizijskih usluga, računovodstvenih usluga, te ostalih usluga,

- podatke o broju i strukturi izvršenih revizija u izvještajnom periodu, uz podjelu na revizije subjekata od javnog interesa, revizije ostalih velikih pravnih lica, revizije srednjih pravnih lica, revizije mikro i malih pravnih lica (revizije koje nisu zakonski obavezujuće), revizije projekata, te revizije konsolidovanih finansijskih izvještaja.

Drugi način sprovođenja kontrole kvalitete rada društva za reviziju odnosi se na neposredni nadzor, odnosno pregled i uvid u dokumentaciju revizijskog angažmana, te izvještaje, pri čemu je društvo za reviziju dužno Komisiji Komore staviti na raspolaganje svu potrebnu dokumentaciju, te omogućiti pristup elektronskim zapisima, programima i arhivi, kao i pružiti potrebne dodatne informacije prilikom sprovođenja nadzora (Revizorska komora FBiH, 2022).

Sistem nadzora od strane Revizorske komore organizuje se na način nezavisan o društvima za reviziju i ovlaštenim revizorima, koji su kao takvi predmet kontrole. Dodatno, kontrola kvaliteta rada obavlja se na objektivnan način, odnosno na način koji isključuje bilo kakav sukob interesa između Komisije Komore i onih koji su predmet kontrole (Revizorska komora FBiH, 2022).

Neposredna kontrola kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora obavlja se od strane višečlane Komisije za nadzor, koju čine zaposlenici u Komori, koji su ovlašteni revizori sa najmanje pet godina radnog iskustva na poslovima revizije. Nadalje, članovi Komisije ne smiju obavljati postupak kontrole kvalitete društva za reviziju sve dok ne isteknu najmanje tri godine od trenutka kada je to lice prestalo biti osnivač, član ili zaposlenik istog (Revizorska komora FBiH, 2022). Iz navedenog možemo zaključiti da **nit** jedan član Zakona i Pravilnika, eksplicitno ne zabranjuje članovima Komisije da budu zaposlenici revizorske prakse.

Po završetku kontrole kvalitete rada društva za reviziju, Komisija sastavlja detaljan izvještaj koji sadrži nalaze i zaključke izvršene kontrole i dostavlja ga **Upravnom vijeću Komore, Odboru za javni nadzor i društvu za reviziju** koji je bio predmet kontrole. Dodatno, godišnji izvještaj o kontroli kvalitete rada društava za reviziju i ovlaštenih revizora Komora dostavlja **Upravnom vijeću, Skupštini i Odboru za javni nadzor** (Revizorska komora FBiH, 2022). Navedeno je u sukobu sa 96. članom Zakona o računovodstvu i reviziji iz 2021. godine (Službene novine broj 15/21, 2021), u kojem je naglašeno da je Komora **dužna obavještavati javnost** o svim pitanjima iz nadležnosti iste, dok sačinjavanje pojedinačnih i sumarnih godišnjih izvještaja o sprovedenim inspekcijama svakako jeste jedna od njih.

Iz navedenog možemo zaključiti da se ni pojedinačni ni sumarni izvještaji o sprovedenoj kontroli kvalitete ne objavljuju na zvaničnoj stranici Revizorske komore, pri čemu se zaključuje da **ne postoji transparentnost** u FBiH za razliku od svjetske prakse. Svi stručnjaci u računovodstvenoj i revizorskoj praksi svjesni su ozbiljnih posljedica na ekonomiju koju netransparentnost nosi sa sobom, što će detaljnije biti izloženo u istraživačkom dijelu završnog rada.

Neposredni nadzor Komisija Revizorske komore dužna je sprovesti jednom u šest godina za sva društva za reviziju, odnosno najmanje jednom u tri godine kod društava za reviziju koja obavljaju reviziju subjekata od javnog interesa. Neposredna kontrola obavlja se pregledom cjelokupne radne dokumentacije kod najmanje jednog obveznika revizije (Revizorska komora FBiH, 2022).

U skladu sa 105. članom, stav (7) i (8) Zakona o računovodstvu i reviziji (Službene novine FBiH, 2021), **kontrola kvalitete se obavlja na prijedlog Odbora za javni nadzor.**

U skladu sa Pravilnikom o nadzoru i kontroli kvalitete rada društava za reviziju i licenciranih ovlaštenih revizora (2022), postupak neposrednog nadzora obuhvata:

1. pripremu nadzora,
2. izdavanje naloga za nadzor i kontrolu kvalitete rada,
3. najavu nadzora,
4. obavljanje nadzora,
5. formiranje zapisnika o obavljenom nadzoru,
6. nalaganje otklanjanja uočenih nedostataka sa unaprijed definisanim rokovima,
7. izvještavanje Odbora za javni nadzor o predloženim mjerama.

Nalaganje otklanjanja uočenih nedostataka sprovodi se ako (Revizorska komora, 2022):

- vlasnička i upravljačka struktura nije u skladu sa odredbama Zakona,
- društva za reviziju obavljaju nerevizijske usluge suprotno 71. članu Zakona,
- društva za reviziju ne objavljuju Izvještaje o transparentnosti u skladu sa 82. članom Zakona,
- društva za reviziju ne dostavljaju obavještenja i izvještaje u skladu sa 83. članom Zakona,
- društva za reviziju ne ispunjavaju uslove za izdavanje dozvole za obavljanje revizije,
- društva za reviziju ne obavljaju proces revizije u skladu sa odredbama Zakona.

Ukoliko Komora utvrdi da društvo za reviziju ne obavlja reviziju u skladu sa odredbama Zakona, Međunarodnih standarda revizije, te drugim pravilima revizorske struke, ista je dužna društvu naložiti otklanjanje svih nedostataka u roku od 30 dana od dana uručenja naloga. **Ukoliko društvo ne otkloni nedostatke u utvrđenom roku, Komora je dužna dostaviti Izvještaj o obavljenoj kontroli sa prijedlogom mjera Odboru za javni nadzor.** U skladu sa 110. članom, stav (2) Zakona o računovodstvu i reviziji (Službene novine broj 15/21, 2021), Odbor za javni nadzor daljnje mjere predlaže Ministarstvu, koje mogu uključivati sljedeće:

- izdavanje naloga za otklanjanje uočenih nepravilnosti,
- uvođenje dodatnih mjera,
- uvjetno oduzimanje licence za obavljanje revizije, uz dato adekvatno obrazloženje,
- trajno oduzimanje licence za obavljanje revizije, uz dato adekvatno obrazloženje.

Iz navedenog možemo zaključiti da je Odbor za javni nadzor taj koji predlaže, međutim, izvršna, odnosno konačna moć je na Ministarstvu finansija FBiH.

Ono što je prednost trenutno važećeg u odnosu na prošli Zakon o računovodstvu i reviziji jeste da prijedlog za sankcije daje Odbor za javni nadzor, dok je u prošlom Zakonu navedena nadležnost bila u rukama Revizorske komore.

U slučaju izricanja bilo kakvih sankcija, rješenje o izricanju mjera Ministarstvo dostavlja Komori narednog dana od dana kada je rješenje doneseno, pri čemu je Komisija dužna da isto javno objavi u Registru izrečenih mjera koje vodi na svojoj internet stranici (Službene novine broj 15/21, 2021). Uvidom u zvaničnu internetsku stranicu Revizorske Komore u periodu sastavljanja završnog rada, Registar izrečenih mjera nije postavljen na stranici, te kao takav ne posjeduje niti jedan slučaj, što aludira na zaključak da navedenih procedura u FBiH do 2023. godine nije ni bilo.

3.3.2. Odbor za javni nadzor

Prema Zakonu o računovodstvu i reviziji iz 2021. godine (Službene novine broj 15/21, 2021), Odbor za javni nadzor obavlja javni nadzor nad Komorom, društvima za reviziju i ovlaštenim revizorima.

U skladu sa 98. članom Zakona o računovodstvu i reviziji (Službene novine broj 15/21, 2021), Odbor za javni nadzor čini predsjednik i četiri člana, koje imenuje i razrješava Vlada Federacije Bosne i Hercegovine. Mandat članova Odbora za javni nadzor je četiri godine, pri čemu iste osobe mogu biti ponovno imenovane najviše po jedanput.

Za člana Odbora za javni nadzor može biti predložena osoba koja (Službene novine broj 15/21, 2021):

- posjeduje stručno obrazovanje ekonomske struke,
- nije zaposlenik niti član organa Revizorske komore,
- posjeduje najmanje pet godina radnog iskustva na rukovodećem položaju u oblastima računovodstva, revizije i finansija, ili posjeduje radno iskustvo od najmanje pet godina u oblasti računovodstva i finansija, a dolazi iz regulatornog tijela FBiH, ili je univerzitetski profesor iz oblasti računovodstva i revizije,
- članovi Odbora ne smiju biti profesionalno angažovani u sprovođenju revizije,
- najmanje jedan član Odbora mora biti ovlašten revizor sa najmanje pet godina radnog iskustva iz oblasti revizije.

Sumarni komparativni pregled nadležnosti Odbora za javni nadzor prema dva Zakona o računovodstvu i reviziji prezentovan je u okviru tabele broj 7.

Tabela 7. Sumarni komparativni pregled nadležnosti Odbora za javni nadzor na području FBiH

Nadležnosti Odbora za javni nadzor	
Zakon o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2021. godine (na snazi od 2021. godine)	Zakon o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2009. godine (van snage od 2021. godine)
Nadzor zakonitosti rada i postupanja Komore	Nadzor zakonitosti rada i postupanja Komore
Nadzor djelotvornosti, ekonomičnosti i svrsishodnosti rada Komore	Nadzor djelotvornosti, ekonomičnosti i svrsishodnosti rada Komore
Nadzor internog uređenja i organizacije Komore, te osposobljenosti članova za obavljanje poslova Komore	Nadzor internog uređenja i organizacije Komore, te osposobljenosti članova za obavljanje poslova Komore
Nadzor odnosa članova Komore prema društvima za reviziju, ovlaštenim revizorima i drugim strankama	Nadzor odnosa članova Komore prema društvima za reviziju, ovlaštenim revizorima i drugim strankama
Nadzor nad registracijom društava za reviziju	Nadzor nad registracijom društava za reviziju
Nadzor nad usvajanjem standarda profesionalne etike, interne kontrole kvalitete rada društava za reviziju	Nadzor nad usvajanjem standarda profesionalne etike, interne kontrole kvalitete rada društava za reviziju
Nadzor nad sprovođenjem kontinuirane edukacije	Nadzor nad sprovođenjem kontinuirane edukacije
Nadzor nad izdavanjem i oduzimanjem licenci ovlaštenim revizorima	N/A
Nadzor nad izdavanjem i oduzimanjem licenci za rad društvima za reviziju	N/A
Nadzor nad primjenom Međunarodnih standarda revizije	N/A
Nadzor nad sprovođenjem disciplinskih postupaka i drugih mjera sa ciljem otklanjanja nepravilnosti	N/A
Saradnja sa Komorom	N/A
Saradnja sa nadležnim tijelima u RS-u, BD-u, državama članicama EU i trećih zemalja	Saradnja sa nadležnim tijelima u RS-u, BD-u, državama članicama EU i trećih zemalja
Provođenje naknadnih provjera društava za reviziju, te prema potrebi, poduzimanje određenih mjera i akcija, o čemu redovito izvještava Ministarstvo	Provođenje naknadnih provjera društava za reviziju, te prema potrebi, poduzimanje određenih mjera i akcija, o čemu redovito izvještava Ministarstvo

Izvor: Vlastita izrada. Podaci preuzeti iz Zakona o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2021. godine (Službene novine 15/21) i Zakona o računovodstvu i reviziji FBiH iz 2009. godine (Službene novine 83/09)

Možemo uočiti da su Zakonom iz 2021. godine nadležnosti Odbora za javni nadzor proširene, pri čemu su nadležnosti iz 2009. godine ostale neizmjenjene, te je dodano novih pet nadležnosti, koje uključuju nadzor nad izdavanjem i oduzimanjem licenci, primjenom MRevS-ova, te sprovođenjem disciplinskih i drugih mjera sa ciljem otklanjanja nedostataka.

Dužnosti Odbora za javni **nadzor**, što je moguće uočiti i iz samog naziva, ali i iznad nabrojanih nadležnosti istog, svode se *samo* na **nadzor**. Odbor za javni nadzor **nema izvršnu snagu** kada je riječ o sankcionisanju revizora i društava za reviziju, već samo posjeduje ovlaštenje da direktno predlaže Ministarstvu finansija FBiH sankcije za određene nezakonitosti i nepravilnosti. Navedeno je moguće uočiti iz 101. člana Zakona o

računovodstvu i reviziji FBiH (Službene novine broj 15/21, 2021) u kojem je izričito naglašeno da, pored nadziranja, Odbor za javni nadzor može poduzeti sljedeće:

- zatražiti izvještaje i druge podatke o identifikovanim nedostacima,
- **predložiti** mjere u cilju otklanjanja nedostataka,
- **predložiti** pokretanje postupaka radi utvrđivanja odgovornosti zaposlenih Komore,
- **predložiti** sazivanje Skupštine Komore,
- **predložiti** Komori smjenu članova tijela Komore ako se u njihovom radu utvrde značajne nepravilnosti,
- poduzeti druge mjere iz svoje nadležnosti.

Možemo identifikovati da, pored nadzora, Odbor za javni nadzor može predlagati Komori određene izmjene, međutim ne posjeduje izvršnu vlast kada je riječ o konačnom sprovođenju iste. Slično, Odbor za javni nadzor može predlagati Ministarstvu finansija FBiH sankcije za utvrđene nepravilnosti, međutim ne posjeduje izvršnu vlast.

Analogno navedenom, oduzimanje licenci za rad revizora i društava za reviziju, te njihovo uklanjanje iz Registra društava za reviziju Revizorske komore donosi Ministarstvo finansija FBiH (Službene novine broj 15/21, 2021).

Na kraju, potrebno je naglasiti da je postupak kontrole kvalitete doista detaljnije objašnjen, sa teorijski postavljenim nadležnostima, u trenutno važećem Zakonu o računovodstvu i reviziji u poređenju sa onim koji više nije na snazi, međutim isti je prvi put uređivao sistem javnog nadzora i kontrole kvalitete revizora i revizorske prakse na području Federacije Bosne i Hercegovine, te je kao takav izuzetno važan za razmatranje i usporedbu.

Program, kao i rezultate o radu Odbor za javni nadzor prezentuje kroz izvještaj o radu i **objavljuje ga javno na zvaničnoj stranici** Ministarstva FBiH (Službene novine broj 15/21, 2021).

Na zvaničnoj stranici Federalnog Ministarstva finansija objavljeni su programi rada Odbora za javni nadzor za unazad osam godina, međutim, kada je riječ o izvještajima o radu, koji su značajniji kako bi se uvidio fokus razmatranja Odbora, pojavljuje se problematika **netransparentnosti**. Naime, posljednji objavljeni izvještaj o radu Odbora za javni nadzor je iz 2019. godine, dok za preostale godine, iako je 2021. godine jasno naznačeno da isti moraju biti objavljeni, ne postoje podaci na zvaničnoj stranici Ministarstva finansija FBiH.

4. EMPIRIJSKI (ISTRAŽIVAČKI) DIO

4.1. Metodologija istraživanja

Kao što je istaknuto u okviru uvodnog dijela završnog rada, empirijski, odnosno istraživački dio bit će sproveden na dva načina, implicirajući dva konačna cilja istraživanja i to:

1. **Potvrđivanje generalne efikasnosti i potrebe za sistemom javnog nadzora uvidom u inspekcijske izvještaje PCAOB-a, i**
2. **Izvođenje preporuka sistema javnog nadzora na području FBiH upoređivanjem sa legislativom poznate svjetske prakse (SAD i EU).**

Prvi cilj istraživanja bit će realiziran uvidom u izvještaje sprovedenog nadzora nad društvima za reviziju od strane američkog Odbora za javni nadzor – PCAOB-a u periodu od pet posljednjih godina. Naime, obzirom da je riječ o vremenskoj seriji, kao uzorak smo izabrali pet godina, odnosno raspon od 2018. do 2022. godine, a sve sa ciljem postizanja kontinuiteta neophodnog za realizaciju trenda kao jedne od statističkih metoda.

Kako bismo izbjegli nedoumice, potrebno je naglasiti da ukoliko je izvještaj objavljen 2018. godine isti se odnosi na nadzor sprovedenih revizija u 2017. godini, te će u skladu sa tim nastavak terminologije biti i formulisan. Analogno navedenom, ukoliko posmatramo revidirane periode, naš uzorak koji razmatramo zapravo obuhvata raspon godina od 2017. do 2021. godine.

Analiza će biti sprovedena u okviru Microsoft Excel-a (Verzija 2202 Build 6.0.14931.21024) i statističkog programa IBM SPSS Statistics Verzija 21.

Drugi cilj istraživanja bit će realiziran upoređivanjem legislative javnog nadzora na području FBiH i legislative poznate svjetske prakse, sa fokusom na odredbe Direktive koja reguliše odredbe revizije finansijskih izvještaja i SOX Zakona i to prvenstveno sa ciljem dobivanja zaključaka mogućeg unaprjeđenja entitetske legislative na području BiH. Konačne preporuke našeg istraživanja bit će predočene u okviru trećeg potpoglavlja pod nazivom „Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja“. Kako bismo realizirali postavljeni cilj koristit ćemo komparativnu metodu istraživanja, predstavljajući uporedne rezultate u okviru tabelarnih prikaza.

Prvi istaknuti cilj pokrivaju prve dvije postavljene hipoteze, koje se direktno vežu za efikasnost rada Odbora za javni nadzor SAD-a, dok drugi pokriva posljednja postavljena hipoteza i direktno je vezan za unaprjeđenje trenutnog sistema javnog nadzora na području FBiH.

Ono što je potrebno naglasiti jeste da će se oba istraživanja zasnivati na analiziranju sekundarnih podataka (metoda desk istraživanja), obzirom da će se, kao što je već više puta istaknuto, koristiti inspekcijski izvještaji PCAOB-a i važeća zakonska regulativa.

4.2. Rezultati istraživanja

Kao što je naglašeno u okviru uvodnog dijela završnog rada, istraživanje se temelji na potvrđivanju ili opovrgavanju tri unaprijed definisane hipoteze, čiji sumarni pregled donosimo u nastavku.

H1: Kontrola rada istih revizorskih društava kroz duži vremenski period dovodi do smanjenja grešaka u obavljanju revizije.

H2: Transparentnost podataka, odnosno objavljivanje javnih kritika o kontroli kvalitete revidiranih društava utiče na smanjenje grešaka od strane revizorskih društava.

H3: Legislativa javnog nadzora revizorske struke u FBiH se razlikuje od legislative SAD-a i EU, te je kao takva podložna različitim preporukama, a sve u cilju povećanog povjerenja u revizorsku profesiju.

Prve dvije hipoteze direktno su vezane uz potvrdu efikasnosti funkcionisanja sistema javnog nadzora na primjeru SAD-a. Naime, kao „uzorak“ je izabran rad Odbora za javni nadzor Sjedinjenih Američkih Država prvenstveno iz razloga što je inicijalna ideja proizašla iz navedenog podnevlja, te bi se efikasnost svakako trebala posmatrati u korijenima.

Iz teorijskog dijela rada identifikovali smo da PCAOB sprovodi redovne i specijalne, odnosno posebne inspekcije. Redovne inspekcije se vrše **svake godine** nad onim revizorskim društvima koja revidiraju preko stotinu javnih preduzeća, odnosno svake tri godine nad revizorskim društvima koja revidiraju manje od stotinu javnih preduzeća. Pored navedenog, svi inspeksijski izvještaji su javno dostupni na zvaničnoj stranici istaknutog Odbora za javni nadzor.

Uzimajući u obzir transparentnost Odbora, kao i činjenicu da postoje revizorska društva čiji se nadzor vrši svake godine, omogućena je adekvatna podloga za posmatranje trenda, sa ciljem uočavanja da li se protokom određenog vremenskog perioda i kontinuiranim nadzorom smanjuju greške revizorskih društava. Nadalje, obzirom da je od strane mnogih autora sprovedena analiza za početne godine inspekcija, naš uzorak sačinjava period nakon protoka dva desetljeća, kako bismo identifikovali kako efikasnost, tako i postojanje potrebe za javnim nadzorom. Preciznije rečeno, ukoliko se revizorskim društvima, koja podliježu nadzoru svake godine, identifikuju nepravilnosti u radu čak i nakon dva desetljeća, potreba za javnim nadzorom svakako da postoji, dok, sa druge strane, ukoliko se ipak obim uočenih grešaka smanjuje tokom određenog vremenskog perioda, to nam svakako ukazuje na efikasnost sprovedenog javnog nadzora, odnosno da javni nadzor pokazuje rezultate, te da postoji opravdan razlog zbog čega je isti i uspostavljen.

Uzorak društava nad kojima ćemo sprovesti istraživanje izabrali smo na način da smo u uzorak obuhvatili sva revizorska društva koja spadaju pod „veliku četvorku“ (engl. „*Big 4*“), obzirom da se inspekcija od strane PCAOB-a za navedena društva sprovodi svake godine.

Analogno navedenom, „Big 4“ društva za reviziju zaključno sa periodom sastavljanja završnog rada čine:

- **Deloitte & Touche LLP,**
- **Ernst & Young LLP,**
- **KPMG LLP, te**
- **PricewaterhouseCoopers LLP.**

Po izboru uzorka od četiri revizorska društva čiji se nadzor odvija svake godine, sa zvanične stranice PCAOB-a izdvojili smo inspeksijske izvještaje, sa ciljem ekstraktovanja podataka za potrebe sprovođenja istraživanja.

Nadalje, potrebno je naglasiti da se transparentnost inspeksijskih izvještaja PCAOB-a odnosi na prvi dio izvještaja, odnosno dio u kojem se prezentuju nedostaci glede obavljenih revizija, dok se dio za kontrolu kvalitete objavljuje tek nakon protoka godinu dana nakon što se društvu za reviziju da prilika za ispravkom od strane PCAOB-a.

Kada je riječ o prvoj postavljenoj hipotezi, podaci koji će se prezentovati u nastavku odnose se na nedostatke prvog (I.A) dijela izvještaja, odnosno tzv. „ Part I.A deficiencies“, ili, preciznije rečeno, nedostatke koji se isključivo vežu uz kvalitet obavljenih revizija.

U okviru tabele broj 8 ekstraktovani su podaci za sva četiri revizorska društva za posmatrani period od pet godina, te uključuje pregled ukupno pregledanih revizija i revizija u okviru kojih su uočeni nedostaci.

Tabela 8. Uporedni prikaz identifikovanih revizija sa nedostacima i ukupno obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

Naziv revizorskog društva	2017		2018		2019		2020		2021	
	Ukupan broj revizija sa nedostacima	Ukupan broj obavljenih inspekcija	Ukupan broj revizija sa nedostacima	Ukupan broj obavljenih inspekcija	Ukupan broj revizija sa nedostacima	Ukupan broj obavljenih inspekcija	Ukupan broj revizija sa nedostacima	Ukupan broj obavljenih inspekcija	Ukupan broj revizija sa nedostacima	Ukupan broj obavljenih inspekcija
Deloitte & Touche LLP	11	55	6	52	6	52	2	53	7	54
Ernst & Young LLP	17	55	14	54	11	60	8	52	12	56
KPMG LLP	26	52	19	52	17	58	14	53	14	54
PricewaterhouseCoopers LLP	13	55	14	55	18	60	1	52	2	56

Izvor: Vlastita izrada.

Kako bismo dobili pregledniji prikaz za potrebe sprovođenja trend analize, odnosno za potrebe donošenja zaključka, u okviru tabele broj 9, napravili smo uporedni prikaz procenta revizija sa uočenim nedostacima. Procentualni broj revizija sa uočenim nedostacima

izračunali smo za svako revizorsko društvo za sve četiri godine na način da smo broj revizija sa uočenim nedostacima podijelili sa ukupnim brojem obavljenih inspekcija.

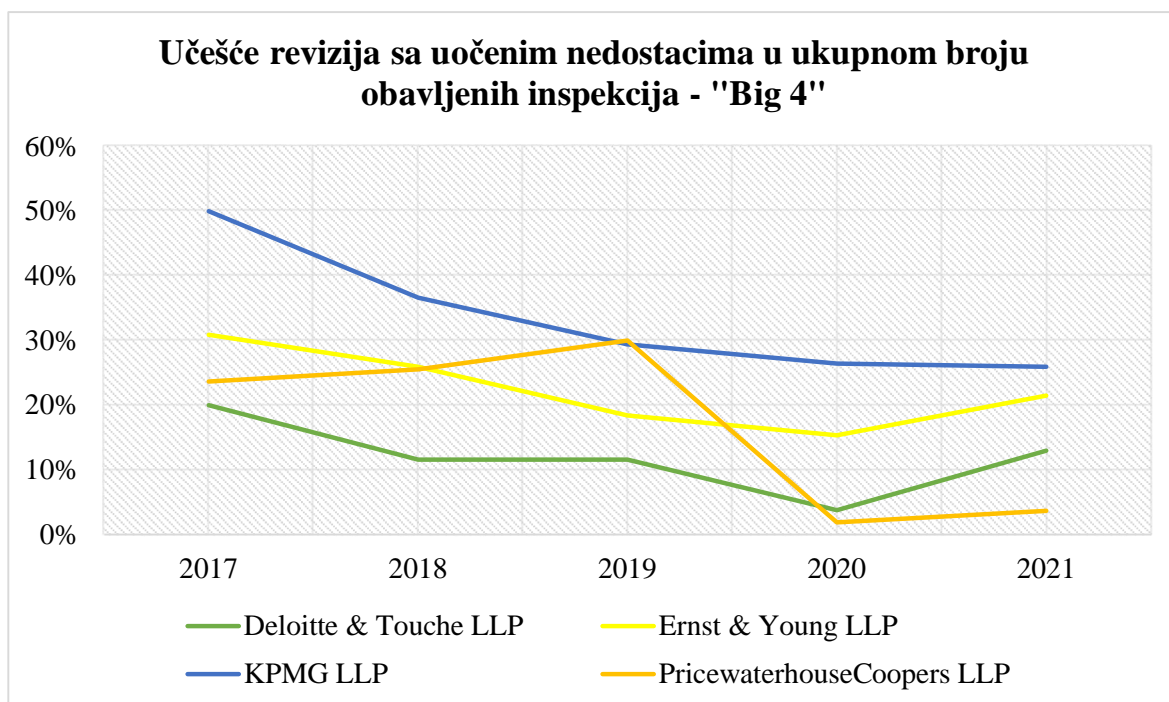
Tabela 9. Sumarni prikaz učešća identifikovanih revizija sa nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

Naziv revizorskog društva	Godina inspekcije				
	2017	2018	2019	2020	2021
Deloitte & Touche LLP	20%	12%	12%	4%	13%
Ernst & Young LLP	31%	26%	18%	15%	21%
KPMG LLP	50%	37%	29%	26%	26%
PricewaterhouseCoopers LLP	24%	25%	30%	2%	4%

Izvor: Vlastita izrada.

Na osnovu tabelarnog prikaza broj 9 napravili smo grafički prikaz koji predstavlja adekvatnu podlogu za potrebe uočavanja trenda opadanja ili povećavanja grešaka u sprovođenju revizije u posmatranom periodu od pet godina.

Grafikon 1. Kretanje učešća revizija sa uočenim nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija u periodu od 2017. do 2021. godine za "Big 4" društva za reviziju

Izvor: Vlastita izrada.

Iz grafičkog prikaza iznad možemo identifikovati smanjenje učešća revizija sa uočenim nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija za četiri posmatrane godine, odnosno za 2017., 2018., 2019., te 2020. godinu, osim za društvo PricewaterhouseCoopers LLP. Generalno, odstupanje od navedenog trenda primjetno je u posljednjoj, 2021. godini.

Naime, možemo identifikovati da se trend za revizorsko društvo PricewaterhouseCoopers LLP ne temelji na opadanju učešća revizija sa uočenim nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija, kao što je očekivano. Preciznije rečeno, možemo identifikovati skok 2019. godine, kada je od ukupno 60 obavljenih inspekcija identifikovano njih 18 sa nedostacima. Također, možemo uočiti da se nakon dostizanja vrhunca 2019. godine desio znatan pad 2020. godine, do čak 2%. Nakon navedenog, identifikovano je povećanje od 2%, te je ukupno učešće revizija sa nedostacima 2021. godine iznosilo 4%.

Iako nije uočen kontinuiran pad učešća revizija sa uočenim nedostacima, ipak ne možemo konstatovati da, u posmatranom periodu od pet godina, nije uočeno smanjenje grešaka revizorskog društva, pogotovo u posljednje dvije godine, što u konačnici i jeste svrha sistema javnog nadzora.

Također, ono što potvrđuje naš zaključak o ispravci uočenih grešaka jeste i činjenica da društvo koje je u prve tri posmatrane godine posjedovalo najlošiji trend smanjenja grešaka, u posljednje dvije godine bilježi najmanji broj revizija sa uočenim nedostacima, iako se ukupan broj obavljenih inspekcija ne razlikuje značajno od ukupnog broja obavljenih inspekcija preostala tri „Big 4“ društva.

Nadalje, jedini trend sa kontinuiranim smanjenjem učešća revizija sa uočenim nedostacima u ukupnom broju inspekcija uočen je kod revizorskog društva KPMG LLP, sa identifikovanom stagnacijom u posljednje dvije godine.

Na kraju, sličan trend uočen je kod posljednja dva revizorska društva, Ernst & Young LLP i Deloitte & Touche LLP, pri čemu je, uz trend smanjenja od četiri uzastopne godine, primjetno povećanje u posljednjoj, 2021. godini. Razlozi za povećanje procentualnog učešća mogu se pravdati činjenicom da u vrijeme pandemije COVID-19 inspekcije nisu bile detaljnije, odnosno „uživo“ obavljane, kao i činjenicom da je pooštren sistem po završetku iste, obzirom da su i nadležna tijela svjesna činjenica da je sam „remote“ rad donio dosta propusta u radu revizorskih društava. Naime, rad od kuće za djelatnost kakva je revizija jednostavno nije praktičan, obzirom da se navedena profesija temelji na održavanju kontinuirane komunikacije sa klijentom. Najviše podataka o ispravnosti ili neispravnosti evidentiranja određenih poslovnih promjena revizor svakako dobije iz otvorene komunikacije sa klijentom, a koja je otežana u online uslovima. Svakako da iz navedenog slijedi da i mišljenje revizora i pronađeni nalazi jednim dijelom zavise od ostvarene komunikacije sa klijentom. Dodatno, inspekcije od strane nadležnih tijela također su bile sprovedene u online okolnostima, čijeg kvaliteta su vjerovatno bila svjesna i nadležna tijela, što je impliciralo pooštrenim načinom pregleda u godinama koje slijede.

Analogno navedenom, ukoliko posmatramo učešće revizija sa identifikovanim nedostacima u ukupnom broju obavljenih inspekcija godine prije COVID-19 pandemije, odnosno 2019. godine i 2021. godine, možemo uočiti da je broj identifikovanih nalaza bio manji, uz niže učešće revizija sa nedostacima u ukupnom broju inspekcija, uz odstupanja revizorskog društva Deloitte & Touche LLP, za jedan procenat i Ernst & Young, za tri procenta.

Obzirom da je izabrani period obilježen različitim pandemijskim uticajima, odlučili smo posmatrati početak i kraj našeg raspona godina, pri čemu smo za period od pet godina, kod sva tri društva za reviziju identifikovali smanjenje nedostataka u obavljenim revizijama, što implicira na činjenicu da nadzor utiče na povećanje efikasnosti rada revizorskih društava. Ono što je svakako pohvalno i što je doprinijelo formiranju zaključka jeste činjenica da je čak zabilježeno smanjenje od 24% u periodu od pet godina, što predstavlja skoro 50% poboljšanje stanja kakvo je bilo prije.

Također, možemo zaključiti da su turbulencije, odnosno oscilacije u pronađenim nalazima u obavljenim revizijama četiri najznačajnija revizorska društva definitivno znak da potreba za javnim nadzorom postoji još uvijek čak i nakon protoka dva desetljeća i postojat će još duži vremenski period, obzirom da je povjerenje u revizorsku profesiju izuzetno narušeno, te je treća i nezavisna strana, u ulozi sudije između revizora i zainteresovanih strana, uvijek dobrodošla.

Nadalje, odlučili smo posmatrati i ukupno učešće revizija sa nepronađenim greškama u ukupnom broju obavljenih inspekcija, što je sumarno prikazano u okviru tabelarnog prikaza broj 10.

Tabela 10. Sumarni prikaz učešća revizija bez nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

God.	Ukupan broj revizija sa nedostacima	Ukupan broj obavljenih inspekcija	Ukupan broj revizija bez nedostataka	Učešće revizija bez nedostataka u ukupnom br.
2017	67	217	150	69%
2018	53	213	160	75%
2019	52	230	178	77%
2020	25	210	185	88%
2021	35	220	185	84%

Izvor: Vlastita izrada.

Sumarno gledano, možemo identifikovati povećanje učešća revizija bez identifikovanih nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija za prve četiri posmatrane godine, dok za posljednju, 2021. godinu, bilježimo smanjenje učešća revizija bez identifikovanih nedostataka, odnosno povećanje učešća revizija sa identifikovanim nedostacima, što smo prethodno i identifikovali na pojedinačnim slučajevima. Smanjenje u posljednoj godini objašnjavamo efektima COVID-19 pandemije, koja su obrazložena u prethodnim pasusima.

Naime, prvobitno je potrebno naglasiti da je 2020. godina revizijska godina koja je bila predmet posmatranja, što bi značilo da su se inspekcije vršile po završetku iste, odnosno 2021. godine. Početkom i sredinom 2021. godine bili su veoma prisutni efekti i posljedice pandemije, kroz različite vidove „lockdown-ova“, što je spriječavalo direktni rad sa strankama. Analogno navedenom, 2021. godine inspekcije za godinu 2020. godinu (iz tabelarnog prikaza) većinom su se vršile „remotely“, što je na kraju vjerovatno uticalo na kvalitet obavljenih inspekcija, te pooštavanje mjera u narednoj, postpandemijskoj godini.

U skladu sa tim, ukoliko posmatramo efekte učešća revizija bez identifikovanih nedostataka u ukupnom broju inspekcija uočavamo da je 2019. godine u poređenju sa 2021. godinom identifikovano značajno povećanje, što u konačnici ukazuje na zadržanu efikasnost sistema javnog nadzora. Potrebno je naglasiti da je javni nadzor, kao i ostale grane profesije računovodstva i revizije, doživio veliki izazov i izmjene u periodima krize.

Na kraju, za potrebe donošenja preciznijeg zaključka, odlučili smo detaljnije analitički razraditi kretanje u nedostacima revizorskih društava, kako bismo uvidjeli trendove poboljšanja.

Inspekcijski izvještaji u dijelu koji se tiče nedostataka u obavljenim revizijama, nalaze, odnosno nedostatke raspoređuju u tri grupe i to:

- revizije sa neispravnim mišljenjem,
- revizije sa više nedostataka, i
- revizije sa jednim nedostatkom.

Kroz teorijski dio iskazana je važnost ispravnosti iznesenog mišljenja eksternog revizora, te njegovog uticaja na korisnike finansijskih izvještaja, što u skladu sa tim implicira na zaključak da bi istaknute greške trebale imati najmanje procentualno učešće u ukupnom broju grešaka, te bi svakako trebalo bilježiti smanjenje, kao i svaka vrsta greške.

Nadalje, grupa grešaka koja bi trebala činiti sljedeće najniže procentualno učešće u ukupno pronađenim grešakama jeste grupa sa više nedostataka, koje nisu detaljnije razrađivane, međutim, riječ više nam je sasvim dovoljna za zaključak da bi revizorsko društvo navedene greške trebalo imati u što manjem obimu, te da bi iste naravno trebale bilježiti smanjenje kroz posmatrani vremenski period.

Na kraju, greške za koje je očekivano da se najviše pojavljuju i koje su „najpoželjnije“ od svih prethodno navedenih, u smislu da niko nije bezgriješan i da svi možemo pogriješiti, te ukoliko je navedena teza istinita i da svako društvo treba griješiti, onda je svakako poželjno da to budu najblaže moguće greške. Bez obzira na navedeno, naravno, za očekivati je da društvo smanjuje navedene greške kroz posmatrani vremenski period.

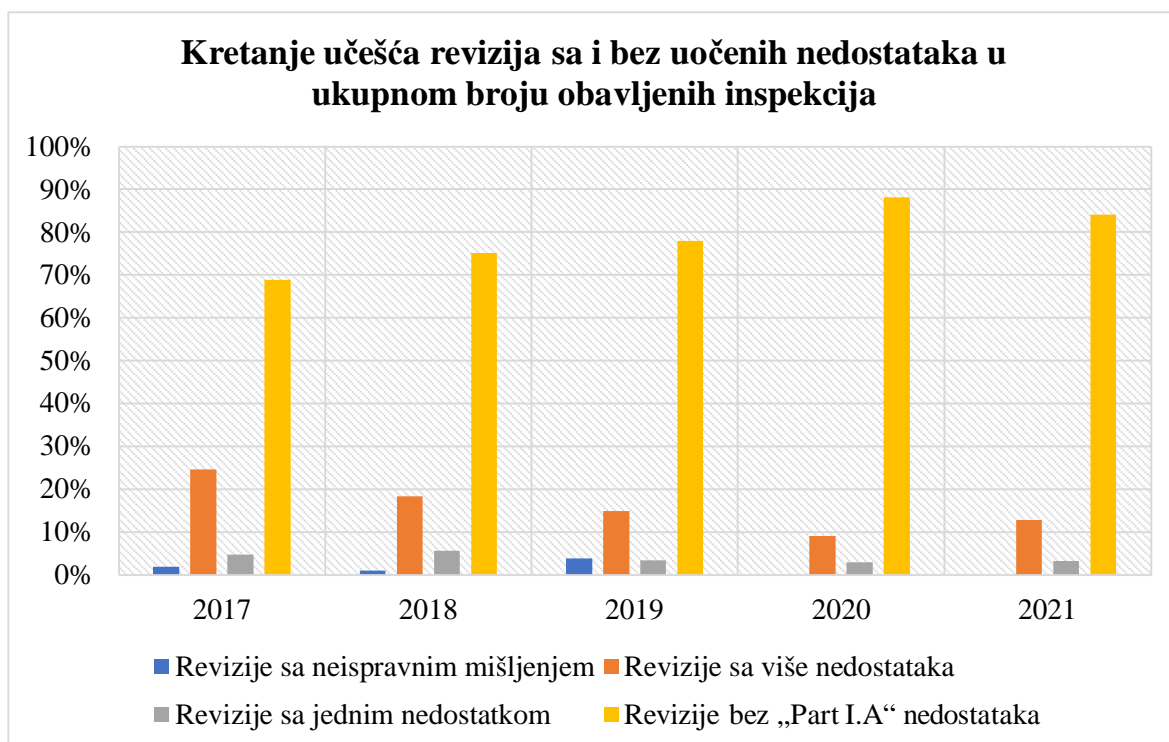
Sumarni pregled kretanja navedenih grešaka dat je u okviru tabelarnog prikaza broj 11, dok je vizuelni prikaz učešća i promjena tokom posmatranog perioda dat u okviru sadržaja grafikona broj 2. Dodatno, obzirom da je podloga za ispod prezentovane tabelarne i grafičke prikaze doista obimna, ista će biti prezentovana u prilogu završnog rada.

Tabela 11. Analitički razrađen prikaz učešća revizija sa identifikovanim nedostacima i revizija bez identifikovanih nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

Opis/Godina inspekcije	2017	2018	2019	2020	2021
Revizije sa neispravnim mišljenjem	2%	1%	4%	0%	0%
Revizije sa više nedostataka	25%	18%	15%	9%	13%
Revizije sa jednim nedostatkom	5%	6%	3%	3%	3%
Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	69%	75%	78%	88%	84%

Izvor: Vlastita izrada.

Grafikon 2. Kretanje učešća revizija sa identifikovanim nedostacima i revizija bez identifikovanih nedostataka u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

Izvor: Vlastita izrada.

Ono što možemo prvobitno uočiti iz grafičkog prikaza iznad jeste veće učešće revizija bez identifikovanih nedostataka u poređenju sa učešćem revizija sa identifikovanim nedostacima tokom cijelog posmatranog perioda od pet uzastopnih godina.

Možemo uočiti da je učešće revizija sa neispravnim mišljenjem u ukupnom broju identifikovanih grešaka najniže, izuzev 2019. godine, kada je učešće istog iznosilo čak 17% ($4\% / (4\% + 15\% + 3\%)$). Navedeno možemo uočiti uvidom i u grafički prikaz iznad, gdje je vidljivo značajnije pojavljivanje stupca sa plavom bojom tek u 2019. godini. Ono što je pohvalno svakako jeste nepostojanje navedenih nedostataka u posljednje dvije posmatrane godine. Svakako da ukoliko izuzmemo efekte pandemije, te ukoliko posmatramo 2019. i

2021. godinu možemo identifikovati značajno smanjenje grešaka povodom izdavanja neispravnog mišljenja.

Nadalje, učešće revizija sa više identifikovanih nedostataka u ukupnom broju je najznačajnije tokom cijelog posmatranog perioda, pri čemu je najveće učešće zabilježeno 2017. godine, od čak 79% ($25\% / (2\% + 25\% + 5\%)$) ukupno identifikovanih nedostataka. Možemo uočiti da navedena grupa grešaka revizorskih društava bilježi smanjenje tokom prve četiri posmatrane godine, dok u posljednoj, 2021. godini bilježi povećanje. Ukoliko izuzmemo efekte pandemije, odnosno 2020. godinu, kao što je prethodno i objašnjeno, možemo identifikovati smanjenje grešaka između 2019. i 2021. godini.

Na kraju, učešće revizija sa jednom identifikovanom greškom, odnosno nedostatkom u ukupnom broju grešaka biježi srednje učešće, izuzev 2017. godine, kada je zabilježeno najniže učešće od 15.02% ($3\% / (4\% + 15\% + 3\%)$) ukupno identifikovanih pogrešaka. Možemo uočiti da navedena grupa grešaka bilježi trend smanjenja u prve tri godine, dok je primjetna stagnacija u posljednje dvije posmatrane godine. Analogno navedenom, ukoliko izuzmemo efekte pandemije ne postoji promjena učešća navedene grupe grešaka između 2019. i 2021. godine.

Iz navedene analize možemo zaključiti smanjenje grešaka po svim osnovama, pogotovo onih najrigoroznijih, koji se vežu za izdavanje neispravnog mišljenja, svođenjem istih na nepostojeći nivo, što u konačnici potvrđuje analiziranu efikasnost sistema javnog nadzora.

U skladu sa realizovanim istraživanjem, iako nije prezentovan trend smanjenja, usljed oscilacija, koje su prvenstveno posljedica COVID-19 pandemije, te „remote“ rada koji je negativno uticao na kvalitet pruženih usluga iz računovodstvene i revizijske prakse, generalno posmatrano, primjetno je smanjenje grešaka, pogotovo onih najrigoroznijih, koje se vežu sa izdato mišljenje, kao i sve veće učešće revizija bez identifikovanog niti jednog nedostatka, što predstavlja dostatne dokaze za potvrđivanje hipoteze da kontrola rada istih revizorskih društava kroz duži vremenski period dovodi do smanjenja grešaka u obavljanju revizije.

Dodatno, obzirom da su prisutne oscilacije u radu revizorskih društava, u smislu da, iako je prisutno generalno smanjenje grešaka revizorskih društava, postoje godine u kojima revizorska društva odstupaju od prosjeka sličnih, potreba za sistemom javnog nadzora je izražena čak i dva desetljeća nakon njenog uspostavljanja. Ono što je vjerovatno rezultat oscilacija u radu revizorskih društava jeste velika fluktuacija radne snage, što i karakteriše revizorsku profesiju. Drugim riječima, kvalitetno obavljena revizija jedne godine može pozitivno korelirati sa kvalitetnim kadrom i obrnuto. Ukoliko kvalitetan kadar napusti revizorsko društvo naredne godine, sa ciljem izvršavanja svih dogovorenih angažmana, revizorsko društvo je prisiljeno osloniti se na ostatak stručnog kadra kojim posjeduje. Kako bi se navedena problematika izbalansirala svakako da je potreba za sistemom javnog nadzora u revizorskoj profesiji sve izraženija i ista će egzistirati još duži vremenski period.

Nadalje, sa ciljem potvrđivanja smanjenja pogrešaka od strane revizorskih društava, uz upotrebu SPSS statističkog programa, kreirali smo prognozu za budućih pet godina u odnosu na historijski zabilježene podatke koje smo prezentovali u okviru tabelarnih prikaza u pasusima iznad.

Naime, prognoziranje smo kreirali za sljedeće:

- VAR00001 – revizije sa više identifikovanih nedostataka (*Model 1*),
- VAR00002 – revizije sa jednim identifikovanim nedostatkom (*Model 2*),
- VAR00003 – revizije bez identifikovanih nedostataka (*Model 3*).

Za dio nedostataka u revizijama koji su identifikovani kao *revizije sa neispravnim mišljenjem* nismo odradili prognozu podataka za budućih pet godina prvenstveno iz razloga što se zaključak o smanjivanju grešaka kroz definisani vremenski period nametnuo sam, obzirom da su u posljednje dvije godine nisu identifikovani nedostaci prilikom obavljenih inspekcija.

Upotrebom SPSS statističkog programa kreirali smo prognoziranje za tri varijable opisane iznad i to primjenom *Forecasting Analysis* opcije. Rezultati koji su postignuti sumarno su prikazani u okviru tabelarnog prikaza broj 12 prezentovanog ispod.

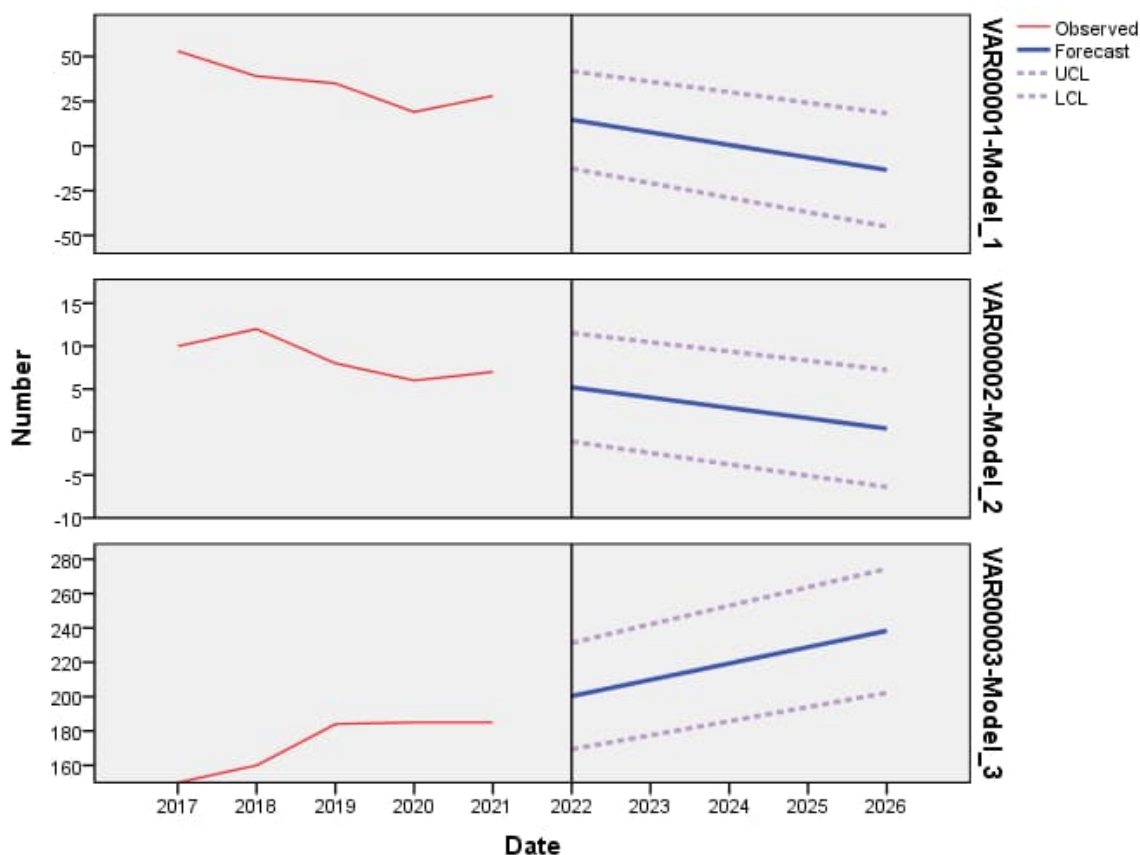
Tabela 12. Sumarni prikaz historijskih podataka i podataka zasnovanih na prognoziranju uz upotrebu SPSS statističkog programa

Observed data			Forecasting data (IBM SPSS Statistics Version 21)									
VAR00001	VAR00002	VAR00003	YEAR_	Predicted_VAR00001_Model_1	LCL_VAR00001_Model_1	UCL_VAR00001_Model_1	Predicted_VAR00002_Model_2	LCL_VAR00002_Model_2	UCL_VAR00002_Model_2	Predicted_VAR00003_Model_3	LCL_VAR00003_Model_3	UCL_VAR00003_Model_3
53	10	150	2017	51,51	24,34	78,68	11,65	5,32	17,97	150,66	119,72	181,61
39	12	160	2018	44,96	17,78	72,13	10,12	3,79	16,44	159,96	129,02	190,91
35	8	184	2019	36,17	9,00	63,34	9,30	2,97	15,62	169,47	138,53	200,42
19	6	185	2020	28,82	1,65	55,99	7,84	1,51	14,16	183,33	152,39	214,28
28	7	185	2021	18,88	-8,29	46,05	6,27	-0,06	12,59	193,33	162,39	224,28
N/A	N/A	N/A	2022	14,61	-12,56	41,78	5,21	-1,11	11,54	200,33	169,39	231,28
N/A	N/A	N/A	2023	7,61	-20,75	35,98	4,01	-2,44	10,47	209,83	177,52	242,14
N/A	N/A	N/A	2024	0,61	-28,90	30,12	2,81	-3,76	9,39	219,33	185,72	252,95
N/A	N/A	N/A	2025	-6,39	-37,00	24,22	1,61	-5,08	8,31	228,83	193,96	263,71
N/A	N/A	N/A	2026	-13,39	-45,06	18,28	0,41	-6,40	7,23	238,33	202,24	274,42

Izvor: Vlastita izrada.

Nadalje, uz upotrebu statističkog programa, kreirani su i grafički prikazi za sva tri modela, pri čemu je prognoziranje predstavljeno u desnom dijelu istog. Navedene grafičke prikaze preuzeli smo iz statističkog programa i prezentovali u okviru prikaza broj 2 ispod.

Prikaz 2. Grafički prikaz historijskih podataka i podataka zasnovanih na prognoziraju/predviđanju preuzet iz statističkog programa IBM SPSS Statistics Version 21 – Forecasting Analysis

Izvor: IBM SPSS Statistics Version 21 – Forecasting Analysis

Možemo identifikovati da su sva tri modela eksponencijalnog karaktera. Za prva dva modela prognozirani je trend opadanja, dok je za posljednji, treći, model prognozirani trend rasta.

Obzirom da su prva dva modela povezana sa revizijama u kojima su identifikovani nedostaci, trend opadanja zapravo znači da će se greške revizorskih društava kroz budući vremenski period smanjivati, te će u jednom momentu doseći i period bez grešaka (prelaz u nulte i negativne brojeve), što je u skladu sa našim očekivanjima i postavljenom hipotezom.

Nadalje, obzirom da je treći model povezan sa revizijama u kojima nisu identifikovani nedostaci, trend rasta zapravo znači da će se revizije bez identifikovanih grešaka revizorskih društva kroz budući vremenski period povećavati, što je u skladu sa postavljenom hipotezom.

U skladu sa tim, zaključujemo da je potvrđivanje hipoteze glede smanjivanja grešaka kroz određeni vremenski period iz prethodnih pasusa opravdano.

Kada je riječ o analiziranju druge postavljene hipoteze, kao uzorak smo uzeli inspeksijske izvještaje svih revizorskih društava koji su registrovana i posluju na području SAD-a.

Naime, u skladu sa poslovanjem PCAOB-a, inspekciji podliježu sva revizorska društva koja obavljaju reviziju društava od javnog interesa iz SAD-a, bez obzira što je sjedište revizorskog društva, na primjer, iz druge zemlje. Za potrebe sprovođenja naše analize u uzorak nismo uzeli revizorska društva iz drugih zemalja, već isključivo ona koja su registrovana i posluju na području SAD-a.

U skladu sa tim, sa zvanične stranice Odbora za javni nadzor, preuzeli smo inspeksijske izvještaje za posmatrani period od pet godina uzimajući u obzir tzv. „US“, odnosno izbacujući „Non-US“ revizorska društva.

Analiziranje hipoteze temelji se na činjenici da transparentnost, odnosno javno objavljivanje grešaka u kontroli kvalitete pozitivno utiče na smanjenje *neispravljenih* grešaka od strane revizorskih društava. Naime, u skladu sa teorijskim osvrtom, ukoliko Odbor za javni nadzor identifikuje određene nepravilnosti u području kontrole kvalitete revizorskih društava, pružit će priliku za ispravkom navedenih nepravilnosti u predviđenom periodu od narednih 12 mjeseci, te ukoliko društvo ne postupi po uputama Odbora, nakon protoka predviđenog roka, nepravilnosti će tek tada biti javno objavljene. Brojne kritike na račun PCAOB-a su upućene od strane stručnjaka iz oblasti računovodstva i revizije.

Prema Wallisonu (2005), iako je PCAOB izolovan od računovodstvene profesije, nekoliko komentara dovodi u pitanje da li PCAOB i njegovi inspektori posjeduju adekvatnu ekspertizu za sprovođenje pravilnog regulisanja nadzora revizorskih društava. Štaviše, javni dio PCAOB izvještaja javno otkriva samo slabosti u angažmanima, ali ne i probleme sa kontrolom kvalitete. Osim toga, PCAOB izvještaj ne pruža evaluacijski sažetak ukupnog nivoa kvaliteta firme, dok recenzenti izražavaju ili pozitivno ili modificirano mišljenje. U skladu sa tim, očekivalo se da odsustvo potpunog javnog objavljivanja i sažetka potkopava informativnu vrijednost PCAOB izvještaja (Lennox and Pittman, 2009).

Svakako da bi potpuna transparentnost bila efikasnija u segmentu procjene efikasnosti rada navedenog Odbora, pri čemu bi korisnici finansijskih izvještaja dobivali pravovremene informacije o radu revizorskog društva, međutim, mišljenja sam da je cijela svrha inspekcije poboljšanje rada revizora. Naime, ukoliko Odbor da mogućnost revizorskom društvu da ispravi svoje nedostatke u sistemu kontrole kvalitete u roku od 12 mjeseci, te ukoliko revizorsko društvo usvoji navedenu preporuku, ista neće biti javno objavljena, ali svakako će biti dostavljena revizorskom društvu na interni uvid. Sa druge strane, ukoliko i nakon mogućnosti ispravke revizorsko društvo navedeno ne učini, PCAOB će javno objaviti sve uočene nedostatke u sistemima internih kontrola, što implicira na činjenicu da svakako **korisnici izvještaja dobivaju realne informacije, samo ne možda pravovremene.**

Javno objavljene kritike na kontrolu kvalitete dostupne su u okviru inspeksijskih izvještaja na zvaničnoj stranici PCAOB-a. Naime, postoji mogućnost filtriranja onih inspeksijskih izvještaja koji sadrže navedene problematike po godinama razmatranja, samo je potrebno uključiti filter opciju *Includes public quality control criticisms?*.

Ono što je potrebno naglasiti jeste da ukoliko izvještaj spada pod 2021. godinu, to znači da je inspeksijski izvještaj objavljen u navedenom periodu, međutim postoji mogućnost da se isti odnosi na ranije periode, čak na 2019. i 2018. godinu. U skladu sa navedenom problematikom, formirali smo naše istraživanje po datumima na koji se odnosi inspeksijski izvještaj, a ne datumima pod kojima je isti objavljen. Sumarni prikaz predstavljen je sadržajem tabele broj 13.

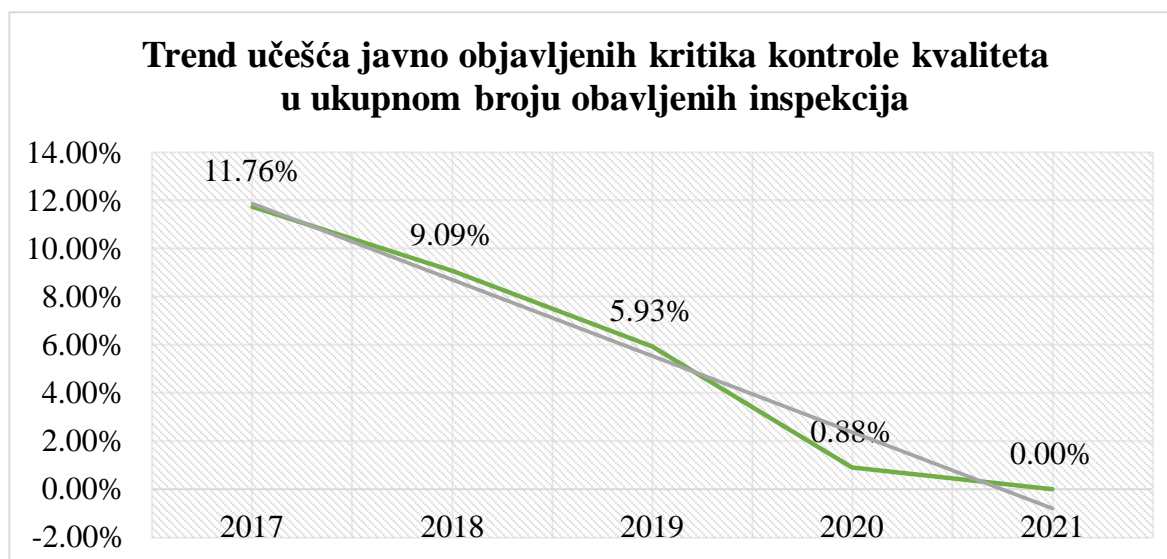
Tabela 13. Sumarni prikaz učešća javno objavljenih nedostataka u kontroli kvalitete u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za tzv. „US“ revizorska društva – po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj

Godina	Javno objavljena kritika kontrole kvalitete		Revizije sa nedostacima		Ukupan broj obavljenih inspekcija (US)
	Broj	%	Broj	%	
2017	16	11.76%	73	53.68%	136
2018	10	9.09%	60	54.55%	110
2019	7	5.93%	76	64.41%	118
2020	1	0.88%	53	46.90%	113
2021	0	0.00%	63	67.74%	93

Izvor: Vlastita izrada.

Ono što možemo identifikovati jeste da je u posmatranom periodu od pet uzastopnih godina broj javno objavljenih kritika po periodima na koje se iste odnose u opadanju, te da na zvaničnoj stranici Odbora za javni nadzor još uvijek nije objavljen niti jedan podatak kada je riječ o javno objavljenim kritikama koje se odnose na revidirani period 2021. godine, međutim, principom profesionalnog skepticizma, treba uzeti u obzir mogućnost njihove objave u budućim periodima, obzirom da je primjetno kašnjenje u objavljivanju.

Grafikon 3. Kretanje učešća javno objavljenih kritika kontrole kvalitete u ukupnom broju obavljenih inspekcija – po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj

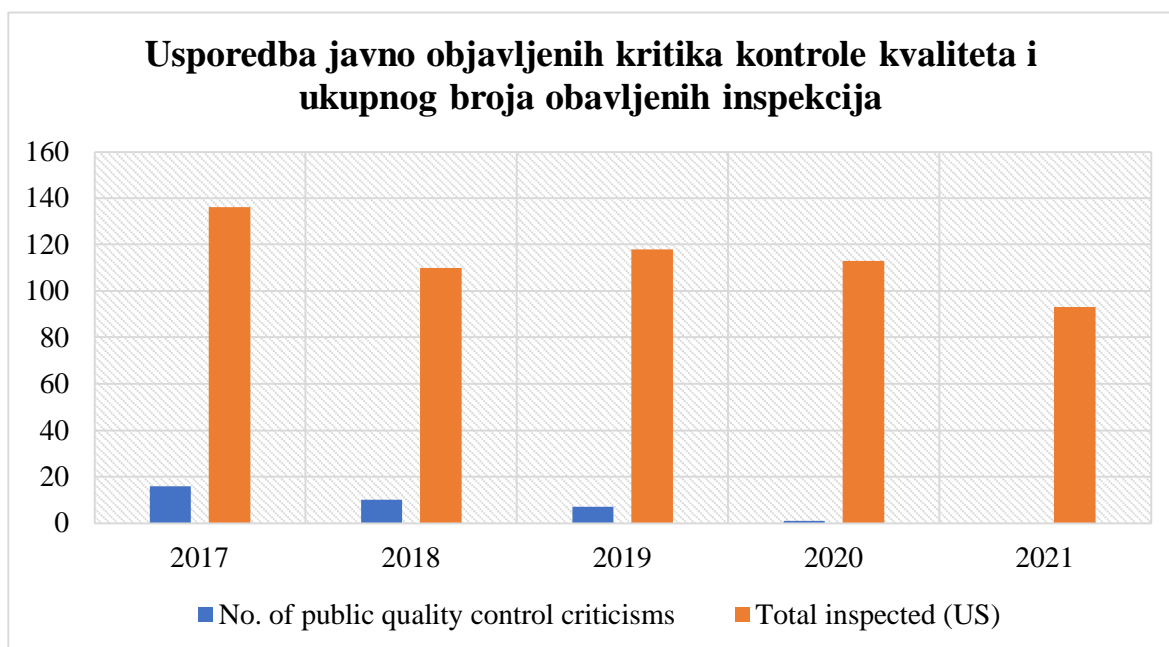

Izvor: Vlastita izrada

Kako bismo dobili pregledniji prikaz kretanja javnih objava kada je riječ o kritikama kontrole kvalitete kreirali smo grafički prikaz sa trend linijom, pri čemu možemo identifikovati generalno neznatno odstupanje od iste. Naime, odstupanje od trend linije uočljivo je u 2020. i 2021. godini, međutim isto ne ugrožava prethodno izneseni generalni zaključak.

Nadalje, kreirali smo grafički prikaz ispod koji prikazuje usporedbu koliko se u okviru ukupno objavljenih inspekcija za određeni period obavljanja inspekcije odnosi na javno objavljene kritike kontrole kvalitete. Možemo identifikovati da je veoma malo učešće istih u okviru ukupnog broja inspekcija, što je u konačnici veoma pohvalno.

Grafikon 4. Usporedni prikaz javno objavljenih kritika kontrole kvaliteta i ukupnog broja obavljenih inspekcija - po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj

Izvor: Vlastita izrada.

U skladu sa trendom opadanja, kao i neznatnim odstupanjem od trend linije, možemo zaključiti da transparentnost, odnosno objavljivanje javnih kritika o kontroli kvalitete revidiranih društava utiče na smanjenje grešaka od strane revizorskih društava.

Potrebno je naglasiti da se pod „smanjenjem grešaka“ prvenstveno misli na javno objavljene greške, nakon odluke revizorskog društva da iste neće ispraviti u predviđenom periodu od 12 mjeseci.

Navedeni rezultati istraživanja su veoma pozitivni obzirom da ukazuju na činjenicu da su revizorska društva spremna ispravljati identifikovane greške u kontroli kvalitete samo da se iste ne objave javno, odnosno ne daju na uvid korisnicima finansijskih izvještaja. Ovakvo razmišljanje posljedica je karakteristika transparentnosti. Naime, revizorska društva trebaju biti svjesna da će svi klijenti prilikom izbora društva koji će obavljati reviziju njihovih

finansijskih izvještaja, odnosno društva kojem će prepustiti povjerenje svojih investitora, razmatrati sve javno dostupne informacije, a sve sa ciljem zaštite svojih investitora, odnosno učesnika u kapitalu.

Shodno navedenom, ukoliko društvo naiđe na negativne informacije pogotovo nakon pregleda iskusnih stručnjaka koji su angažovani u ime države, isto neće takvom revizorskom društvu staviti na raspolaganje povjerenje svojih investitora, te na takav način negativno uticati i na mišljenje o svom poslovanju.

Reputacija u revizorskoj profesiji je veoma važna za opstanak na tržištu, što je i razumljivo kada se u obzir uzme velika odgovornost koju revizor nosi u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja, te svakako da beskrupuloznom revizoru neće vjerovati niti jedan investitor da je njegovo mišljenje glede ispravnosti finansijskih izvještavanja tačno. Navedeno je i potvrđeno u slučaju revizorskog društva Arthur Andersen koji je nakon korporativnih skandala Enron i Worldcom bezuspješno pokušavao vratiti izgubljeno povjerenje i reputaciju, što je u konačnici rezultiralo sa propašću istog.

Obzirom da se zaključak glede smanjivanja javno objavljenih kritika kontrole kvalitete nametnuo sam uvidom u tabelarne i grafičke prikaze predstavljene iznad, mišljenja smo da prognoza podataka, koja je rađena za potvrđivanje prethodne hipoteze, u navedenom slučaju nije potrebna.

Na kraju, na zvaničnoj stranici Odbora za javni nadzor, od ukupno 2.885 objavljenih inspeksijskih izvještaja za „US“ revizorska društva njih 283 sadrži javnu kritiku kontrole kvalitete, što procentualno čini 9.81% ukupno objavljenih inspeksijskih izvještaja u cjelokupnom periodu djelovanja Odbora, što uzimajući u obzir zabilježeni vremenski period ne čini značajan procenat. Nadalje, ukoliko u razmatranje uključimo i inostrana revizorska društva koja obavljaju reviziju društava od javnog interesa na području SAD-a, od ukupno 3.767 objavljenih inspeksijskih izvještaja njih 334 sadrži javnu kritiku kontrole kvalitete, što procentualno čini 8.87% ukupno objavljenih inspeksijskih izvještaja u cjelokupnom periodu djelovanja Odbora. Shodno navedenom, možemo zaključiti da se od ukupno 882 objavljena inspeksijska izvješća inostranih revizorskih društava, 51 izvještaj sadrži javnu kritiku kontrole kvalitete, što čini procenat od 5.78%, što značajno smanjuje generalno gledanu sliku. Navedena analiza sumarno je predstavljena u okviru tabelarnog prikaza ispod.

Tabela 14. Sumarni prikaz broja obavljenih inspekcija i javno objavljenih kritika kontrole kvalitete za US i inostrana revizorska društva tokom cjelokupnog perioda postojanja PCAOB-a (2004-2023)

Opis	Broj inspekcija	Javno objavljene kritike	Učešće
US društva za reviziju	2.885	283	9.81%
Inostrana revizorska društva	882	51	5.78%
Ukupno	3.767	334	8.87%

Izvor: Vlastita izrada.

Dodatno, iz svakog od prethodno istaknuta 34 inspeksijska izvješća koja sadrže kritike kontrole kvalitete izdvojili smo detalje identifikovanih nedostataka, sa ciljem sprovođenja analitičkih procedura. U skladu sa tim, u okviru tabelarnog prikaza ispod, napravili smo sumarni pregled uočenih nedostataka glede kontrole kvalitete kroz posmatrani period.

Tabela 15. Sumarni pregled detalja nedostataka glede kontrole kvalitete – po godinama na koje se odnosi inspeksijski izvještaj

Opis nedostatka u kontroli kvalitete	2017	2018	2019	2020	2021	Ukupno
Pregled kvalitete angažmana – EQR (<i>Engagement Quality Review</i>)	11	5	4	-	-	20
Komunikacija s revizijskim odborima u vezi sa sprovedbom revizije	4	3	2	-	-	9
Izveštavanje učesnika revizije	3	4	2	-	-	9
Dužna profesionalna pažnja	4	1	-	-	-	5
Princip nezavisnosti	3	-	2	-	-	5
Testiranje kontrola	1	1	3	-	-	5
Tehničko osposobljavanje i stručnost	2	2	-	-	-	4
Procedure sa ciljem sprječavanja pranja novca	1	1	1	1	-	4
Testiranje prihoda	-	-	3	1	-	4
Pristup upravljanja kvalitetom društva	2	-	1	-	-	3
Monitoring prakse	1	1	1	-	-	3
Testiranja u skladu sa prirodom društva koje se revidira	1	2	-	-	-	3
Procjena rizika	-	2	-	-	-	2
Revizorska dokumentacija	2	-	-	-	-	2
Testiranje procjena, uključujući mjerenje fer vrijednosti	-	1	1	-	-	2
Konfirmacije	-	1	1	-	-	2
Usklađenost sa određenim zahtjevima revizijske dokumentacije	-	-	2	-	-	2
Revizijski izvještaj	-	-	2	-	-	2
Usklađenost sa državnim zakonima	1	-	1	-	-	2
Obavljanje revizije u skladu sa standardima i zakonima	2	-	-	-	-	2
Definisanje pravila za objavljivanje finansijskih udjela	-	2	-	-	-	2
Nadzor revizijskog angažmana	1	-	-	-	-	1
Prihvatanje i nastavak saradnje sa klijentom	1	-	-	-	-	1
Odabir specifičnih stavki za testiranje u populaciji	-	-	1	-	-	1
Procjena klijentove mogućnosti da nastavi sa neograničenim poslovanjem	-	-	1	-	-	1
Oslanjanje na podatke i izvještaje	-	-	1	-	-	1
Primjena profesionalnog skepticizma	1	-	-	-	-	1
Supervizija partnera angažmana, uključujući nadzor	1	-	-	-	-	1
Testiranje akvizicija	-	-	1	-	-	1
Povezane strane	-	-	1	-	-	1
Metodologija revizije	-	-	1	-	-	1
Uzorkovanje	1	-	-	-	-	1
Testiranje kapitala i sličnih računa	-	-	1	-	-	1
Testiranje ispravke za sumnjive račune	-	-	1	-	-	1
Dokumentovanje završetka revizija	-	1	-	-	-	1
Vrednovanje zaliha	1	-	-	-	-	1

Izvor: Vlastita izrada.

Iz prethodne tabele možemo identifikovati da sumarni rezultati inspekcija sprovedenih za obavljene revizije u periodu od 2017. do 2021. godine pokazuju da najčešće sistemi kontrole kvalitete ne osiguravaju razumno uvjeravanje koje će u konačnici rezultirati poštivanjem odredbi donesenih standarda od strane PCAOB-a za sljedeće:

- **pregled kvalitete angažmana (engl. *Engagement Quality Review - EQR*),**
- komunikacija sa revizorskim odborima u vezi sa sprovedbom revizije, te
- izvještavanje učesnika revizije.

Nedostatak kontrole kvalitete revizorskih društava koji je prikazan kao najznačajniji odnosi se na pregled kontrole angažmana. U skladu sa standardom revizije broj 7 (PCAOB, 2009), ocjenjivač („reviewer“) treba da procijeni značajne prosudbe od strane revizorskog tima, kao i povezane zaključke dobivene u cilju generalnog zaključivanja angažmana i pripreme revizorskog izvještaja. Kako bi pregledao prosudbe i zaključke, ocjenjivač bi trebao održavati sastanke, diskusije sa partnerom i drugim članovima angažmana, te pregledati dokumentaciju. Međunarodni standard upravljanja kontrolom broj 2 donesen je od strane Odbora za međunarodne revizijske i standarde izražavanja uvjerenja (IAASB, 2020) propisuje procedure koje treba obaviti ocjenjivač kvalitete angažmana, a to su:

- pročitati i steći razumijevanje informacija komuniciranih unutar revizorskog tima, a koja su povezana sa prirodom i okolnostima angažmana,
- diskutovati sa angažovanim partnerom te ukoliko je primjenjivo i drugim članovima revizorskog tima o značajnim pitanjima i prosudbama donesenim u planiranju, sprovođenju i izvještavanju o angažmanu,
- na osnovu informacija dobivenih iz prethodna dva stava, ocijeniti iste sa ciljem procjene osnove za donošenje značajnih prosudbi, da li dokumentacija angažmana podržava donesene zaključke, te da li su doneseni zaključci primjereni,
- za revizije finansijskih izvještaja, ocijeniti osnovu za utvrđivanje angažiranog partnera, u smislu ispunjavanja etičkih zahtjeva koji se odnose na nezavisnost,
- procijeniti jesu li održane konsultacije glede teških i spornih pitanja koja uključuju razlike u mišljenjima i zaključke koji iz njih proizilaze,
- za revizije finansijskih izvještaja, procijeniti osnovu za utvrđivanje angažiranog partnera, u smislu da je uključenost partnera bila dostatna i primjerena tokom cijelog angažmana, tako da angažovani partner ima osnovu za utvrđivanje da su značajne prosudbe i doneseni zaključci primjereni uzimajući u obzir prirodu i okolnosti angažmana,
- pregledati finansijske izvještaje i revizorski izvještaj o njima, uključujući i pregled ključnih revizorskih pitanja za revizije finansijskih izvještaja, finansijske izvještaje ili finansijske informacije i izvještaj o angažmanu za angažmane pregleda, te izvještaje o angažmanu i informacije o predmetu za ostale angažmane sa izražavanjem uvjerenja i povezanih usluga.

Shodno navedenom, u praksi, ocjenjivač kvalitete angažmana jeste zaposlenik društva za reviziju, najčešće partner, koji nije angažovan kao partner na konkretnom revizorskom angažmanu, već kao treća strana koja što je moguće objektivnije treba da pregleda kvalitet sprovedenog angažmana, i to sve sa konačnim ciljem poboljšanja cjelokupnog kvaliteta sprovedene revizije.

Dodatno, iako je zabilježen po jedan slučaj za *procedure sa ciljem sprječavanja pranja novca*, ipak možemo govoriti o problemu koji se kontinuirano pojavljuje četiri godine uzastopno.

Iako je ovdje riječ o američkoj praksi, potrebno je iznijeti činjenicu da MRevS ne obavezuju revizora da otkrije prevaru, te da je to odgovornost menadžmenta društva, već da svojim procedurama osigura razumno uvjeravanje da ne postoje prevare koje uzrokuju pogrešna prikazivanja u finansijskim izvještajima, a koja su rezultat lažnog finansijskog izvještavanja i zloupotrebe imovine (Isaković-Kaplan, 2016).

Kada je riječ o analiziranju treće, ujedno i posljednje postavljene hipoteze, iz teorijskog dijela u okviru potpoglavlja 3.2. *Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Sjedinjenih Američkih Država i EU* i 3.3. *Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Federacije Bosne i Hercegovine*, izdvojene su najvažnije odredbe zakonske regulative Sjedinjenih Američkih Država, Evropske unije i Federacije Bosne i Hercegovine koje detaljnije analiziraju tematiku javnog nadzora i kontrole kvalitete.

Sumarni pregled (ne)usklađenosti legislative glede javnog nadzora i kontrole kvalitete rada revizorskih društava Federacije Bosne i Hercegovine i Evropske unije predstavljen je u okviru tabelarnog prikaza broj 16.

Tabela 16. Usporedba odredbi glede javnog nadzora i kontrole kvalitete zakonske regulative EU i FBiH

RB	EU	FBiH	Članak Zakona o računovodstvu i reviziji FBiH	Usklađenost (✓/✗)
1	Provjera kontrola rada sprovodi se najmanje jednom u šest godina, odnosno najmanje jednom u tri godine kod revizorskog društva koje obavlja reviziju društava od javnog interesa	Komisija za nadzor obavlja kontrolu kvalitete rada društava za reviziju najmanje jednom u šest godina, odnosno najmanje jednom u tri godine kod društava za reviziju koja obavljaju reviziju subjekata od javnog interesa	Članak 109.	✓
2	Zaposlenici Odbora ne smiju biti trenutno zaposleni u reviziji i moraju imati najmanje 5 godina radnog iskustva u reviziji	Zaposlenici Odbora za javni nadzor ne smiju biti trenutno zaposleni u reviziji i moraju imati 5 godina radnog iskustva u reviziji, dok navedeno <u>nije</u> eksplicitno naglašeno za Revizorsku komoru	Članak 98.	✓
3	Moguća je kombinacija dva sistema nadzora shodno	Cjelokupni proces stavljen je na odgovornost tri tijela	Poglavlje V.	✓

	Direktivi (monitoring i peer review)	(Revizorska komora, Odbor za javni nadzor, Ministarstvo finansija FBiH)		
4	Rezultati kontrola trebaju biti javno objavljeni svake godine	Komora je dužna obavještavati javnost o pitanjima iz nadležnosti iste Javno objavljivanje Programa i Izvještaja o radu Odbora za javni nadzor na zvaničnoj stranici Ministarstva FBiH	Članak 96. Članak 103.	✓
5	Uvođenje godišnjeg izvještavanja o transparentnosti rada revizorskog društva	Društvo za reviziju koje obavlja reviziju subjekta od javnog interesa u smislu ovoga Zakona dužno je, u roku od četiri mjeseca od isteka kalendarske godine, objaviti na svojoj internet stranici ili internet stranici Komore godišnji izvještaj o transparentnosti	Članak 82.	✓
6	Ostavljena je mogućnost svakoj članici da izabere načine finansiranja Direktiva naglašava da finansiranje Odbora za javni nadzor mora biti sigurno i nezavisno od revizorske prakse	Komora – stječe sredstva od članarina, naknada za upis i drugih izvora Odbor za javni nadzor - sredstva se osiguravaju u budžetu Federacije za svaku fiskalnu godinu	Članak 92. Članak 98.	✓
7	Sistem javnog nadzora trebao bi imati konačnu odgovornost za nadzor:	Odbor <u>nadzire, nema konačnu odgovornost</u> za sljedeće:	Članak 99.	✓
	- registracija revizora	- registracija revizora		✓
	- usvajanja standarda profesionalne etike i interne kontrole kvalitete i standarda revizije	- usvajanje standarda profesionalne etike, interne kontrole kvalitete rada društava za reviziju		✓
	- kontinuirano profesionalno usavršavanje - kontrole istraga i disciplinarne akcije	- provođenje kontinuirane edukacije, osiguranja kvalitete, te sistema discipline		✓
8	Članovi Odbora za javni nadzor trebaju biti izabrani od strane vlade države i većina članova moraju biti neaktivni revizori	Članove Odbora za javni nadzor imenuje i razrješava Vlada Federacije Bosne i Hercegovine na prijedlog ministra. Članovi Odbora za javni nadzor ne smiju biti profesionalno angažirani u provođenju revizije	Članak 98.	✓

Izvor: Vlastita izrada.

Iz tabelarnog prikaza iznad možemo identifikovati da je regulativa FBiH usklađena sa odredbama Direktive EU, što implicira na **osporavanje treće postavljene hipoteze**, makar kada je riječ o usklađenosti sa legislativom EU. Bez obzira na usklađenost, najznačajnija problematika koja se može identifikovati iz uporednog pregleda, a koja je istaknuta i u okviru teorijskog dijela rada, jeste činjenica da **Odbor za javni nadzor nema konačnu odgovornost**, odnosno izvršnu funkciju kada je riječ o sprovođenju direktnih sankcija ili sankcija u saradnji sa korespondirajućim organima vlasti. Također, potrebno je istaći da

Zakon o računovodstvu i reviziji iz 2021. godini, koji je trenutno na snazi, ne reguliše tematiku javnog nadzora po prvi put, već je ista prvobitno regulisana Zakonom o računovodstvu i reviziji iz 2009. godine. U okviru teorijskog dijela iz potpoglavlja 3.3. *Javni nadzor i kontrola kvalitete rada društava za reviziju na području Federacije Bosne i Hercegovine* napravljen je uporedni pregled dvije regulative, pri čemu i jeste naglašeno da je tematika doista detaljnije obrađena u novom Zakonu, međutim ključnih izmjena kada je riječ o konačnoj odgovornosti, te kombinaciji peer review-a i monitoringa, nije bilo.

Iako je prema novom Zakonu o računovodstvu i reviziji Revizorska komora definisana kao „nezavisna“ profesionalna organizacija, nezavisnost je stavljena pod upitnik obzirom da niti u jednom članu Zakona o računovodstvu i reviziji nije eksplicitno navedeno da članovi Revizorske komore ne smiju biti aktuelni zaposlenici revizorske profesije. Shodno svemu navedenom, nadzor koji sprovodi Revizorska komora povezuje se sa peer review-om, a ne samo javnim nadzorom. Revizorska komora jeste zapravo **Komisija za nadzor** koja je definisana u odredbama Direktive.

Javni nadzor, kako u prethodnom, tako i u aktuelnom Zakonu o računovodstvu i reviziji, ostavljen je na dužnost Odboru za javni nadzor, čija osnovna svrha jeste javni nadzor nad Komorom, pri čemu se njeno poslovanje svodi isključivo na nadzor, bez naznake postojanja izvršne funkcije. Izvršna funkcija sistema javnog nadzora postoji i ista je data Ministarstvu finansija FBiH.

Potrebno je naglasiti da kombinacija peer review-a i monitoringa nije eksplicitno zabranjena odredbama Direktive, međutim, dozvoljen je i izbor samo javnog nadzora, bez potrebe za zadržavanjem recenzija kolega, odnosno drugih revizorskih društava. Najveća problematika peer review-a svakako jeste nedostatak nezavisnosti, što je i uzrokovalo najznačajnije probleme početkom 21. stoljeća, koji su i implicirali najznačajnije promjene u revizorskoj praksi. Javni nadzor, kako je postavljen prema Zakonu, ne uključuje javni nadzor direktno nad revizorskim društvima, već nad radom Revizorske komore, bez postojanja izvršne funkcije.

Nakon identifikovane usklađenosti sa odredbama Evropske unije, u tabelarnom prikazu ispod napravili smo sumarni pregled razlika legislative Sjedinjenih Američkih Država i Federacije Bosne i Hercegovine, sa ciljem identifikovanja najznačajnijih razlika.

Tabela 17. Usporedba odredbi glede javnog nadzora i kontrole kvalitete zakonske regulative SAD-a i FBiH

RB	SAD	FBiH	Članak Zakona o računovodstvu i reviziji FBiH	Usklađenost (✓/✗)
1	Zakonski obrađeno	Zakonski obrađeno	Poglavlje V.	✓
2	Isključivo nadzor u ime države – javni nadzor	Kombinacija javnog nadzora i peer review-a	Odjeljak A. i Odjeljak B. Poglavlja V	✗

3	Cjelokupni proces stavljen je na odgovornost PCAOB-a (visoka centralizacija)	Cjelokupni proces stavljen je na odgovornost tri tijela (Revizorska Komora, Odbor za javni nadzor, Ministarstvo finansija FBiH)	Poglavlje V.	✘
4	Izvršna funkcija na Odboru za javni nadzor	Izvršna funkcija tek na trećem tijelu – Ministarstvu finansija FBiH, a ne na Odboru za javni nadzor	Članak 110.	✘
5	Javno objavljivanje dijela izvještaja koji se odnosi na nedostatke glede sprovedbe revizije i dijela izvještaja koji se odnosi na kontrolu kvalitete ukoliko društvo ne odluči ispraviti nepravilnosti	Komora je dužna obavještavati javnost o pitanjima iz nadležnosti iste Javno objavljivanje Programa i Izvještaja o radu Odbora za javni nadzor na zvaničnoj stranici Ministarstva FBiH	Članak 96. Članak 103.	✓
6	Godišnji nadzor društava koja godišnje revidiraju preko stotinu javnih preduzeća, te trogodišnji nadzor rada onih društava koja godišnje revidiraju manje od stotinu javnih preduzeća	Komisija za nadzor obavlja kontrolu kvalitete rada društava za reviziju najmanje jednom u šest godina, odnosno najmanje jednom u tri godine kod društava za reviziju koja obavljaju reviziju subjekata od javnog interesa	Članak 109.	✘
7	Donošenje vlastitih standarda revizije, kontrole kvalitete i nezavisnosti	Primjena MRS, MSFI, MSFI za MSP, MSR , MRSJS, Kodeks, OMARS, MFR	Članak 2.	✘
8	Zaposlenici Odbora ne smiju biti trenutno zaposleni u reviziji i moraju imati 5 godina radnog iskustva u reviziji	Zaposlenici Odbora za javni nadzor ne smiju biti trenutno zaposleni u reviziji i moraju imati 5 godina radnog iskustva u reviziji, dok navedeno <u>nije</u> eksplicitno naglašeno za Revizorsku komoru	Članak 98.	✓

Izvor: Vlastita izrada.

Svakako je potrebno naglasiti da Bosna i Hercegovina, odnosno svaki njen entitet i Distrikt, nastoji uskladiti svoje odredbe sa odredbama Direktive Evropske unije, uzimajući u obzir lokaciju i sprovedene procedure ka pridruživanju. Međutim, obzirom da je usklada neophodna, potrebno je vlastitu zakonsku regulativu formirati što je moguće efikasnije. Shodno navedenom, te uzimajući u obzir prethodno potvrđenu efikasnost rada Odbora za javni nadzor SAD-a, PCAOB-a, odlučili smo napraviti sumarni pregled (ne)usklađenosti odredbi SOX Zakona sa Zakonom o računovodstvu i reviziji FBiH. Možemo uočiti da pet od ukupno osam (64,50%) najznačajnijih odredbi nije međusobno usklađeno, što implicira na **potvrđivanje treće postavljene hipoteze**, te donošenje zaključka da postoje određeni segmenti postavljenog sistema javnog nadzora u našoj zemlji koji zahtjevaju poboljšanje.

Ono što je održavalo PCAOB funkcionalnim već dva desetljeća jeste uspostavljanje **nadzora isključivo u ime države, odnosno javnog nadzora**. Ono što je moguće izvući kao preporuku svjetske prakse jeste činjenica da je očito jedino funkcionalan sistem javnog nadzora, bez uključivanja recenzija kolega, odnosno drugih revizora, obzirom da je takav pristup donio samo negativan uticaj na revizorsku praksu, koji se ogledao kroz velike korporativne skandale i gubitak povjerenja u profesiju.

Nadalje, u SAD-u, cjelokupni sistem javnog nadzora stavljen je na odgovornost jednog tijela, PCAOB-a, pri čemu je definisan visok nivo centralizacije, a samim tim i olakšan način sprovođenja kontrola. Svakako da je moguća i potrebna saradnja sa ostalim državnim tijelima, međutim kada je riječ o sprovođenju nadzora centralizacija je svakako postignuta. U našoj praksi, odgovornost za kontrolu rada, pa tako i javni nadzor raspoređena je na tri tijela i to na Revizorsku komoru, Odbor za javni nadzor, te u konačnici Ministarstvo finansija. Sumarno, Revizorska komora sprovodi kontrolu rada revizorskih društava, dok njenu kontrolu sprovodi Odbor za javni nadzor, pri čemu u konačnici izvršnu funkciju preuzima Ministarstvo finansija FBiH. Zaista je očigledno da je naš sistem javnog nadzora doista komplikovanije postavljen za razliku od poznate svjetske prakse.

Izvršna funkcija, uključujući i sankcionisanje, data je Odboru za javni nadzor, dok je u našoj legislativi data Ministarstvu finansija FBiH, pri čemu Odbor za javni nadzor ima samo funkciju nadziranja, bez mogućnosti poduzimanja bilo kakvih disciplinskih mjera. Najdalji korak do kojeg Odbor može ići u našim uslovima jeste preporuka Ministarstvu za poduzimanje određenih mjera.

Posljednje dvije odredbe koje nisu u skladu sa odredbama SOX-a, a odnose se na donošenje vlastitih standarda revizije i učestalost sprovedenih nadzora. Iako navedene odredbe nisu u skladu sa odredbama SOX-a iste ne možemo razmatrati kao moguću preporuku, obzirom da smo u navedenom dijelu u skladu sa odredbama Direktive, te izmjenjivanjem istih, takva harmonizacija bi bila narušena. Kada je riječ o donošenju vlastitih standarda, trebamo biti svjesni činjenice da se naša regulativa i regulativa SAD-a u ovom segmentu razlikuje sa razlogom, uzimajući u obzir državne kapacitete, te da zahtjevana obavezna primjena IAASB-ovih standarda u trenutnoj situaciji je i više nego zadovoljavajuća.

Na kraju, ukoliko bi smo htjeli provesti analizu izrečenih sankcija glede nedovoljnog kvaliteta u sprovedenim revizijama, takva analiza ne bi bila moguća, obzirom da do 2023. godine, takvih slučajeva nije ni bilo. Preciznije rečeno, ukoliko Ministarstvo FBiH sprovede sankciju nad nekim društvom za reviziju, Komora je dužna da isto javno objavi u Registru izrečenih mjera koje vodi na svojoj internetskoj stranici. Uvidom u zvaničnu internetsku stranicu Revizorske komore u periodu sastavljanja završnog rada, Registar izrečenih mjera nije postavljen na stranici, te kao takav ne posjeduje niti jedan slučaj, što aludira na zaključak da navedenih procedura u FBiH do 2023. godine nije ni bilo.

4.3. Preporuke na osnovu ostvarenih rezultata istraživanja

Obzirom da smo kroz potvrdu prve dvije postavljene hipoteze identifikovali efikasnost sprovođenja javnog nadzora nad revizorskom praksom na primjeru Sjedinjenih Američkih Država, glavna preporuka ovog završnog rada odnosi se na **praktično pokretanje sistema javnog nadzora na području Federacije Bosne i Hercegovine.**

Postavlja se pitanje zbog čega, obzirom da je problematika teorijski obrađena, nije uspostavljena praktična primjena navedenih odredbi?

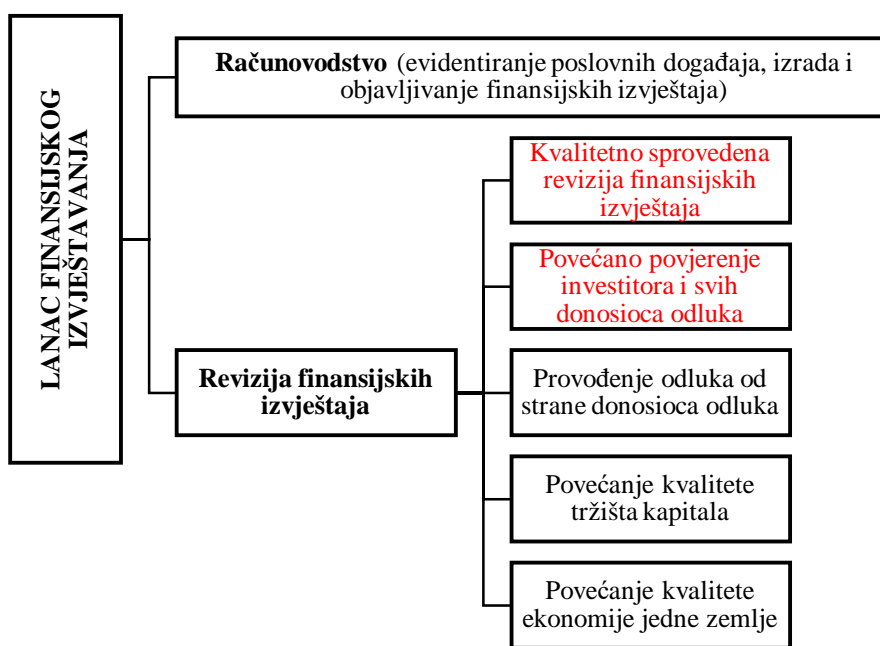
U našoj zemlji očito ne postoji dovoljna informiranost zakonodavca, glavnog sa izvršnom funkcijom, o važnosti revizije finansijskih izvještaja za ekonomiju. Javnost nije upućena sa značajem revidiranih izvještaja, te u skladu sa tim nije začuđujuće da trenutno preovladava spoznaja da revizorske izvještaje niko ne čita. Obzirom da nije dovoljno izražena važnost revizije finansijskih izvještaja za povjerenje investitora, tržište kapitala, te u konačnici snagu ekonomije jedne zemlje, sljedeća preporuka našeg istraživanje jeste **stavljanje na značaj važnosti revizije finansijskih izvještaja, kroz održavanje dodatnih seminara o važnosti sprovođenja iste, koji bi bili obavezni ne samo za učesnike revizorske prakse, već i za Zakonodavce, koji odlučuju o kvaliteti sprovedbe iste donošenjem zakonske regulative.**

Naime, obzirom da je zakonski izvršna funkcija prepuštena Ministarstvu finansija FBiH, vrlo lahko se može zaključiti da je **potrebno da navedeno tijelo odigra ključnu ulogu koordinatora između svih učesnika procesa finansijskog izvještavanja.** Mora postojati arbitar koji će spriječiti precjenjivanje cijena, koje se ne mogu staviti u korelaciji sa kvalitetom pružene usluge.

Gdje zaostaje FBiH u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja? Zbog čega bi kontrola kvalitete revizorske prakse doprinijela poboljšanju tržišta kapitala na području FBiH?

Ono što potvrđuje potrebu za uspostavljanjem javnog nadzora jeste činjenica da Bosna i Hercegovina, kao država, ima izuzetno nerazvijeno tržište kapitala. Provedbom istraživanja od strane doktora ekonomskih nauka, Kumalić Ismeta (2013), dokazano je da je finansijsko tržište BiH bankocentrično i da je po svojoj strukturi nerazvijeno. Dokazano je da je **tržište kapitala nerazvijeno, malo po obimu i broju instrumenata, višeslojno organizirano, nefunkcionalno i loše koordinirano.**

Prikaz 3. Lanac finansijskog izvještavanja

Izvor: Vlastita izrada.

Razlog za posjedovanje nekvalitetnog tržišta kapitala leži u nedovoljne informiranosti javnosti za potrebom sprovedbe što je moguće kvalitetnije revizije finansijskih izvještaja, odnosno sankcionisanje svih onih koji navedeni proces ne obavljaju na propisani način, odnosno u skladu sa Međunarodnim standardima revizije.

Ukoliko pogledamo prikaz iznad, problem leži upravo u kvalitetno sprovedenoj reviziji finansijskih izvještaja, koja je pozitivno korelirana sa povećanim povjerenjem investitora. Federacija Bosne i Hercegovine zaostaje u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja u pogledu **nepostojanja povjerenja investitora** i ne može dokučiti konačni cilj upravo iz tog razloga.

Povjerenje investitora možemo povratiti samo kvalitetno obavljenom revizijom finansijskih izvještaja, a da bi smo potvrdili kvalitet obavljenе revizije moramo posjedovati kvalitetno uspostavljen sistem javnog nadzora nad revizorskom praksom, koji će investitorima predstavljati dostatni dokaz da proces finansijskog izvještavanja u našoj zemlji funkcioniše, te da investiranje kapitala u isti donosi kvalitetne dugoročne rezultate.

U slučajevima narušenog povjerenja u finansijsko izvještavanje, pitanje kontrole kvalitete revizijskog rada sve više dolazi do izražaja (Žager i Sever, 2010). Mišljenja smo da je kontrola kvalitete jedan od koraka za poboljšanje povjerenja investitora ukoliko dokažemo da praktično pratimo svjetsku praksu, a ne da cjelokupni sistem stoji samo na papiru.

Sam sistem javnog nadzora u FBiH je višeslojno organizovan, na način da imamo tri tijela koja regulišu nadzor nad revizijskom praksom. Općenito je poznato da se sa uključivanjem više tijela povećava vjerovatnoća za gubitkom komunikacije i povećavanjem neefikasnosti rada. Upoređivanjem sa praksom Sjedinjenih Američkih Država, za koju smo potvrdili efikasnost, naš sistem javnog nadzora je izuzetno komplikovano postavljen, te kao takav iziskuje izmjenu, pogotovo jer do sada nije pokazao javno vidljive praktične rezultate.

Osvrtom na dosadašnju praktičnu primjenu, možemo zaključiti da kombinovani sistem, sa tri tijela, ne funkcioniše, obzirom da ne daje nikakve rezultate, te da su izmjene na navedenom području i više nego potrebne. Potrebno je **Odboru za javni nadzor dati ovlaštenja sprovođenja nadzora i izvršnu moć ili kombinovanu saradnju sa Ministarstvom finansija FBiH glede iste, te ukinuti „peer review“, obzirom da je takav način nadzora prouzrokovao samo negativne implikacije na revizijsku praksu, bez obzira što je kombinovan sa javnim nadzorom, previše je tijela uključeno i smanjuje se efikasnost provedbe.** Treba naglasiti da bi i sa ovakvim pristupom regulativa FBiH glede javnog nadzora i kontrole kvalitete bila harmonizirana sa odredbama Direktive EU, što je svakako cilj naših zakonodavaca zbog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Evropskoj uniji i dodatne obaveze usklađivanja zakonodavstva sa *Acquis communautaire*.

Dodatno, potrebno se osvrnuti i na problematiku transparentnosti u našim uslovima. Iako je zakonskom regulativom predviđeno da Revizorska komora mora izvještavati javnost o

svojim poduhvatima glede svih nadležnosti, do sada, 2023. godine, nije objavljen niti jedan dokument koji bi opisivao sprovedene aktivnosti. Uvidom u zvaničnu stranicu Revizorske komore, održano je više sjednica Skupštine Revizorske komore FBiH, na kojima su usvojeni godišnji izvještaji o kontroli kvalitete rada društava za reviziju i licenciranih ovlaštenih revizora, međutim isti su dostupni samo organima Revizorske komore, ne i javnosti, niti članovima iste. Naime, naglašeno je da članovi Komore, odnosno revizorska društva i ovlašteni revizori, mogu pristupiti sažetku sjednica, odnosno zapisniku, uz pripadajuću pristupnu šifru, što implicira na činjenicu da ni članovima nisu dostupni godišnji izvještaji o kontroli kvalitete, već se isti čuvaju za internu upotrebu.

Gledajući sa treće strane, odnosno strane investitora, navedena situacija ne izgleda pozitivno, obzirom da netransparentnost sugerira da takvo tijelo posjeduje informacije koje želi sakriti od očiju javnosti, iako to možda u navedenom slučaju nije ni riječ. Sam sistem javnog nadzora u FBiH nije zaživio od 2009. godine, iako je formirana Komisija za nadzor i uspostavljeni svi preduslovi za njen rad, međutim, godišnji izvještaji bi svakako trebali biti transparentni, iako nikakve aktivnosti nisu poduzete na navedenom planu. Preporuka jeste **povećanje transparentnosti rada Revizorske komore na zvaničnoj stranici.**

Nadalje, prema Zakonu o računovodstvu i reviziji, i Odbor za javni nadzor je dužan da Izvještaj o radu javno objavljuje na zvaničnoj stranici Ministarstva FBiH. Uvidom u zvaničnu stranicu Ministarstva FBiH, objavljeni su programi rada Odbora za javni nadzor za unazad osam godina, međutim, kada je riječ o Izvještajima o radu, koji su značajniji sa ciljem uvida u fokus razmatranja Odbora, pojavljuje se problematika netransparentnosti. Naime, posljednji objavljeni izvještaj o radu Odbora za javni nadzor je iz 2019. godine, dok za preostale godine, iako je 2021. godine jasno naznačeno da isti moraju biti objavljeni, ne postoje podaci na zvaničnoj stranici Ministarstva finansija FBiH. Preporuka jeste **povećanje transparentnosti rada Odbora za javni nadzor na zvaničnoj stranici Ministarstva finansija FBiH.**

Problematika netransparentnosti povlači sa sobom ozbiljnu nesigurnost oko pitanja da li su Sprovedene bilo kakve aktivnosti u nadležnosti navedenih tijela glede javnog nadzora i kontrole kvalitete rada revizorskih društava. Iz navedenih razloga transparentnost jeste jedna od postavljenih preporuka za poboljšanje sistema javnog nadzora nad revizijskom praksom.

Na osnovu obrazloženja iz pasusa iznad, sumarni pregled preporuka sprovedenog istraživanja može se predstaviti kako slijedi:

1. Praktično pokretanje sistema javnog nadzora na području Federacije Bosne i Hercegovine zbog dokazane nerazvijenosti tržišta kapitala,
2. Stavljanje na značaj važnosti revizije finansijskih izvještaja, kroz održavanje dodatnih seminara, okruglih stolova i sličnih događaja, koji bi bili obavezni ne samo za učesnike revizorske prakse, već i za Zakonodavce, koji odlučuju o kvaliteti sprovedbe iste donošenjem zakonske regulative,

3. Apeliranje na Ministarstvo Federacije Bosne i Hercegovine, kao i pripadajućih državnih organa, da odigraju ključnu ulogu koordinatora između svih učesnika procesa finansijskog izvještavanja kako bi cijene revizijskih usluga bile korespondentne sa kvalitetom pružene usluge,
4. Ukidanje kombinovanog sistema (monitoring i peer review), kroz buduće izmjene Zakona o računovodstvu i reviziji, obzirom da isti ne funkcioniše, odnosno ne daje očekivane praktične rezultate,
5. Ukidanje peer review-a, kroz buduće izmjene Zakona o računovodstvu i reviziji, obzirom da je takav način prouzrokovao samo negativne posljedice na revizorsku profesiju,
6. Pozivanjem na svjetsku praksu, Odboru za javni nadzor dati ovlaštenja sprovođenja nezavisnog nadzora i izvršnu moć ili kombinovanu saradnju sa Ministarstvom finansija FBiH,
7. Povećanje transparentnosti rada nadležnih tijela za sprovođenje javnog nadzora.

Da zaključimo, praktičnim pokretanjem sistema javnog nadzora na području Federacije Bosne i Hercegovine smanjujemo vjerovatnoću bespovratnog gubitka povjerenja u bilo kakav vid integriteta finansijskih izvještaja, a samim tim i kvalitete sprovedene revizije istih. Kao što je konstatovano, trenutna situacija na tržištu kapitala je takva da investitori nemaju povjerenja u tačnost finansijskih izvještaja, što ga čini nekvalitetnim i nerazvijenim. Ukoliko se na navedenu konstataciju doda činjenica da revizija finansijskih izvještaja u koje investitori nemaju povjerenja rezultira pozitivnim mišljenjem od strane revizora, zaključak o mišljenju investitora glede kvalitete sprovedenih revizija se sam nameće. U suštini, povjerenje investitora neće biti vraćeno bez kvalitetno obavljene revizije finansijskih izvještaja, koja je jedino moguća uz isključivo javni nadzor, čija efikasnost je potvrđena na primjeru Sjedinjenih Američkih Država.

5. ZAKLJUČAK

Nakon računovodstvenih i korporativnih skandala sa kraja 20. i početka 21. stoljeća, u koje su direktno bila uključena revizorska društva, revizijska profesija je izgubila povjerenje svih sudionika lanca finansijskog izvještavanja kao rezultat beskrupuloznog ponašanja njenih predstavnika. Važnost uticaja kvalitetno sprovedene revizije finansijskih izvještaja na povećanje povjerenja investitora, što se u konačnici manifestira poboljšanjem tržišta kapitala i ekonomije jedne zemlje zbog većih ulaganja, za posledicu je imalo temeljite regulatorne i zakonske reforme, započinjajući upravo tamo gdje su i otkriveni problemi, a to je unutar samoregulirajućeg sistema javnog nadzora u Sjedinjenim Američkim Državama. Nedugo nakon inicijalne ideje za reformama iz SAD-a, predstavnici Evropske unije odlučili su slijediti svjetsku praksu, uočavajući da su izmjene u regulativi revizijske profesije i više nego potrebne. Reforme revizijske profesije uključivale su intenzivnije zahtjeve nad javnim nadzorom revizijske prakse, odnosno nadzorom u ime države, što samo po sebi postavlja visok stepen nezavisnosti nad revizijskom praksom. Ideja javnog nadzora prvenstveno je temeljena na uočenim nedostacima samoregulirajućeg sistema nadzora revizijske prakse, za

koji se pokazalo da je jedan od krivaca nastanka korporativnih skandala, obzirom da je izazivao velike probleme sa nezavisnošću revizora. Ono što je stavljeno kao glavna prekretnica za izmjenama jeste činjenica da su pozitivna mišljenja dobivala ona revizorska društva za koje je naknadno identifikovano da su predstavljali saučesnike skandala.

U završnom radu obrazložena je teorijska pozadina javnog nadzora i kontrole kvalitete rada revizorskih društava u SAD-u i EU, te na području FBiH.

Kako bismo ostvarili postavljenu svrhu istraživanja ovog završnog rada, koja se temelji na praktičnom pokretanju sistema javnog nadzora na području FBiH, efikasnost sprovođenja javnog nadzora odlučili smo potvrditi na primjeru SAD-a. U skladu sa tim, formirane su dvije hipoteze nad kojim je sprovedeno istraživanje, koje se temeljilo na upotrebi sekundarnih podataka, u smislu inspekcijskih izvještaja, koji su javno dostupni na zvaničnoj stranici Odbora za javni nadzor SAD-a. Na uzorku od četiri najveća revizorska društva dokazano je smanjenje grešaka od strane istih kroz petogodišnji vremenski period. Također, neznatnim odstupanjem od trend linije, potvrđeno je da kontrola kvalitete revizorskih društava od strane države dovodi do smanjenja grešaka od strane istih, uz naglasak da se pod „smanjenjem grešaka“ prvenstveno misli na javno objavljene greške kontrole kvalitete, odnosno greške nakon odluke revizorskog društva da iste neće ispraviti u predviđenom roku od 12 mjeseci. Navedeni rezultati istraživanja su veoma pozitivni obzirom da ukazuju na činjenicu da su revizorska društva zarad očuvanja svoje reputacije na tržištu spremna ispravljati identifikovane greške u kontroli kvalitete, samo da se iste ne daju na uvid korisnicima finansijskih izvještaja, što je pozitivna karakteristika transparentnosti. Zaključak jeste da se kontrola kvalitete revizorskih usluga poboljšala nakon uvođenja Sarbanes-Oxleyevog zakona 2002. godine, koji je povećao konzervativnost revizorskih društava, pri čemu su inspektori ti koji revizorska društva prisiljavaju na strožije pridržavanje donesenih standarda, obzirom da se sankcionisanja temelje na visokim novčanim i drugim kaznama.

Nakon potvrđivanja efikasnosti sprovedenog javnog nadzora na primjeru svjetske prakse, SAD-a, sproveli smo istraživanje sa ciljem identifikovanja stepena ne(usklađenosti) naše regulative i regulative poznate svjetske prakse, SAD-a i EU. Ono što je zapravo bio cilj jeste identifikovanje da li je naše zakonodavstvo u skladu Direktivom Evropske unije, obzirom da bi usklada sa zakonodavstvom Evropske Unije morala biti jedan od glavnih ciljeva naših zakonodavaca zbog potpisanog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Evropskoj uniji. Identifikovali smo usklađenost naše regulative sa regulativom EU, što implicira zaključak o nastojanju naših zakonodavaca za uskladbom istih. Nadalje, usporedbom naše regulative sa regulativom SAD-a, koja se pokazala učinkovitom, kako kroz prethodna istraživanja, tako i sprovednom vlastitog, izvedene su preporuke poboljšanja, međutim, potrebno je naglasiti, da bi i nakon primjene preporuka harmonizacija sa Direktivom Evropske unije ostala zadovoljavajuća, samo bi doprinijela većoj kvaliteti finansijskog izvještavanja u FBiH.

Najznačajnija preporuka ovog završnog rada temelji se na apeliranju praktičnog pokretanja sistema javnog nadzora na području FBiH, obzirom da je isti, do sada, isključivo teorijski obrađen. Razlozi za postavljanje navedene preporuke proizilaze iz potvrđene efikasnosti

javnog nadzora na primjeru SAD-a. Shodno navedenom, posmatrali smo razloge zbog kojih sistem javnog nadzora još uvijek nije uspostavljen, a logičnom slijedom, razlozi su sadržani u okviru zakonske regulative, obzirom da je isti, do sada, isključivo tako i uspostavljen. Teorijski dio je usklađen sa odredbama Direktive EU, međutim ne daje praktične rezultate, makar kada je riječ o našoj zemlji. Sam sistem javnog nadzora u FBiH je višeslojno organizovan, na način da imamo tri tijela koja regulišu nadzor nad revizijskom praksom. Općenito je poznato da se sa uključivanjem više tijela povećava vjerovatnoća za gubitkom komunikacije i povećavanjem neefikasnosti rada.

Potrebno je Odboru za javni nadzor FBiH dati ovlaštenja sprovođenja nadzora i izvršnu moć ili kombinovanu saradnju sa Ministarstvom finansija FBiH, te ukinuti „peer review“, obzirom da je takav način nadzora prouzrokovao samo negativne implikacije na revizijsku profesiju. Treba naglasiti da bi i sa ovakvim pristupom regulativa FBiH glede javnog nadzora i kontrole kvalitete bila harmonizirana sa odredbama Direktive EU, obzirom da je istom dozvoljeno korištenje isključivo monitoringa, isključivo peer review-a, ali i kombinacije dva navedena sistema, u zavisnosti od zahtjeva pojedinačnih tržišta svake članice EU.

Nadalje, praktično pokretanje javnog nadzora u FBiH kaska zbog nedovoljne informiranosti zakonodavca, glavnog sa izvršnom funkcijom, o važnosti revizije finansijskih izvještaja na ekonomiju jedne zemlje. Javnost nije upućena sa značajem revidiranih izvještaja, te u skladu sa tim nije začuđujuće da trenutno preovladava spoznaja da revizorske izvještaje niko ne čita. Obzirom da nije dovoljno izražena važnost revizije finansijskih izvještaja za povjerenje investitora, tržište kapitala, te u konačnici snagu ekonomije jedne zemlje, sljedeća preporuka našeg istraživanja jeste stavljanje na značaj važnosti revizije finansijskih izvještaja, kroz održavanje dodatnih seminara o važnosti sprovođenja iste, koji bi bili obavezni ne samo za učesnike revizorske prakse, već i za Zakonodavce, koji odlučuju o kvaliteti sprovedbe iste donošenjem zakonske regulative.

Sve prethodno navedeno iziskuje mnoge problematike, koje se ogledaju kroz nerazvijeno i slabo tržište kapitala na području cijele BiH, a za koje niko ne traži temeljne razloge, koji, u konačnici, leže u okviru računovodstvene i revizijske profesije. Federacija Bosne i Hercegovine zaostaje u cjelokupnom lancu finansijskog izvještavanja u pogledu nepostojanja povjerenja investitora i ne može dokučiti konačni cilj za poboljšanje ekonomije upravo iz tog razloga. Povjerenje investitora možemo povratiti samo kvalitetno obavljenom revizijom finansijskih izvještaja, a da bi smo potvrdili kvalitet obavljene revizije moramo posjedovati kvalitetno uspostavljen sistem javnog nadzora nad revizorskom praksom, koji će investitorima predstavljati dostatni dokaz da proces finansijskog izvještavanja u našoj zemlji funkcioniše, te da investiranje kapitala u isti donosi kvalitetne dugoročne rezultate.

Mišljenja sam da je kontrola kvalitete jedan od koraka za poboljšanje povjerenja investitora ukoliko dokažemo da praktično pratimo svjetsku praksu, a ne da cjelokupni sistem stoji samo na papiru, što ukazuje da su izmjene u što skorijem roku i više nego potrebne. Na kraju, potrebno je istaći da je neophodno poboljšanje transparentnosti rada svih nadležnih organa.

REFERENCE

1. Abbott, L., Gunny, K. i Zhang, T. (2012). When the PCAOB talks, who listens? Evidence from stakeholder reaction to GAAP- deficient PCAOB inspection reports of small auditors. Working paper, University of Wisconsin Milwaukee.
2. American Accounting Association (1973). *A statement of basic accounting concepts*. American Accounting Association.
3. Anantharaman, D. (2012). „Comparing self-regulation and statutory regulation: Evidence from the accounting profession“. *Accounting, Organizations and Society*. 37(2), pp. 55-77.
4. Andrić, M., Krsmanović, B. i Jakšić, D. (2009). *Revizija – teorija i praksa*. V izdanje. Subotica: Ekonomski fakultet.
5. Arens, A. A., Elder, J. R. i Beasley, S. M. (2012). *Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach*. 14th Edition. New Jersey: Prentice Hall.
6. Arruñada, B. (1999). *The Economics of Audit Quality: Private Incentives and the Regulation of Audit and Nonaudit Services*. First edition. New York: Kluwer Academic Publishers.
7. Bajgorić, N. *et al.* (2019). *Uvod u metodologiju naučnoistraživačkog rada*. Sarajevo: Ekonomski fakultete u Sarajevu.
8. Beattie, V. i Fearnley, S. (2002). *Auditor Independence and Non-Audit Services: A Literature Review*. Institute of Chartered Accountants in England & Wales: London, UK.
9. Belak, S. (2005). *Uvod u znanost*. VŠTM Šibenik.
10. Bonić, Lj. i Đorđević, M. (2013). „Kontrola kvaliteta i javni nadzor eksterne revizije“. *Ekonomске teme*. 51(2), pp. 335-353.
11. Brkanić, V. (2007). *Računovodstvo poduzetnika. Međunarodni standardi financijskog izvještavanja*. Zagreb: RRiF.
12. Carcello, J., Hollingsworth, C. i Mastrolia, S. (2011). „The effect of PCAOB inspections on Big 4 audit quality“. *Research in Accounting Regulation*. 23(2), pp. 86-96.
13. Casterella, J. R., Jensen, K. L. i Knechel, W. R. (2009). „Is self-regulated peer review effective at signaling audit quality?“. *The Accounting Review*. 84(3), pp. 713-735.
14. Daugherty, B., Dickins D. i Tervo, W. (2011). „Negative PCAOB inspections of triennially inspected auditors and involuntary and voluntary client losses“. *International Journal of Auditing*. 15(3), pp. 231-246.
15. DeFond, M. L., Raghunandan, K. i Subramanyam, K. R. (2002). „Do Non-Audit Service Fees Impair Auditor Independence? Evidence from Going Concern Audit Opinions“. *Journal of Accounting Research*. 40(4), pp. 1247-1274.
16. Dopuch, N. i Simunic, D. (1980). „The Nature and Competition of the Auditing Profession: A Descriptive and Normative View“. U: J.W. Buckley and J.F. Weston (eds). *Regulation and the Accounting Profession*. Lifetime Learning Publications.

17. Dorđević, M. i Đukić, T. (2022). „Javni nadzor nad revizijom kao determinanta njenog kvaliteta“. *Časopis iz oblasti ekonomije, menadžmenta i informatike*. 13(2), pp. 109-115.
18. Elshandidy, T., Eldaly, K. M. i Abdel-Kader, M. (2021). „Independent oversight of the auditing profession: A review of the literature“. *International Journal of Auditing*. 25(2), pp. 373-407.
19. Felix, W., Gramling, A. i Maletta, M. (2005). „The Influence of Non-Audit Service Revenues and Client Pressure on External Auditors. Decisions to Rely on Internal Audit“. *Contemporary Accounting Research*. 22(1), pp. 31-53.
20. Financial Times Leader (2001). „Auditing Enron“. 6 December. U: Beattie, V.; Fearnley, S. (2002). Auditor Independence and Non-Audit Services: A Literature Review. Institute of Chartered Accountants in England & Wales: London, UK.
21. Ghadhab, A. K., Matrood, A. K. i Hameed, A. M. (2019). „Factors affecting the quality of external auditor performance: An analytical study of the opinions of auditors working in iraqi audit firms and companies“. *Academy of Strategic Management Journal*. 18(1), pp. 1-27.
22. Gramling, A., Krishnan, J. i Zhang, Y. (2011). „Are PCAOB-identified audit deficiencies associated with a change in reporting decisions of triennially inspected audit firms?“. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. 30(3), pp. 59-79.
23. Hollingsworth, C. i Li, C. (2012). „Investors’ perceptions of auditors’ economic dependence on the client: Post-SOX evidence“. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*. 27(1), pp. 100-122.
24. Horne, J. C. V. i Wachowicz, Jr. J. M. (2002). *Osnovne financijskog menadžmenta*. Deveto izdanje. Zagreb: „MATE“ d.o.o.
25. Hosseinnikani, S., Inacio, H. i Mota, R. (2014). „A Review on Audit Quality Factors“. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*. 4(2), pp. 243–254.
26. Hrvatska enciklopedija (2021). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr> (Pristupljeno: 19.05.2023.)
27. Hussein, F. E. i Hanefah, M. M. (2013). „Overview of Surrogates to Measure Audit Quality“. *International Journal of Business and Management*. 8(17), pp. 84-91.
28. IAASB (2013). *Međunarodni revizijski standardi*. Izdanje 2013. Savez računovođa, revizora i financijskih djelatnika Federacije BiH. Dostupno na: <https://www.srr-fbih.org/bs/medunarodni-revizijski-standardi> (Pristupljeno: 19.05.2023.)
29. International Auditing and Assurance Standards Board (2020). International Standard on Quality Management 2 – Engagement Quality Reviews. Dostupno na: www.ifac.org.
30. Isaković-Kaplan, Š. (2016). *Forenzično računovodstvo*. Fojnica: „Štamparija Fojnica“ d.d.
31. Jahić, H. (2011). „Sistem javnog nadzora u BiH“. *ZIPS*, br. 1210.
32. Kapić, J. (2011). *Računovodstvo*. II izdanje. Sarajevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu.
33. Kumalić, I. (2013). „Razvijenost finansijskog tržišta u Bosni i Hercegovini“. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*. III(I), pp. 57-72.

34. Lee, T. A. (1993). *Corporate Audit Theory*. USA: Chapman&Hall.
35. Lennox, C. S. (1999). „Audit Quality and Auditor Size: An Evaluation of Reputation and Deep Pockets Hypotheses“. *Journal of Business Finance and Accounting*. 26(7&8), pp. 779-805.
36. Lobo, G. i Zhou, J. (2006). „Did conservatism in financial reporting increase after the Sarbanes Oxley Act? Initial evidence“. *Accounting Horizons*. 20(1), pp. 57-73.
37. Markelevich, A., Hoitash, R. i Barragato, C. A. (2005). „Auditor Fees, Abnormal Fees and Audit Quality Before and After the Sarbanes-Oxley Act“. Working Paper, Suffolk University.
38. Messier, W. F. Jr. (1997). *Revizija – Priručnik za revizore i studente s rješenjima zadataka*. II dopunjeno izdanje. Zagreb: Faber & Zgomić Plus.
39. Mikulić, S. (2020). „Uticaj razine objava emitenata na tržištu kapitala u Federacije Bosne i Hercegovine na ukupnu rentabilnost dionice i prinos dionice“. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*. 26(2020), pp. 146-164.
40. Palmrose, Z. V. (2013). „PCAOB audit regulation a decade after SOX: where it stands and what the future holds“. *Accounting Horizons*. 27(4), pp. 775–798.
41. Parlament Federacije BiH (2009). *Zakon o računovodstvu i reviziji u FBiH*. Službene novine FBiH, broj 83/09.
42. Parlament Federacije BiH (2021). *Zakon o računovodstvu i reviziji u FBiH*. Službene novine FBiH, broj 15/21.
43. Priručnik s Međunarodnim kodeksom etike za profesionalne računovođe (s Međunarodnim standardima neovisnosti) – Izdanje 2022. Dostupno na: <https://www.srr-fbih.org/medunarodni-kodeks-etike-za-profesionalne-racunovode-izdanje-2022-697>.
44. Public Company Accounting Oversight Board (2009). Auditing Standard No. 7 – Engagement quality review and conforming amendment to the Board's interim quality control standards. PCAOB Release No. 2009-004. Dostupno na: <https://pcaobus.org/oversight/standards/auditing-standards/>.
45. Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB). Firm Inspections Reports. Dostupno na: <https://pcaobus.org/oversight/inspections/firm-inspection-reports>.
46. Quick, R. i Rasmussen, W. (2005). „The impact of MAS on perceived auditor independence – some evidence from Denmark“. *Accounting Forum*. 29(2), pp. 137-168.
47. Revizorska komora Federacije Bosne i Hercegovine (2022). *Pravilnik o nadzoru i kontroli rada društava za reviziju i licenciranih ovlaštenih revizora*. Dostupno na: <https://www.rkfbih.ba/bs/propisi/akti-komore>.
48. Reynolds, J. K., Deis Jr., D. R. i Francis, J. R. (2004). „Professional Service Fees and Auditor objectivity“. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. 23(1), pp. 29-52.
49. Sever Mališ, S., Tušek, B. i Žager L. (2012). *Revizija: načela, standardi, postupci*. Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika.
50. Soltani, B. (2010). *Revizija: Međunarodni pristup*. Zagreb: „MATE“ d.o.o.
51. Sridharan, U. V., Dickes, L. i Royce Caines, W. (2002). "The Social Impact of Business Failure: Enron". *American Journal of Business*. 17(2), pp. 11-22.

52. Stojilković, M. i Bonić, Lj. (2009). „Revizija i kvalitet finansijskog izveštavanja – dometi i perspective razvoja“. XL Simpozijum – 40 godina računovodstva i poslovnih finansija – dometi i perspektive, Zlatibor: SRRS, 146-179. U: Bonić, Lj.; Đorđević, M. (2013). „Kontrola kvaliteta i javni nadzor eksterne revizije“. *Ekonomске teme*. 51(2), pp. 335-353.
53. The Center for Audit Quality (2012). Guide to PCAOB Inspections. Dostupno na: <https://www.thecaq.org/guide-pcaob-inspections/>.
54. The Institute of Chartered Accountants in England and Wales – ICAEW. (2010). Audit Quality, Global Challenges, Audit Quality: challenges for international consistency. U: Đorđević, M.; Đukić, T. (2022). „Javni nadzor nad revizijom kao determinanta njenog kvaliteta“. *Časopis iz oblasti ekonomije, menadžmenta i informatike*. 13(2), pp. 109-115.
55. Vukoja, B. (2019). „Otkrivanje manipulacija u finansijskim izvještajima i primjene metoda kreativnog računovodstva u BiH“. *Fira naučno - stručna konferencija*, Univerzitet „Vitez“ u Travniku.
56. Vukšić, Z. (2013). „Utjecaj Sarbanes-Oxley zakona na računovodstveno i porezno zakonodavstvo“. *Porezni vjesnik*. 9(2013), pp. 118-122; 124-129.
57. Wainverg, J. S. (2010). „An investigation into PCAOB reporting deficiencies“. Open Access Dissertation. Dostupno na: <https://doi.org/10.7275/1672258>.
58. Wallison, J. P. (2005). „Rein in the Public Company Accounting Oversight Board“. *American Enterprise Institute for Public Policy Research*. Public Essay. Dostupno na: <https://www.aei.org/>.
59. Zaman Groff, M. i Hočevar, M. (2010). „Javni nadzor nad revizijskom profesijom – Komparacija primijenjene prakse u EU i SAD-u“. *Računovodstvo i financije*. 56(2), pp. 89-94.
60. Zvanična stranica Komiteta finansijskog izveštavanja. Dostupno na: <https://www.frc.org.uk/auditors/professional-bodies-supervision/third-country-auditors/european-auditing-oversight-bodies> (Pristupljeno: 29.06.2023.)
61. Zvanična stranica Ministarstva finansija Federacije Bosne i Hercegovine. Dostupno na: <http://www.fmf.gov.ba/> (Pristupljeno: 21.06.2023.)
62. Zvanična stranica Revizorske komore. Dostupno na: <https://www.rkfbih.ba/> (Pristupljeno: 21.06.2023.)
63. Zvanična stranica Saveza računovođa, revizora i finansijskih djelatnika Federacije BiH. Dostupno na: <https://www.srr-fbih.org/> (Pristupljeno: 19.05.2023.)
64. Žager, L. i Sever, S. (2009). „Kontrola revizorova rada i javni nadzor revizije“. *Računovodstvo i financije*. 55(10), pp. 51-55.
65. Žilić, Safija (2021). „Nadzor i kontrola kvaliteta rada revizorskih društava i ovlaštenih revizora“. *Računovodstvo i poslovne finansije*, broj 04/21.
66. Žilić, Safija (2022). „Kontrola kvaliteta revizorskog rada kao pretpostavka kvaliteta finansijskih izvještaja“. *Računovodstvo i poslovne finansije*, broj 10/22.

PRILOZI

Prilog 1. Odbori za javni nadzor članica Evropske unije (engl. *European Auditing Oversight Bodies*)

Članica Evropske unije	Naziv Odbora za javni nadzor članice
Austrija	Austria Auditing Oversight Authority
Belgija	Belgian Audit Oversight College Financial Services and Markets Authority
Bugarska	Commission for Public Oversight of Statutory Auditors
Hrvatska	Ministry of Finance of the Republic of Croatia
Kipar	Cyprus Public Audit Oversight Board
Czech Republic	Public Audit Oversight Board of the Czech Republic
	The Chamber of Auditors of the Czech Republic
Danska	Danish Business Authority
Estonija	Estonia Auditing Activities Oversight Board
Finska	Finnish Patent and Registration Office - Auditor Oversight Unit
Francuska	Haut Conseil du Commissariat aux Comptes France
Njemačka	Wirtschaftsprüferkammer
Grčka	Hellenic Accounting and Auditing Standards Oversight Board
Mađarska	Magyarország Kormánya
Island	Audit Oversight Board Iceland
Irska	Irish Auditing and Accounting Supervisory Authority (IAASA)
Italija	Commissione Nazionale per le Società e la Borsa Italy
Latvija	Ministry of Finance of Latvia - Commercial Companies Audit Policy and Oversight Unit
Lihtejnštajn	Financial Markets Authority
Luksemburg	Commission de Surveillance du Secteur Financier Luxembourg (CSSF)
Malta	Accountancy Board Malta
Holandija	The Netherlands Authority for the Financial Markets - (AFM)
Norveška	Finanstilsynet
Poljska	Audit Oversight Commission Poland (AOC)
Portugal	Comissão do Mercado de Valores Mobiliários Portugal – CMVM
Rumunija	Authority for Public Oversight of the Statutory Audit Activity Romania (ASPAAS)
Slovačka	Auditing Oversight Authority Slovakia – UDVA
Slovenija	Agency for Public Oversight of Auditing Slovenia – APOA
Španija	Instituto de Contabilidad y Auditoria de Cuentas Spain – ICAC
Švedska	Swedish Inspectorate of Auditors

Izvor: Vlastita izrada. Podaci preuzeti sa zvanične stranice Komiteta finansijskog izvještavanja. Dostupno na: <https://www.frc.org.uk/auditors/professional-bodies-supervision/third-country-auditors/european-auditing-oversight-bodies> (Pristupljeno: 29.06.2023.)

Prilog 2. Analitički razraden prikaz revizija sa identifikovanim nedostacima i bez identifikovanih nedostataka u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

Naziv revizorskog društva	2017				2018				2019				2020				2021			
	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka
Deloitte & Touche LLP	1	7	3	44	0	3	3	46	0	4	2	52	0	1	1	51	0	3	4	47
Ernst & Young LLP	1	15	1	38	1	10	3	40	2	5	4	49	0	4	4	44	0	11	1	44
KPMG LLP	0	21	5	26	0	16	3	33	3	13	1	41	0	13	1	39	0	12	2	40
PricewaterhouseCoopers LLP	2	10	1	42	1	10	3	41	4	13	1	42	0	1	0	51	0	2	0	54

Izvor: Vlastita izrada.

Prilog 3. Analitički razraden prosječan prikaz učešća revizija sa identifikovanim nedostacima i bez identifikovanih nedostataka u ukupnom broju obavljenih inspekcija u revidiranom periodu od 2017. do 2021. godine za „Big 4“ društva za reviziju

Naziv revizorskog društva	2017				2018				2019				2020				2021			
	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka	Revizije sa neispravnim mišljenjem	Revizije sa više nedostataka	Revizije sa jednim nedostatkom	Revizije bez „Part I.A“ nedostataka
Deloitte & Touche LLP	2%	13%	5%	80%	0%	6%	6%	88%	0%	7%	3%	90%	0%	2%	2%	96%	0%	6%	7%	87%
Ernst & Young LLP	2%	27%	2%	69%	2%	19%	6%	74%	3%	8%	7%	82%	0%	8%	8%	85%	0%	20%	2%	79%
KPMG LLP	0%	40%	10%	50%	0%	31%	6%	63%	5%	22%	2%	71%	0%	25%	2%	74%	0%	22%	4%	74%
PricewaterhouseCoopers LLP	4%	18%	2%	76%	2%	18%	5%	75%	7%	22%	2%	70%	0%	2%	0%	98%	0%	4%	0%	96%
Prosjek	2%	25%	5%	69%	1%	18%	6%	75%	4%	15%	3%	78%	0%	9%	3%	88%	0%	13%	3%	84%

Izvor: Vlastita izrada.